Sumari

FRANCESC ISBERT, CRISTINA ANDREU. *Intervencions de restauració a l'església del Sant Crist de Ciutadella* 213
PHILIP D. RASICO. *Consideracions històrico-filològiques sobre el contracte del Dr. Turnbull i els menorquins emigrats a la Florida l'any 1768* 239
JOSÉ MARÍA NUÑEZ ESPALLARGAS. *La vida en Menorca en el bienio 1842-1843 a través de las crónicas del corresponsal en la isla de* El Católico *y las colaboraciones de J.M. Quadrado en este diario* 253
XAVIER FERRÉ I TRILL. *Estanislau Ruiz i Ponsetí: Sindicalisme i política* 289
ENRIC CABRA MARTORELL. *Entorn d'una còpia menorquina siscentista de les Cobles del Davallament* 329
IN MEMORIAM JOSEP M. LLOMPART
JOSEP ANTONI PONS ROCA. *Josep Maria Llompart, el poeta de la civilitat i l'amor a la pàtria* 363
JOSEFINA SALORD RIPOLL. *Llambres menorquins a l'obra crítica i cívica de Josep M. Llompart* 373
PERE GOMILA. *Josep Maria Llompart en el record* 385
ANTONI MOLL CAMPS. *Les «Cròniques de Mallorca» de Josep M. Llompart* 391
PAU FANER. *Un home cara al mar* 403
TEMA
MARIA ISABEL PIJOAN I PICAS. *Salvador Espriu: poesia i mite* ... 407
RESSENYA CULTURAL 419
- *«Nàufrags», pel seu autor, Joan Pons*
- *Presentació de la novel·la «Nàufrags», premi* Ateneu de Maó. *Joan Lluís Hernández Gomila*
- *Històries mítiques de naufragis existencials i col·lectius. Josefina Salord Ripoll*
- *Maria Àngels Gornés*
- *Memorial de Tabarka (una història de pirates i aventures)*
- *Enciclopèdia de Menorca: Invertebrats no artròpodes*
- *Vida de l'Ateneu*
- *Activitats de l'IME*
- *Acta de concessió del premi d'investigació sobre es Mercadal i Fornells 1993*

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 213-238)

INTERVENCIONS DE RESTAURACIÓ A L'ESGLÉSIA DEL SANT CRIST DE CIUTADELLA

FRANCESC ISBERT (*)
CRISTINA ANDREU (**)

INTRODUCCIÓ

Devers el mes d'octubre de l'any 1992, un de nosaltres va ser requerit pel Sr. Pere Salord, prev., perquè li fes un diagnòstic de l'estat de conservació del retaule de l'altar major de l'església del Sant Crist, a causa de la restauració de què era objecte aquesta església. Després d'una primera inspecció ocular, vam fer unes proves de neteja a zones puntuals del retaule, i vam tenir l'oportunitat d'observar una policromia original molt rica i en bon estat. Això va decidir que fos sotmès a un tractament de conservació i restauració, intervenció que vam dur a terme J. José Morales i un de nosaltres. Una vegada acabat el procés i vists els resultats s'amplià la intervenció a la taula central que formava part del desaparegut retaule de Sant Onofre, ubicada en una capella d'aquesta església (figura 1).

El retaule, que té unes dimensions aproximades de 5,20 m per 3,30 m d'amplada, es troba a l'església del Sant Crist de Ciutadella, edificada entre els anys 1662-67 pel gremi de cardadors de llana en honor de la imatge del Sant Crist dels Paraires, que el mes de març de 1661 va suar cinc vegades segons consta en una informació testifical jurada (Tudurí, 1928: 11). Aquesta presenta un espai interior de dimensions reduïdes, presidit per una cúpula central amb lluerna; amb elements renaixentistes a pilastres, capitells i arcades. A l'altar major situat a l'absis hi ha el retaule, que conté un cambril amb la imatge del Crist i un baix relleu que forma part de la predel·la.

(*) Llicenciat en Belles Arts, especialitat restauració.
(**) Llicenciada en Història de l'Art. Secció d'Història i Arqueologia (IME).

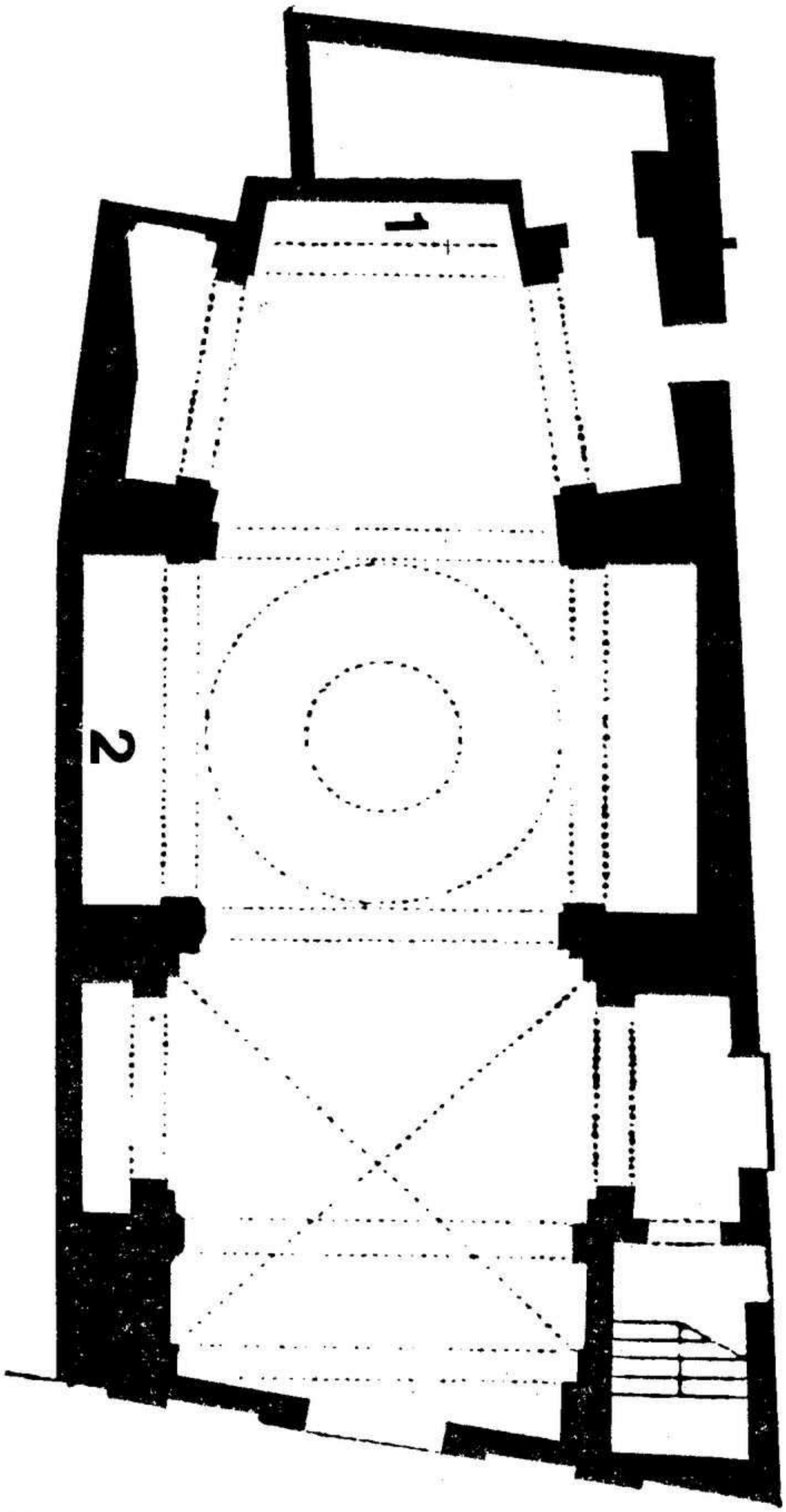

Figura 1.- Plànol d'ubicació de les obres *(Guia d'Arquitectura de Menorca)*.
1. Retaule del Sant Crist.
2. Taula de Sant Onofre.

Les dates de realització d'aquest retaule no queden massa clares en la bibliografia i les fonts d'arxiu consultades. Segons un manuscrit de Bosch i Anglada de 1911, en un inventari de l'església, l'any 1686 hi havia un retaule i un baix relleu; d'altra banda, en el seu llibre (Bosch, 1928: 90), suposa que el cambril, el baix relleu i el retaule es varen fer al mateix temps, a mitjan segle XVIII, i més concretament entre 1746-47, ja que en aquestes dates el gremi tenia en projecte la construcció del susdit cambril. Després d'haver comparat les dates, creim que el retaule podria ser el primitiu, perquè si fos del mateix temps que la construcció del cambril, hi hauria algun document o acta que acreditessin aquest fet.

El grau de conservació d'aquest retaule es pot considerar de nivell 2, o regular, i com vàrem poder comprovar en les proves de neteja, era recobert de diferents capes superficials que li donaven un aspecte molt fosc. Les causes que motivaren aquesta foscor foren les habituals en aquests casos: el fum dels ciris que antigament il·luminaven l'església, la pols acumulada pel pas dels anys i les neteges sofertes (oli de lli i aiguarràs). Cal destacar, també, les intervencions anteriors, que manipularen parts del retaule (figura 2). Cap a l'any 1747, i perquè el públic pogués venerar la imatge, la fornícula central on estava fou convertida en el cambril actual, al qual s'accedia mitjançant una primitiva escala de mamposteria que es va fabricar dins la sagristia. A causa dels inconvenients que varen sorgir, l'any 1910 es va rebaixar el terra del cambril i se substituí aquesta escala per un altra que, a pesar d'ocupar el mateix lloc, oferia els avantatges de tenir els graons més baixos i doble passamà de ferro (Bosch, 1928). El fet que la gent hagués de passar per dins la sagristia va fer que el Sr. Pere Salord eliminés l'antic accés al cambril i construís l'actual, tot separant d'aquesta manera la predel·la o el banc del retaule de la seva ubicació original. Durant aquesta remodelació, s'hi van afegir alguns elements ornamentals i uns altres es van canviar de lloc. El gener de 1972 es va canviar l'orientació de l'altar, que es va girar cap al públic, i es van folrar el sòcol del retaule i els graons de l'escala amb marbre.

1 - RETAULE DEL SANT CRIST

1.1 Descripció

El retaule, de finals de segle XVII i d'estil barroc, és de fusta policromada, tret del baix relleu que és de pedra. El tema central és la figura de Crist, com veurem en la iconografia de les diferents parts del retaule. Està compost pels següents elements: predel·la, un cos central amb cambril i àtic.

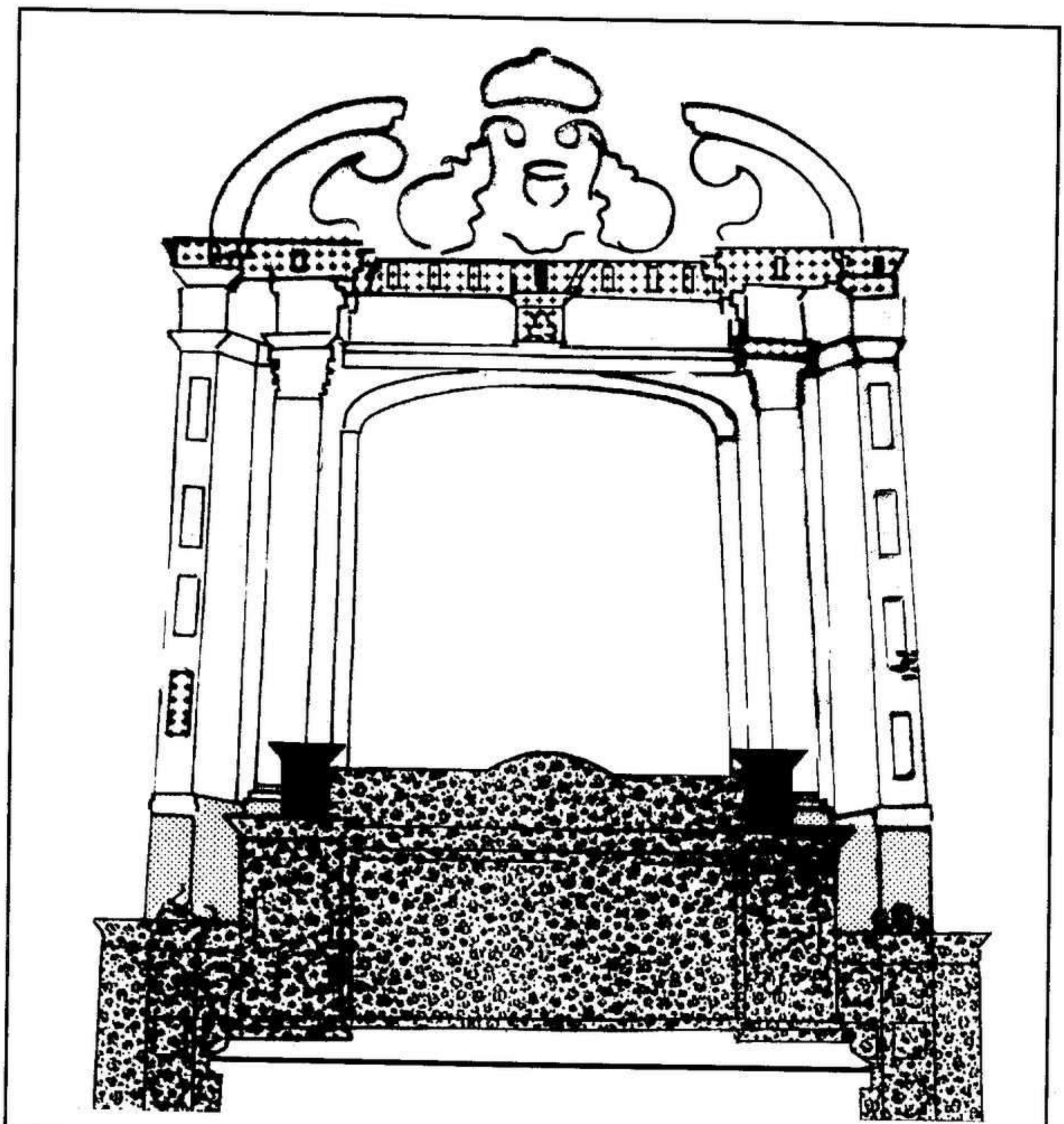
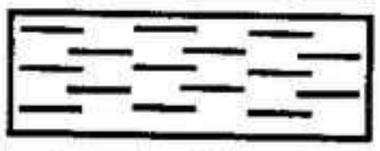

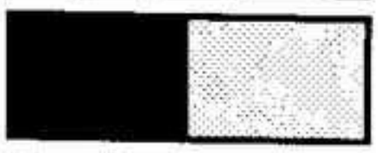
Figura 2.- Retaule.

Zones consolidades.

Zona amb ornamentació perduda que s'ha refet.

Elements nous refets en intervencions anteriors.

Conjunt del retaule tret de la seva ubicació original per construir el nou accés al cambril i així venerar millor la imatge.

La predel·la, a causa de les modificacions sofertes l'any 1955, queda configurada irregularment. A la part central tenim un dels elements més interessants de l'obra: un baix relleu de pedra policromada de 66x140 cm, que difereix del conjunt i que creim que podria ser més antic que la resta del conjunt. L'escena representada, segons consta en tots els documents, és el davallament de Crist, però per la distribució dels personatges i altres elements creim que és l'enterrament (figura 3). En aquest, les figures sempre tenen un lloc concret que poques vegades canvia: Josep d'Arimatea, al cap de Jesús; Nicodem, als peus; la Mare de Déu, al centre, darrere; Jesús amb les dues Maries; a la part anterior esquerra, Sant Joan; i a la dreta, Maria Magdalena amb el pot de perfums. Al seu costat apareix un altre personatge, que per l'atribut del gall ha de ser sant Pere, el qual no és representat mai en aquesta escena. Completen l'escena dos àngels, un a cada extrem inferior: el de la dreta sosté el títol o nom de Jesús «Inri»; i el de l'esquerra en una mà duu els tres claus de Crist i en un costat la corona d'espines. Al fons, a la dreta, una ciutat emmurallada, Jerusalem; al centre, una part de la creu i les dues escales; i a l'esquerra, el sepulcre mig obert.

La realització en pedra del baix relleu no té cap paral·lel a l'illa i, com hem dit, no n'hem trobat cap referència documental, cosa que ens fa pensar que pot ser una obra feta per un taller local anterior al retaule i adaptada després; es pot datar a finals del segle XVI. La seva composició recorda obres clàssiques, que vénen donades per una simetria en la distribució de l'escena, personatges i elements secundaris, i poc moviment de les figures.

Emmarcant l'escena trobam diferents motius decoratius. A la part superior, una cornisa motllurada amb ornaments vegetals i al centre els cinc estigmes de Crist. Als costats dret i esquerre, respectivament, hi ha les dues bases de les pilastres del cos central formant un conjunt cadascuna, que consta d'un cap d'àngel i un cos acabat en els seus costats pel motiu provinent de la voluta enrevoltada, de la qual pengen unes garlandes de fruites i una au als peus (foto 1). A la part posterior, i formant part de la predel·la original, hi ha ornaments florals.

En el cos central, l'element principal és el cambril, gros i molt teatral, dins la línia barroca, rematat per un arc rebaixat, on hi ha la imatge venerada i que dóna nom al retaule i a l'església: «Sant Crist dels Paraires»; es tracta, segurament, d'una talla de mitjan segle XVII. Aquest cos central està envoltat d'un guardapols amb decoració floral; a cada un dels costats hi ha una pilastra estriada amb capitell corinti; i a la part superior hi ha un entaulament també amb decoració floral, que finalitza als dos extrems en dos caps d'àngels.

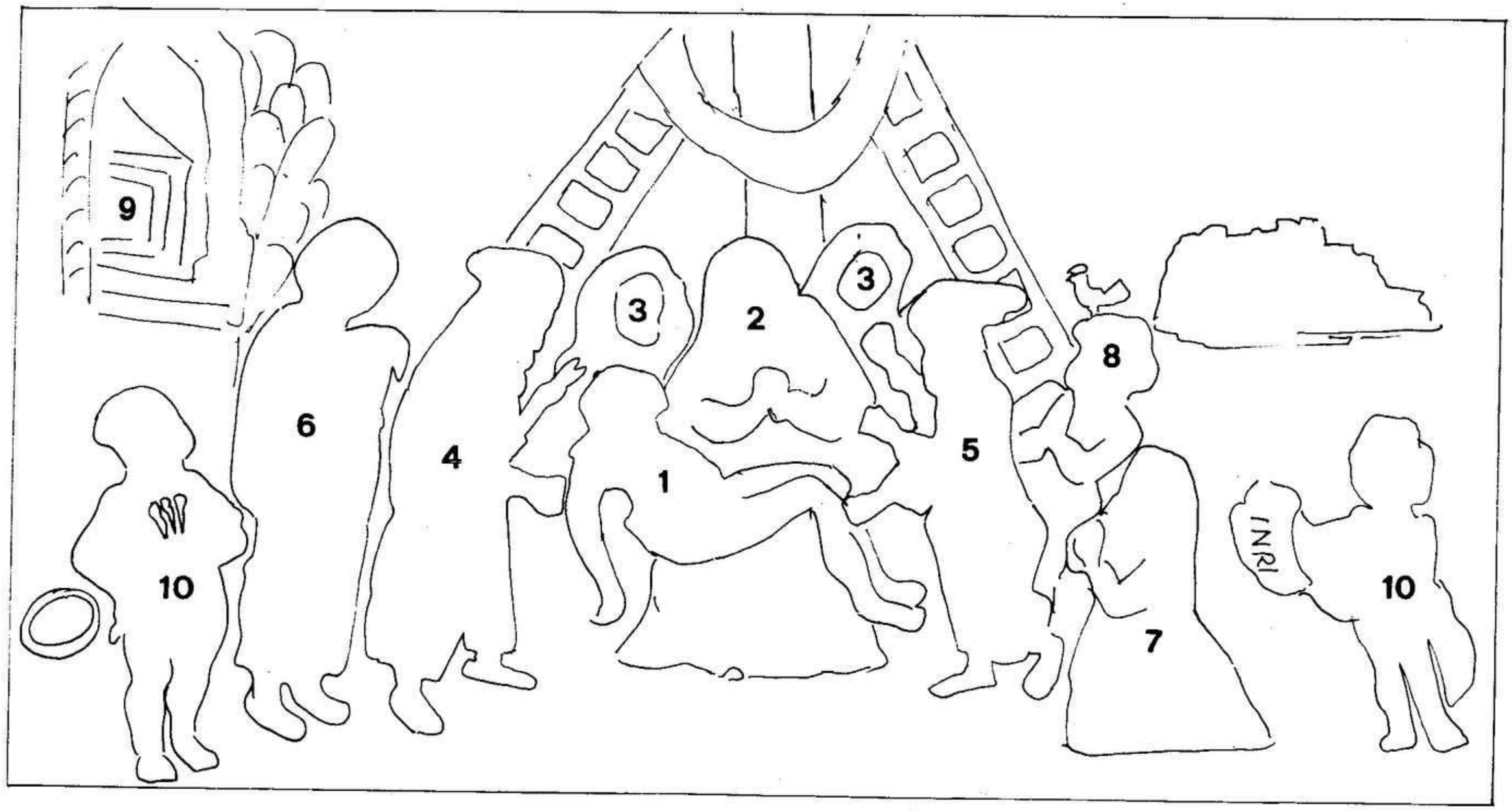

Figura 3.- Esquema de la distribució del baix relleu.

1. Jesús, 2. la Mare de Déu, 3. les dues Maries, 4. Josep d'Arimatea, 5. Nicodem, 6. sant Joan, 7. Maria Magdalena, 8. sant Pere, 9. el sepulcre mig obert, 10. dos àngels, 11. Jerusalem, 12. la creu.

Foto 1.- Base de les columnes del retaule.

L'àtic presenta un frontó partit amb decoració de volutes, i al centre un gran escut compost per una corona, el vel amb el rostre de Crist, i decoració als costats de volutes i palmetes (foto 2).

El procés de restauració l'hem dividit en dues parts: per una banda el retaule pròpiament dit, que és de fusta, i per l'altra el baix relleu, amb el suport de pedra.

1.2 Examen organolèptic

El suport del retaule és de fusta de pi. Tant a les talles com en l'estructura en general, hi ha esquerdes i cops deguts, segurament, a més dels canvis climàtics, a les reparacions sofertes (figura 2). Hi manquen algunes parts: motllures a la part de la cornisa i trossos de motius ornamentals; i també hi ha afegits d'intervencions anteriors. Apareixen petits orificis d'1 a 1,5 mm de diàmetre, aproximadament, a causa de l'acció d'insectes xilòfags. El retaule s'uneix a la paret de l'església mitjançant travessers de fusta collats amb ciment i falques. Les dues volutes i l'ornament central de l'àtic es trobaven fora de lloc per motius de comoditat a l'hora de treballar els mestres de cases en la restauració del sostre de l'església.

La capa de preparació de guix-cola presenta, a les zones daurades amb or fi, un bol de color vermellós, segurament bol d'Armènia. La preparació dels policromats presenta la típica base de guix-cola (cola de conill o cartílags) d'entre 0,5 i 1 mm de gruix. Cal dir que la cohesió entre el suport de llenya i la capa de preparació és força bona.

Pel que fa a la capa pictòrica, hi ha part de policromia i daurat. La policromia rica i viva de les talles és a base de tremp d'ou, i amb la tècnica de l'estofat s'han realitzat els fons dels relleus i les vestidures. En general, la cohesió entre la capa pictòrica i la preparació és bona; tan sols detectam petites pèrdues a les zones més a l'abast de la gent.

Podem observar un enfosquiment generalitzat de tota la superfície daurada i policromada a causa, en gran part, de l'acció del fum dels ciris i d'una acumulació de pols i brutícia aferrada. També hi podem apreciar una quantitat considerable de cera incrustada, especialment a la zona de la predel·la, a causa dels ciris que hi havia a l'altar major quan aquest estava aferrat al retaule. Es fa patent una capa espessa de goma-laca tarongina i l'aplicació de betum judaic.

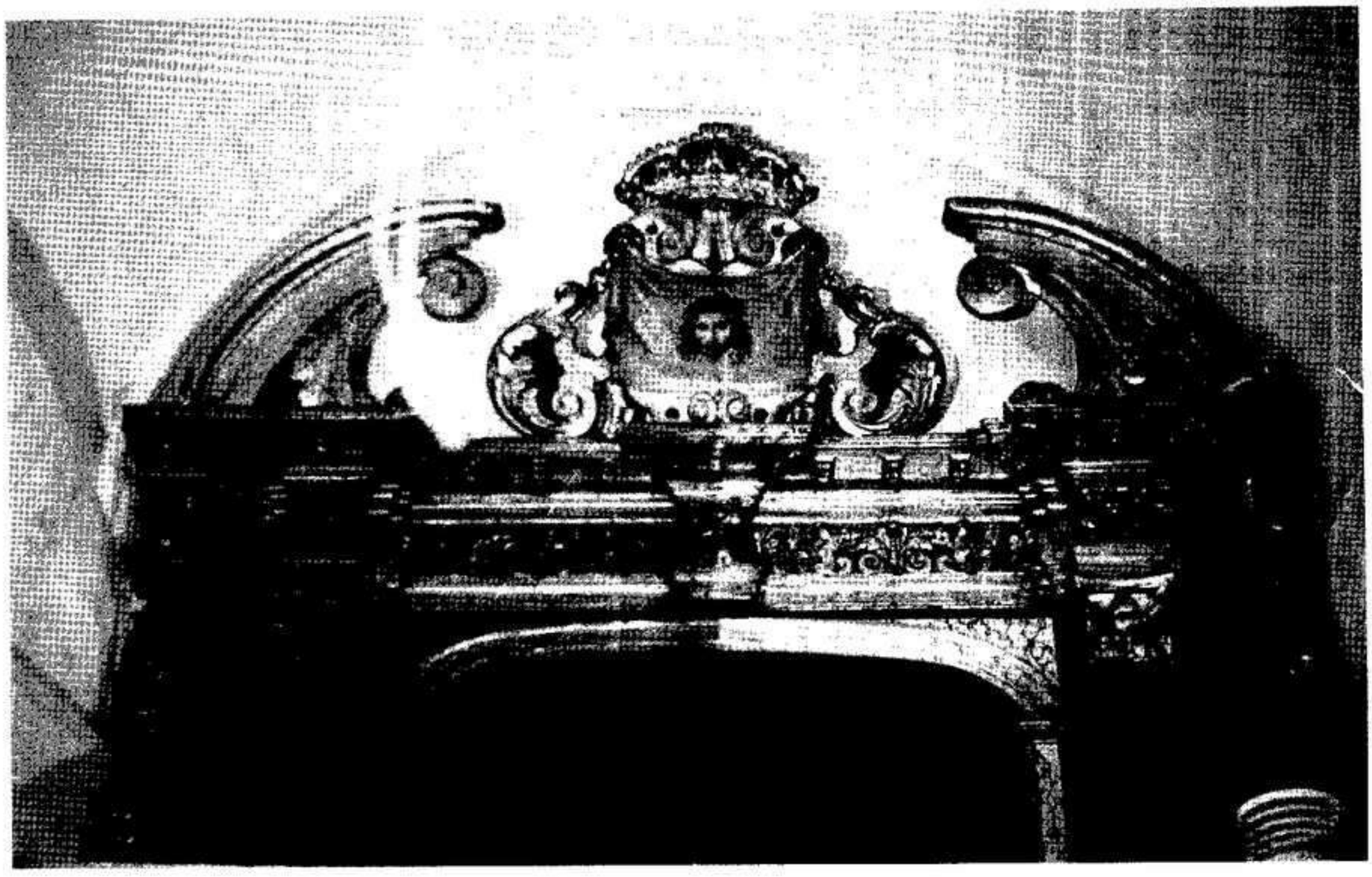

Foto 2.- Part de l'àtic.

Es detecten reconstruccions i retocs en algunes zones de la cornisa i als laterals de la predel·la, probablement corresponents a la reconstrucció i operació de desmuntatge del retaule l'any 1955.

El procés d'actuació que s'ha seguit és el criteri bàsic fonamental que guia tot tipus d'intervenció: salvaguardar l'original i recuperar-lo en totes aquelles àrees en què es trobi ocult per culpa d'intervencions desafortunades. Així doncs, el procés seguit ha estat l'habitual en aquests casos.

1.3 Procés de restauració

1.3.1 Neteja (I)

Primerament s'ha retirat la pols superficial amb brotxes i paletines de diferents mides i gruixos, començant per la part superior o àtic del retaule i baixant fins arribar al sòcol. A causa de la gran quantitat de pols que encara hi restava, fou necessari repetir el procés. Les restes de cera s'han eliminat amb l'ajut de bisturís molt ben afilats.

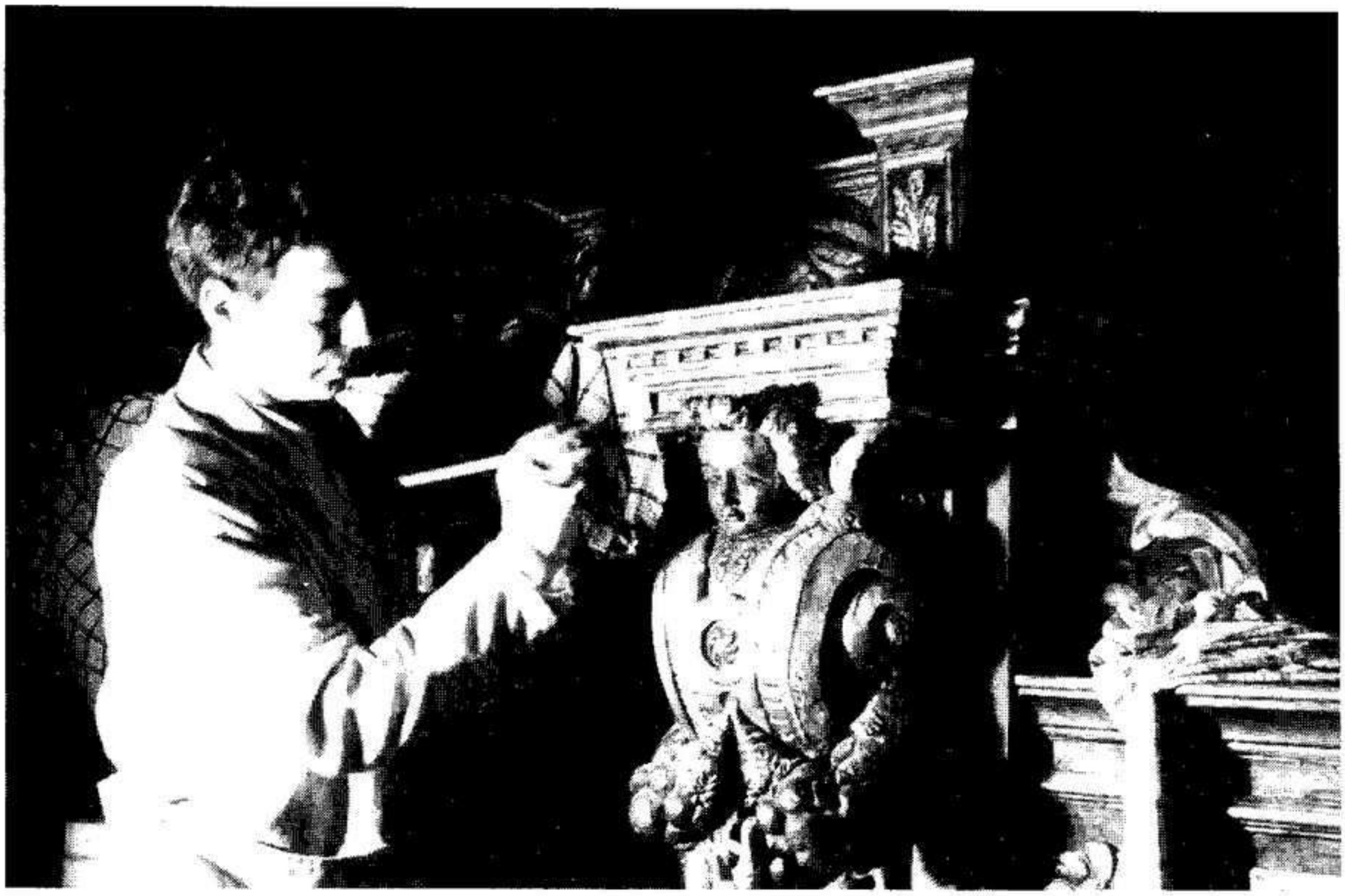

Foto 3.- Moment de la neteja de la base de la columna.

1.3.2 Desinfecció i consolidació del suport

Algunes zones ben concretes i puntuals, com la motllura de la part superior i els elements decoratius, han estat desinfectades per mitjà de l'aplicació per impregnació d'un fungicida dissolt en un medi volàtil, pentaclorofenol sòdic al 5% en toluè. Les esquerdes i fissures s'han reforçat amb estuc: *aiguaplast* amb cola blanca. Així mateix, algunes parts com motllures i d'altres elements ornamentals s'han adherit amb acetat de polivinil. També s'ha efectuat la reconstrucció parcial d'alguns fragments perduts de l'ornamentació amb escaiola. Les zones més debilitades per l'acció dels insectes xilòfags s'han consolidat amb un copolímer acrílic (Paraloid B-72 dissolt en toluè), impregnant-ne la fusta gradualment i augmentant la dissolució del 5% al 15%.

1.3.3 Consolidació de la capa pictòrica

La fixació de la capa de preparació al suport i de la capa pictòrica a la capa de preparació es va dur a terme amb cola blanca diluïda en aigua i alcohol perquè hi penetrés millor, injectada amb xeringues i aplicada amb pinzell molt fi.

1.3.4 Neteja (II)

Ha estat una feina força laboriosa (foto 3), a base de dissolvents volàtils de menor a major força; però abans d'utilitzar el més adequat es van fer nombroses proves amb diferents tipus. La zona policromada de carnacions es va netejar per seccions (foto 4) amb dissolvents d'acord amb la resistència de la brutícia i, per tant, variant les preparacions segons la resistència dels colors.

El primer producte emprat fou la *mixta*, mescla d'alcohol i aiguarràs al 50%. En alguns casos, aquesta es va reforçar amb un rajolinet d'acetona, i davant la persistència de la brutícia en llocs puntuals, es va aplicar dimetil-formamida al 25% o al 50% dins aiguarràs. Usàrem el bisturí per a retirar concrecions, especialment per a eliminar la cera que s'havia acumulat majoritàriament a la part baixa, que es va estovar amb aiguarràs abans de retirar-la amb bisturí.

Per als ors molt bruts, la dimetil-formamida rebaixada amb toluè ens va anar bé; mentre que a les zones menys brutes, la *mixta* va donar bons resultats.

A la zona del guardapols hi ha uns repintats que imiten l'estucat original, però com a model agafàrem l'estucat fosc i cobert de brutícia. Aquest és molt monòton quant al color i realitzat de forma molt basta. La tècnica utilitzada era un tremp de cola de mala qualitat que, tot just passant un cotó fluix amb aigua i sabó neutre, despareixia i deixava només la fusta vista. Després d'això, vàrem optar per netejar aquestes zones amb una mica d'aiguarràs amb molt de compte, deixant-hi aquesta tonalitat fosca.

1.3.5 Sistema de presentació

Pel que fa al sistema de presentació, es va aplicar una capa generalitzada a base d'una resina acrílica, paraloid B-72 al 5% en toluè, com a protecció i potenciadora del color.

1.3.6 Reintegració

a) Reintegració de la capa de preparació.

Per a la reintegració de la capa de preparació vam emprar estuc industrial per a anivellar les zones, que eren de poc gruix. Després de desestucar-les vam netejar la pols produïda i hi vam donar una capa de paraloid.

b) Reintegració de la capa pictòrica.

Vam seguir amb la reintegració cromàtica de tipus il·lusionista mitjançant pigments purs aglutinats amb vernís de retoc. La zona corresponent als daurats es va retocar amb pigments i pols d'or, tot simulant el to de l'or original (foto 5).

Foto 4.- Prova de neteja a la cara de l'àngel.

Foto 5.- Retaule del Sant Crist.

2 - BAIX RELLEU

A continuació descriurem la intervenció feta al baix relleu. Cal dir que les escultures de pedra policromada que es conserven en relatiu bon estat són poques; ja que si feim un repàs a la bibliografia especialitzada trobem pocs casos, i aquests encara parlen d'escultures repintades, en què la policromia original es conservi mínimament bé. A Menorca no tenim constatació de cap altre exemple.

2.1 Examen organolèptic

El suport d'aquest baix relleu és de pedra calcària, esculpida i policromada. El conjunt és tallat en una sola peça i la talla acabada fins als mínims detalls (foto 6); hi podem observar zones erosionades en diferents punts de la peça, concretament als nassos i les mans. La preparació de tipus tradicional és blanca, de guix i cola de cartílag, i el gruix varia bastant segons la regularitat de les formes fins a un màxim de 0,3-0,5 mm. No hi ha detalls ornamentals aplicats amb el guix ni gravats en ell. És molt llisa, excepte a la part posterior de les figures, on es poden veure les retxes de quan es van aplicar. Conserva la cohesió interna, però està craquelada en algunes zones puntuals i ha desaparegut totalment a les zones de carnacions. Finalment, presenta un aspecte pulverulent als racons i als entrants.

En el tipus de pintura trobem les característiques pròpies d'un tremp d'ou, i els colors vermell, blau, verd, terra, ocre, blanc i daurat a les sanefes de la roba són els originals. Presenta un 10% de pèrdua de policromia generalitzada per tota la peça a determinats punts de les vestimentes i del fons, pèrdua que és total a les carnacions.

Una capa gruixada de brutícia ocultava el colorit de tota la peça, capa que s'havia produït pel fum de les espelmes, l'acumulació de pols i les gotes de cera. En algunes zones hi ha també una capa espessa de goma-laca.

2.2 Procés de restauració

El criteri de restauració seguit en aquesta peça va ser salvar materialment el suport i la policromia.

Foto 6.- Detall del baix relleu.

2.2.1 Neteja

Després d'una primera neteja superficial per a eliminar la pols amb pinzells i amb l'ajut d'un aspirador, es va netejar la policromia. El gruix de brutícia acumulada va fer més lent i laboriós aquest procés, ja que vam haver d'anar provant productes diferents fins trobar l'idoni. Moltes de les fórmules tradicionals, com les mixtes o dissolvents específics, com ara dimetil-formamida, no varen donar bons resultats. Finalment, una barreja d'un decapant comercial a base de diclorometà amb una part d'essència de trementina neutralitzada amb *white spirit* va donar el resultat desitjat (foto 7). Les gotasses de cera es van treure amb benzè i amb la calor d'un focus potent.

2.2.2 Consolidació del suport

Els racons i les zones pulverulentes es van fixar amb una capa de resina acrílica, paraloid B-72 al 10% amb toluè, feta a pinzell.

2.2.3 Reintegració

El retoc de les llacunes es realitzà amb una base d'aquarel·la per tal de dissimular el color de la pedra calcària, que distorsionava d'alguna manera tot el conjunt.

Pel que fa a les carnacions, es deixaren tal com varen sortir després de la neteja, color de pedra, i només es van retocar els ulls i les celles dels personatges.

2.2.4 Sistema de presentació

Després del retoc, es va protegir tota la policromia amb una fina capa de paraloid B-72 a baixa concentració, un 5% amb toluè, per evitar brillantors (foto 8).

3 - RETAULE DE SANT ONOFRE

Segons consta documentalment, dia 16 de març de 1661 la imatge del Sant Crist fou restablerta a la sala dels cardadors o paraires, que amenaçava d'enrunar-se, la qual cosa va fer que el Sr. Vicari General ordenés: «que para más decoro de la venerada imagen y mayor devoción a la misma, no la tuviesen custodiada en una casa particular —como lo era la casa de los paraires en que estaba—, sino expuesta al público, depositándola, al efecto, en la iglesia que bien les pareciese, y que su traslación para instalarla en ella, la hiciesen con mucha veneración y respeto» (Bosch, 1943: 26). Així doncs, s'elegí l'església

Foto 7.- Neteja del baix relleu.

de Sant Onofre per dipositar-hi la imatge fins que pogués gaudir de la seva pròpia església. D'aquesta, només n'hem trobat la data d'enderrocament, no la de construcció, i també hem trobat diversos inventaris d'objectes que hi havia; però cal assenyalar que en un manuscrit datat el dia de l'enderrocament, el Rev. Antonio Cavaller va dir: «Que era la hermita más antigua de la ciudad» (Bosch, 1911: 16).

Sabem que estava situada en una cantonada del mercat actual en direcció oest, entre el carrer de Sant Onofre i un carreró sense sortida que avui en dia encara existeix, separada de l'hort dels religiosos de sant Agustí, avui plaça de la Llibertat pel carrer de ses Parres (figura 4), i la porta principal donava al carrer de Sant Onofre, davant el carrer del Castell Rupit (Bosch, 1911: 16). El 2 de novembre de l'any 1868 aquesta església va ser enderrocada i el retaule que hi havia fou tret i arraconat a les dependències de la sagristia de Sant Francesc, on va romandre fins que el farmacèutic i historiador Rafael Oleo i Quadrado volgué preservar-lo de la degradació, per la qual cosa l'il·lustríssim Sr.· Bisbe Dr. Mateu Jaume Garau li atorgà permís per construir a l'església del Sant Crist l'altar de Sant Onofre; tal com havia succeït l'any 1661 amb la talla del Sant Crist que, per no tenir església, fou col·locada a la de Sant Onofre.

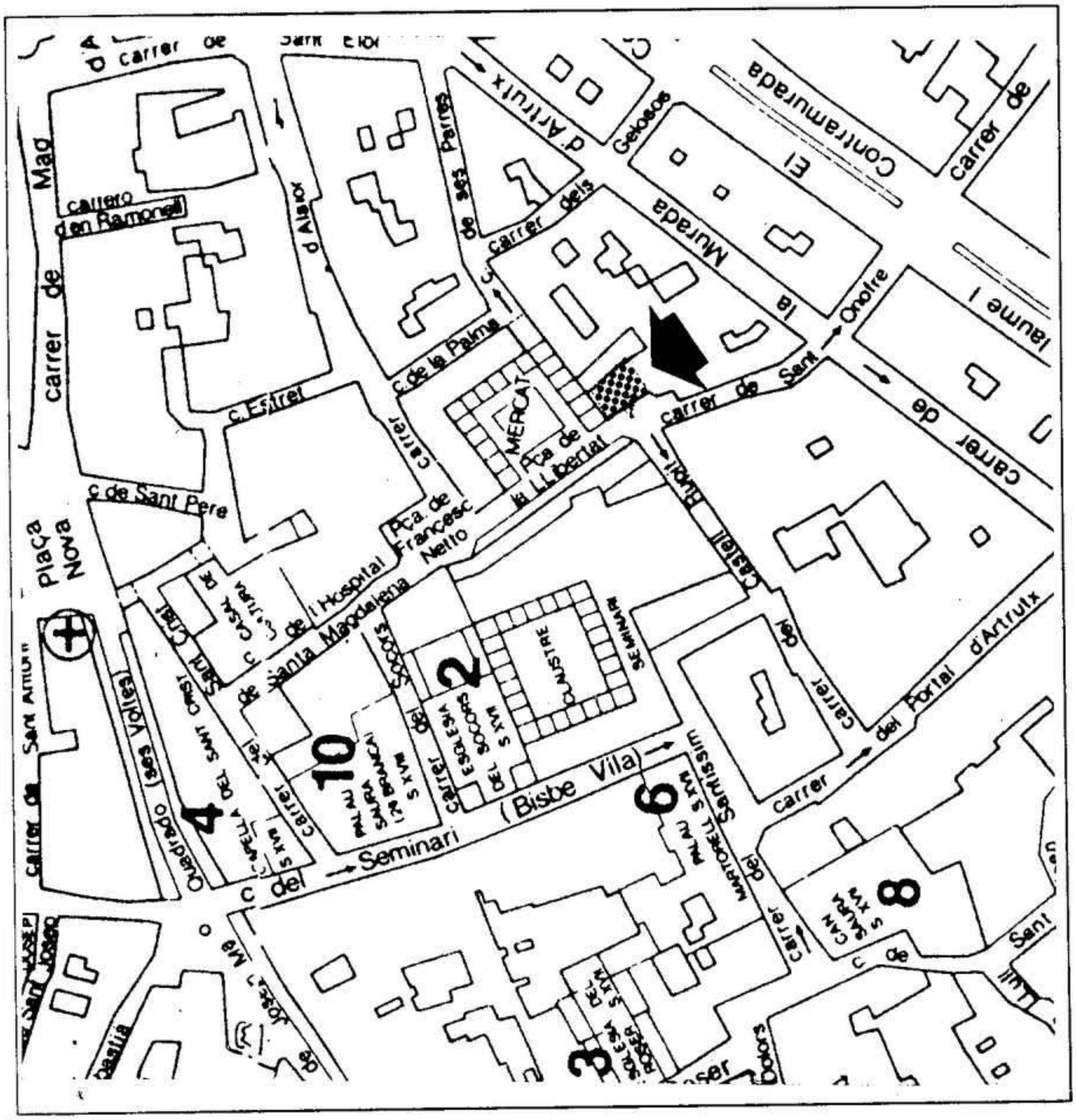

Figura 4.- On era situada l'església de Sant Onofre.

Aquest altar estava compost de l'antic altar de Ntra. Sra. dels Dolors, que abans hi havia a l'església-catedral, i del retaule que hi havia a l'església de Sant Onofre. L'altar es començà a construir el mes de novembre de 1872 i el 26 de desembre del matcix any, segona festa de Nadal, es cantà un tedèum en honor de sant Onofre i les cobles pròpies del sant amb motiu d'haver quedat acabat i col·locat l'altar (Bosch, 1911: 54). L'any 1927 aquest fou renovat, i de l'anterior només quedà l'antiga taula amb expressives figures, dues pilastres i la peça superior de la taula. Aquesta renovació costà la quantitat de 448 ptes. (Bosch, 1927: 149).

Cal assenyalar que el susdit Sr. Oleo va fer perdre al retaule part del seu mèrit en repintar-ne el fons i les corones, deixant de banda les imatges (Bosch, 1911: 52).

3.1 Descripció

Taula que per les seves característiques correspon a la taula central del retaule de Sant Onofre. Les seves dimensions són de 2 metres d'alçada per 1,83 d'amplada.

Presenta tres sants amb un lligam comú, haver estat ermitans. A la part central la figura de sant Onofre, amb sant Jeroni a la dreta i sant Pafnuci a l'esquerra, amb el nom sota de cadascun. La composició és la mateixa en els tres. Les figures, de cos sencer, ocupen la major part de la taula, i les dues laterals, fins i tot, estan tallades en els extrems, amb un fons blau sense cap perspectiva. Els tres estan representats de front, com a homes vells amb aura i barba llarga; els rostres són arrodonits i els ulls grossos; les mans, molt allargades, no estan ben tractades, en canvi els peus estan més treballats; les figures són planes i feixugues. La figura que més destaca és la de sant Onofre, tractada amb tots els seus atributs. Porta tot el cos cobert per una cabellera i una barba llargues, tal com és pintat a partir de l'edat mitjana; amb les mans juntes sosté un crucifix i un rosari, i a la cintura duu un esbarzer. Als peus trobam una corona i un ceptre, com al·lusió a la seva condició de príncep, a la qual havia renunciat, elements que apareixen des del Renaixement; i al fons, un senzill paisatge amb un fasser i una petita edificació, segurament relacionats amb la seva estada al desert egipci.

Sant Jeroni és representat amb barba blanca i llarga, vestit amb sotana negra que li cobreix els peus, museta i roquet. A la mà endreta duu la Bíblia, al·lusió a la seva estada a Betlem on el papa sant Damas li va encarregar d'estudiar-la i traduir-la, i a la mà esquerra un crucifix.

Sant Pafnuci, amb un rostre i una barba molt semblants als de sant Jeroni, va vestit amb hàbit llarg d'ermità i duu un llibre obert a la mà endreta i un bàcul rústic a l'esquerra com al·lusió a la seva vida d'ermità i bisbe de Tebas el segle IV. La seva llegenda està lligada a la de sant Onofre, al qual va donar sepultura en el desert.

Com hem vist, no tenim cap referència documental d'aquesta taula, cosa que fa que la seva datació sigui aproximada i amb una base només estilística. Les característiques de composició i tractament de les figures ens recorden la pintura de la segona meitat del segle XVI, època en què els pintors componien les seves obres influïts per un dels mitjans recents i bàsics en la difusió de l'obra gràfica, la impremta, i sobretot per les estampes de devoció, que copiaven. Els corrents artístics del *cinquecento* italià són importants en la pintura valenciana, amb la família de pintors coneguts com els Macip, i a Mallorca, amb els López, amb unes característiques comunes: personatges que ocu-

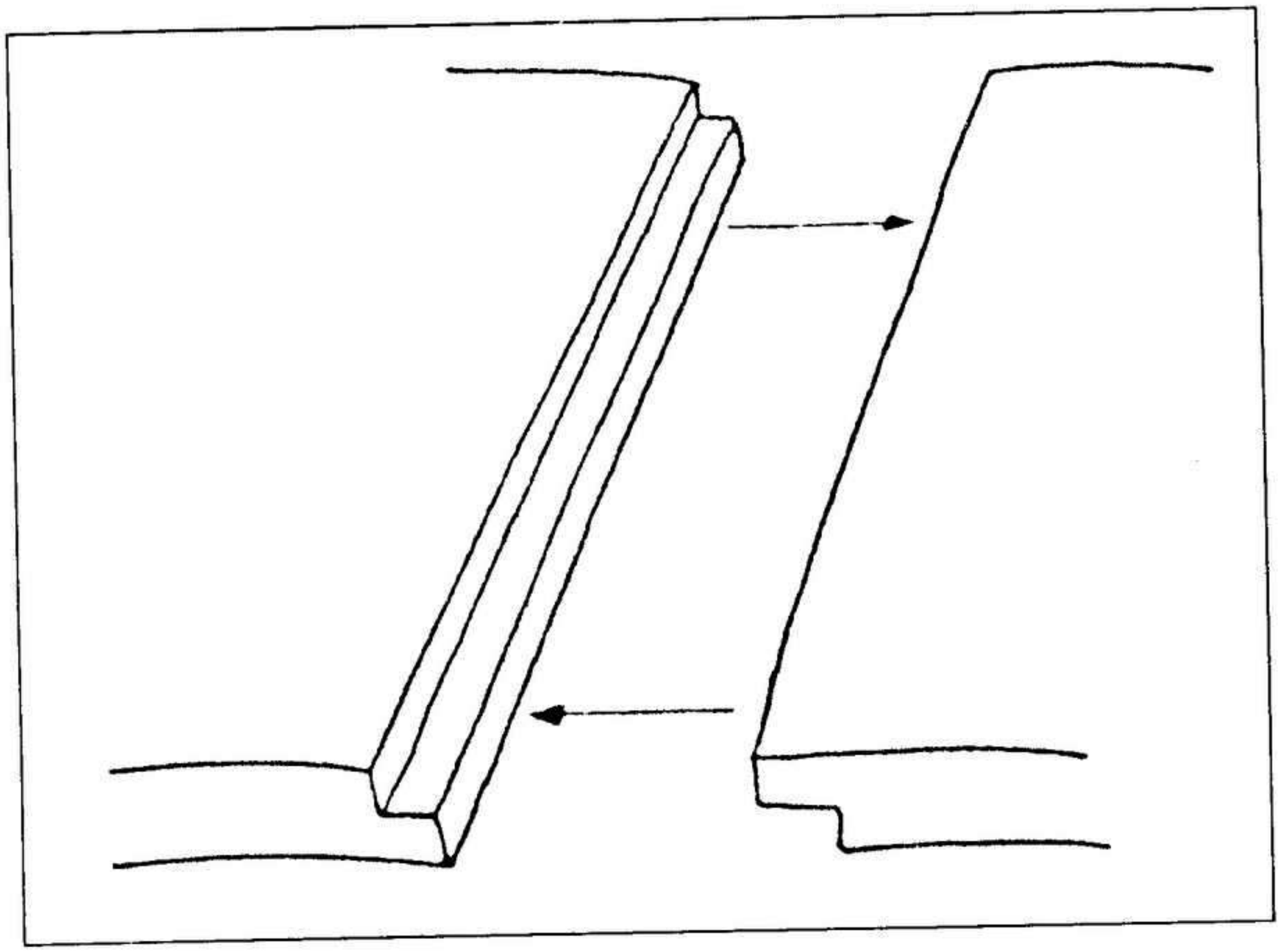

Figura 5.- Unió de posts pel sistema de mitja fusta.

pen quasi tota l'obra, robes feixugues i planes, figures estàtiques i sense cap dramatisme, interès en els trets anatòmics, fons de paisatges, etc. Salvant les diferències del pintor de sant Onofre, les influències citades són patents, encara que aquí estam davant una obra de més baixa qualitat, fet que es demostra en les mans dels tres sants i en el poc tractament del fons de les obres. Tot això es pot deure al fet que el comerç de les illes amb Itàlia i les relacions culturals foren importants i influïren en els corrents artístics; sens descartar la possible relació entre artistes de les illes.

3.2 Examen organolèptic

La taula està formada, estructuralment, per vuit posts de fusta d'amplades desiguals. Un dels principals desperfectes que afectaven la integritat de la peça és que es trobaven completament desengalzades. El sistema d'unió de les posts és l'anomenat de *mitja fusta* (figura 5) i consisteix a recolzar una vora alta d'un gruix aproximat de la meitat del total de la post en una caixa seguida que es retalla de la post contígua. Aquest procediment té inconvenients quan la superfície és excessivament grossa, ja que una volta encolades les posts, les tensions que es produeixen a la fusta quan s'eixuga l'adhesiu són més grosses.

El sistema de reforçament emprat per tal d'evitar deformacions en aquest suport fou el de dos travessers posats a la part de darrera. Aquests s'ajustaven a la superfície mitjançant claus de ferro de cap quadrat introduïts per la cara de davant abans d'aplicar-li la capa de preparació, però que en aquest cas està pel damunt d'aquesta capa, travessant al mateix temps el travesser, traient part del clau pel darrere i doblegant-lo cap a un costat. El cap del clau se solia aïllar de la preparació amb cera per tal d'evitar l'oxidació del ferro, però els resultats no foren sempre eficaços (Diaz Martos, 1975: 30-31). Aquest tipus de control mecànic pot ser perillós, ja que tan sols no evita que les posts facin panxa, sinó tampoc els moviments normals, i sotmet el plafó a altres tensions que li provoquen trencaments. Aquest plafó ens va arribar amb dos travessers posats recentment per penjar-lo, encolats a les posts i fixats al mateix temps amb grampons que en alguns punts traspassaven fins i tot la capa pictòrica. El perímetre del plafó també era fixat al marc amb grampons.

Presenta una gran deformació deguda al moviment de la fusta causat per la naturalesa higroscòpica del material. Els principals agents de degradació han estat, d'una banda, la humitat que ha afavorit el desenvolupament de fongs, i d'altra banda els insectes. Aquest han provocat a zones puntuals de la part posterior un debilitament important del material, ja que han excavat galeries dins la massa, han trencat la seva estructura i li han donat un aspecte surós i pulverulent. La capa de preparació és gruixada, de color blanc, de guix i cola animal damunt l'endrapat de lli.

La capa pictòrica sembla un tremp d'ou, i la cohesió d'aquesta amb la capa de preparació és bona; la qual cosa ens indica que les pèrdues sofertes són degudes al moviment de les posts, a les escletxes i als cops rebuts.

Després d'aquesta anàlisi preliminar podríem qualificar l'estat de conservació com a deficient.

3.3 Procés de conservació

3.3.1 Desinfecció i consolidació del suport

Pel que fa al procés de conservació-restauració, cal dir que, per qüestions de pressupost, només s'ha intervingut en la neteja de la capa pictòrica.

La intervenció òptima s'hauria d'haver iniciat amb el tractament del suport de fusta i, com és habitual, la peça hauria d'haver estat primerament desinfectada i consolidada de forma general.

La intervenció al suport hauria d'haver esmenat principalment el fet que les posts fessin panxa i la separació que s'havia produït entre elles. Per reparar aquestes deformacions i aquests trencaments, s'ha de seguir una metodologia per intentar fer un estudi dels elements que constitueixen el plafó i classificar el tipus de fusta. També cal tenir en compte les condicions climàtiques o els danys ocasionals que hagin pogut influir en les deformacions. A partir d'aquí

Foto 8.- Baix relleu després de la restauració.

ja podem procedir a un tractament operatiu eficaç. El tractament que se segueix en aquest tipus de reparacions va encaminat a l'adreçament i la consolidació del plafó, aplicant-li un reforç anomenat *embarrotament* o *engalletament*.

Per tal d'unir de nou correctament les taules obertes, primer caldria separar els travessers que mantindrien cohesionat el conjunt per la seva part posterior, introduir un adhesiu per reforçar la unió entre posts, i aplicar-li les cudornelles necessàries amb la finalitat d'assegurar una unió més consistent. «Aquestes reparacions han d'esser realitzades per un ebenista o fuster expert, que ha de tenir present en tot moment que l'obra en la qual treballa és una obra d'art. El restaurador tindrà, malgrat tot, la responsabilitat indirecta de les operacions i no haurà de deixar al criteri personal de l'artesà la seva realització» (Díaz Martos, 1975: 37).

S'hauria de reforçar el cantó superior dret, el qual a força de cops és desgastat, i refer-lo amb una resina epoxi-fusta per recuperar així la integritat formal de la peça i, a més, aconseguir reforçar les parts de pintura frontereres. Pel que fa al suport, hauria de ser tractat d'una manera general amb pentaclorofenol a fi de desinfectar-lo. Finalment caldria consolidar-lo amb un copolímer acrílic, generalment amb pinzell, i puntualment, a zones atacades per xilòfags, amb xeringues i augmentant-ne gradualment el tant per cent.

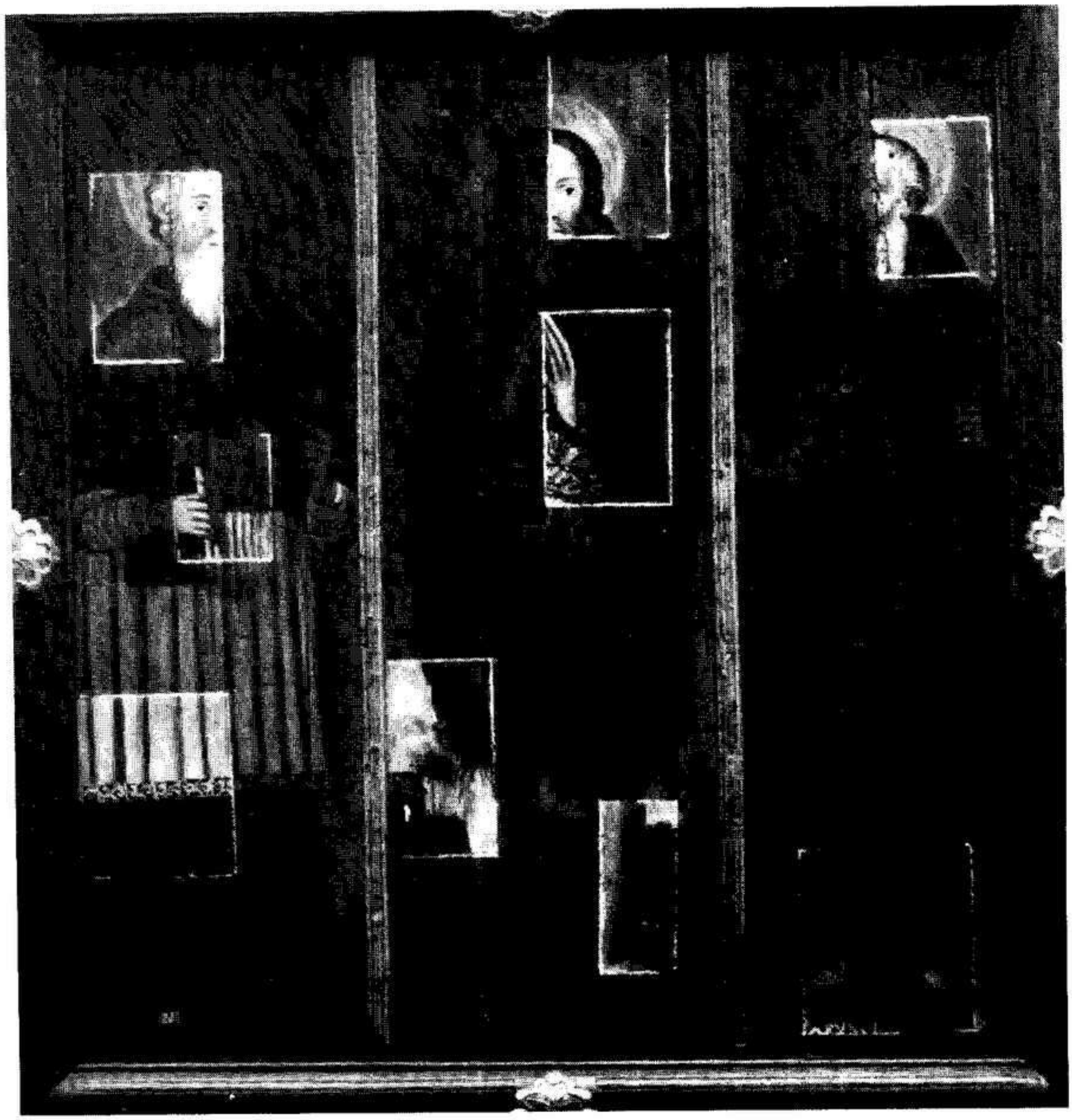

Foto 9.- Proves de neteja a la taula de Sant Onofre (visió general).

3.3.2 Neteja

Quant a la neteja de la peça cal dir que no va ser gaire problemàtica (fotos 9 i 10), perquè els colors eren resistents. Únicament les corones i algunes zones del fons varen requerir un elaborat treball mecànic, a causa dels repintats fets pel Sr. Oleo, per eliminar les capes de porqueria procurant de conservar intacte l'últim estrat de la capa de color original. S'hi van utilitzar dissolvents orgànics a baixa concentració, llevat d'algunes àrees en les quals es va emprar dimetil-formamida.

Va ser una neteja interessant, ja que a mesura que s'efectuava anava apareixent una iconografia, amagada sota de la capa de brutícia i vernissos, de gran bellesa i vivacitat de color.

Foto 10.- Proves de neteja a la taula de Sant Onofre (detall).

Foto 11.- Taula després de la restauració.

Finalment es va envernissar la taula, tot deixant-li una qualitat semimat (foto 11).

El tractament a seguir després de la neteja seria el següent:

3.3.3 Estucat

Estucat de les llacunes i de les juntes d'unió.

3.3.4 Envernissament

L'envernissament s'ha de fer amb la finalitat que els colors apagats guanyin en intensitat, preparant abans les zones estucades per realitzar-ne la integració pictòrica.

3.2.5 V. Finalment, caldrà procedir al retoc per intentar de donar una unitat a la peça amb un lleuger *tratteggio*.

BIBLIOGRAFIA

ARCOS VON HAARTMAM, ESTRELLA i altres. (1992). *Metodología y técnicas en la restauración de obras pictóricas del Siglo de Oro español de la catedral de Almería.* Universidad de Granada. Granada.

BOSCH Y FERRER, Rafael prev. (1911). *El Santo Cristo de Ciudadela llamado también de los Pelaires y del Sudor. I Tomo. Es propiedad de la Iglesia y Cofradía de dicho Santo Cristo de Ciudadela.* Arxiu Diocesà de Ciutadella.

BOSCH Y FERRER, Rafael prev. (1927). *El Santo Cristo de Ciudadela llamado también de los Pelaires y del Sudor. II Tomo. Es propiedad de la Iglesia y cofradía de dicho Santo Cristo de Ciudadela.* Arxiu Diocesà de Ciutadella.

BOSCH Y FERRER, Rafael prev. (1943). *El Santo Cristo de Ciudadela (noticias históricas).* Imprenta Massanet. Ciudadela.

DÍAZ MARTOS, A. (1975). *Restauración y Conservación del Arte Pictórico.* Arte Restauro S.A. Madrid.

HALL, JAMES (1987). *Diccionario de temas y símbolos artísticos. Alianza* Editorial. Madrid.

LLOMPART, G. i altres (1988). *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca.* Caixa de Balears «Sa Nostra». Palma de Mallorca.

RÉAU, LOUIS (1983). *Iconographie de l'Art Chrétien.* Tome III, *Iconographie des Saints II* Kraus Reprint.

TRENS, MANUEL (1945). *El arte en la pasión de nuestro señor (siglos XIII al XVIII).* Ayuntamiento de Barcelona. Barcelona.

TUDURÍ MOLL, Josep canonge lectoral de Menorca. (1928). *Devots exercicis a honra y gloria de la miraculosa Imatge del Sant Cristo de Ciutadella.* Imprenta Moll. Ciutadella.

URKULLU, Ma. Teresa (1991). *Recuperación de un retablo del siglo XVI Andra Mari de Elejalde, Galdakao (Bizkaia).* VII Congreso de Conservación de Bienes Culturales. Gobierno Vasco. Vitoria.

XARRIE, J. i altres (1988). *Memòria d'activitats del Centre de Conservació i Restauració de Béns Culturals Mobles de la Generalitat de Catalunya 1982-1988.* Barcelona.

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 239-252)

CONSIDERACIONS HISTÒRICO-FILOLÒGIQUES SOBRE EL CONTRACTE DEL DR. TURNBULL I ELS MENORQUINS EMIGRATS A LA FLORIDA L'ANY 1768

PHILIP D. RASICO (*)

I. INTRODUCCIÓ: L'EMPRESA D'ANDREW TURNBULL

Pels mesos de febrer i març de l'any 1768 devia haver-hi molta inquietud i confusió entre els centenars de menorquins que acudien llavors al port de Maó, els quals, cada cop més nombrosos, hi arribaven amb l'esperança de participar en una empresa colonial al llunyà continent de Nord-Amèrica i concretament a una província britànica anomenada la Florida Oriental. D'ençà de l'estiu de l'any anterior havia corregut per tota l'illa de Menorca la notícia que es preparava a Maó una expedició a la Florida, la qual península, com Menorca, havia quedat sota el domini britànic l'any 1763 d'acord amb el tractat de pau signat a París que havia posat fi a la Guerra dels Set Anys entre la Gran Bretanya, d'una banda, i França i Espanya de l'altra.

El mateix 1763 el govern britànic, amb el propòsit de convertir la Florida en una colònia productiva, —cosa que Espanya mai no havia aconseguit durant gairebé dos segles—, va dividir aquesta península en dues províncies distintes i, alhora, va crear per una proclamació reial una sèrie de condicions molt favorables per estimular-hi el desenvolupament econòmic. A fi de portar a terme aquesta tasca, el govern britànic va emprendre una campanya propagandística de proporcions ben considerables amb la intenció d'atreure a la Florida tant inversors com colonitzadors. Un bon exemple d'aquesta campanya són dues comunicacions de l'any 1763 dirigides al ministre del Consell

---

(*) Secció de llengua i literatura IME.

d'Indústria i de Comerç britànic per William Knox, un home que havia residit i ocupat un càrrec polític a la colònia de la Geòrgia situada immediatament al nord de la Florida, en les quals el dit Knox suggereix la idea d'encoratjar l'emigració de grecs i menorquins a aquesta península. I una proposta semblant va ser publicada el mateix any, en forma d'un pamflet, per Archibald Menzies. Segons aquest, convenia al govern britànic poblar les seves colònies meridionals a Nord-Amèrica amb gent acostumada a cultivar els productes naturals d'aquelles terres, com ara els grecs de Llevant i els armenis. Diu el mateix Menzies: «Els grecs, juntament amb els armenis, podrien ser persuadits per llurs sacerdots; (...) les dones gregues són molt atractives. Aquesta circumstància naturalment encoratjaria els matrimonis entre elles i el nostre poble (...). Hi ha un gran nombre de grecs establerts a Menorca; a través d'ells podrien aconseguir-se molts de llurs compatriotes...». (Rasico, 1987: 38).

Ultra els esforços esmentats, n'hi va haver un altre que degué tenir un cert èxit tant a Europa com a Nord-Amèrica. Es tracta d'una proclamació publicada l'any 1764 per James Grant, el governador de la Florida Oriental. En aquest escrit el governador es refereix en detall als avantatges climàtics, agrícoles i d'altres menes que oferia la província, i hi observa: «Els antics habitants [els espanyols - PDR] hi vivien fins a una edat molt avançada. Les tropes de Sa Magestat han gaudit d'un estat continu de bona salut des de la presa de possessió. Les febres de la tardor (...) es desconeixien ací. L'hivern és tan suau que les hortalisses de tota mena s'hi conreen sense cap esforç (...). El terreny és ric i fèrtil a l'interior d'aquesta província i a les riberes dels nombrosos rius. Les fruites i els grans es poden cultivar sense gaire feina (...). Les taronges, les llimes, les llimones i altres classes de fruita creixen espontàniament pertot arreu del país (...)». (Rasico 1987: 39-40).

Un dels súbdits britànics que va aprofitar les condicions de la Proclamació del 1763 va ser el doctor Andrew Turnbull, metge escocès força benestant que, juntament amb dos socis de Londres, va rebre uns 101.400 acres de terra a la Florida Oriental vora l'ansa anomenada pels espanyols Los Mosquitos, el qual lloc, dit després Nova Esmirna (angl. *New Smyrna*) en honor de la ciutat turca on havia nascut la muller de Turnbull, estava situat a unes setanta-cinc milles (uns cent vint km) al sud de la ciutat de Sant Agustí, l'antiga capital espanyola de la Florida. Turnbull va viatjar a la Florida a la tardor de l'any 1766 a fi de conèixer personalment els seus terrenys i alhora establir una plantació, és a dir una finca, dedicada al cultiu i a l'exportació d'anyil, cànem, cotó, arròs i blat d'indi, entre altres productes.

En tornar a Anglaterra cap a l'inici del 1767, Turnbull va començar a fer

gestions per tal d'aconseguir un nombre suficient de colonitzadors per a la seva plantació de Nova Esmirna, car segons els termes de la Proclamació del 1763, les terres atorgades per la corona britànica havien de ser poblades dins el termini de deu anys amb una persona per cada cent acres. Si una tercera part de la terra no fos poblada dintre de tres anys, o bé si tota la concessió no ho fos al cap dels deu anys, llavors aquesta es perdria.

A l'inici de la seva empresa colonial, la idea de Turnbull sembla haver estat aconseguir uns cinc-cents grecs per a les seves terres a la Florida, reunir aquests colonitzadors i proveir l'expedició a Menorca, al port natural i excel·lent de Maó. Amb aquesta intenció, doncs, el metge va viatjar a Menorca pel mes de juny del 1767, on, sens dubte, va ser acollit molt cordialment pel governador britànic James Johnston, el qual va declarar llavors que donaria a Turnbull totes les facilitats perquè aquest pogués realitzar el seu projecte colonial. Un cop assegurada la col·laboració del governador de Menorca, el qual evidentment va fer córrer per l'illa la notícia de l'expedició de Turnbull, el metge escocès i diversos representants seus van emprendre la cerca de colonitzadors per diversos països del Mediterrani, especialment Itàlia i Grècia. A Liorna van ser reclutats cent deu homes, entre els quals hi havia alguns provinents del migdia de França. Aquest primer grup va ser portat a Menorca, on els colonitzadors van ser desembarcats el 5 de juliol del 1767; i, sis dies més tard, Turnbull va fer vela cap a Llevant, a Grècia, Turquia i diverses illes mediterrànies a fi d'aconseguir més gent. Una vegada acomplerta aquesta tasca, el metge va tornar a Menorca on va arribar per tercera i última vegada el 3 de febrer del 1768.

És difícil saber el nombre exacte de colonitzadors que Turnbull ja devia tenir a Maó cap a mitjan febrer del 1768. Fa l'efecte, però, que encara no havia aconseguit de trobar fins aleshores les cinc-centes ànimes que havia desitjat per a les seves terres a la Florida, o bé que en vista de la gran extensió d'aquestes i de les condicions de la proclamació reial sota la qual les havia rebut, devien mancar-li encara molts colonitzadors. De tota manera, ultra l'ajuda propagandística que Turnbull rebia dels representants del govern britànic a Menorca, un factor que evidentment va ajudar a fer córrer per l'illa la notícia de l'empresa que enllestia el metge, van ser els italians que hi havien arribat a l'estiu anterior. Pel febrer del 1768 molts d'ells ja es casaven amb dones menorquines, les quals, és clar, acompanyarien llurs marits a la Florida, sovint portant-hi també algun parent i fins i tot famílies senceres. Se sap, a més a més, que el 28 de març Turnbull va calcular que ja devia tenir a bord dels seus vaixells mil dos-cents homes, dones i infants, xifra que va esmenar

pocs dies més tard en observar que de fet hi tenia més de mil quatre-cents colonitzadors, molts d'ells, gairebé dos-cents, polissons.

Ara bé, tornem al mes de febrer del 1768 i al port de Maó on, com ja s'ha remarcat, augmentava cada dia el nombre de persones que desitjaven acompanyar el doctor Turnbull a Nord-Amèrica, una terra que desconeixien però que, en molts casos, semblava oferir-los una vida millor que la que havien tingut fins aleshores a llurs respectius països natals. L'ambient vora el port de Maó devia ser d'esperança i alhora de tensió, car els emigrants no sabien quan el temps permetiria que la flota llevés àncores i partís cap a la Florida. Mentre esperaven a Maó molts colonitzadors van aprofitar l'avinentesa per fer testament o bé procura, ja que, com van dir ells mateixos en aquests documents, es trobaven «de prompta partida per la Florida de la America», i, en un cas interessant, que estaven «de prompta partida per la Florida (puys se nos ha donat orde que dins una hora fossen embarcats tots los qui van a la Florida)» (AHM: Prot. Not., Ll. 263, ff. 246r-v).

II. EL CONTRACTE DEL DR. TURNBULL (MAÓ, 11 DE FEBRER, 1768)

A. La transcripció de Riudavets y Tudury

Turnbull, és clar, no podia emportar-se unes mil persones de l'illa de Menorca, més diversos centenars addicionals d'estrangers (italians, corsos, grecs, francesos, etc.), sense deixar en mans de les autoritats del port de Maó i dels representants del govern britànic, algun document que justifiqués aquesta emigració a tan gran escala. Ultra això, el metge també devia voler formalitzar per escrit els termes sota els quals els emigrants s'havien compromès a acompanyar-lo a la Florida, atès que, com és ben sabut, la colònia de Nova Esmirna no va ser fundada per motius filantròpics sinó per treure'n un benefici econòmic. En aquest sentit, se sap que els emigrants i futurs colonitzadors van veure's obligats a servir el doctor Turnbull per diversos anys després de llur arribada a la Florida.

Fins avui l'únic manuscrit conegut d'un contracte fet entre Turnbull i els colonitzadors sembla ser només una còpia de l'original. Aquesta còpia, conservada actualment a l'Arxiu Històric de Maó, on no fa gaire va ser redescoberta després d'haver estat perduda durant alguns anys, va ser transcrita i publicada l'any 1887 per l'historiador menorquí Pedro Riudavets y Tudury (II: 1381-83). Segons ens informa aquest estudiós: «Se presentó en Mahón en 1768, un tal Sr. Turnbull para llevar á cabo la traslación de los emigrantes

menorquines á la Florida, segun se desprende del contrato que al efecto celebraron las partes, y que como dato curioso, le damos cabida en este sitio, tomándolo de una copia que tenemos á la vista» (Riudavets y Tudury 1887: 1381). I, a continuació de la seva transcripció de la còpia, el mateix historiador observa: «Sentimos no ver continuados al pié de esta copia del contrato, los nombres de los enganchados para ir á roturar terrenos incultos en tan lejana y mal sana comarca, ni menos el del notario que extendió el original, y de cuya empresa no salieron bien librados los colonos (...). En vano hemos registrado los protocolos de los notarios de aquella época que se conservan archivados en una celda del exconvento del Carmen, para ver si podríamos hallar el original del contrato; pero no fuimos bastantes felices para salir de dudas» (Riudavets y Tudury 1887: 1383-84).

Feliçment i gràcies a la col·laboració dels companys menorquins Andreu Murillo i Carles Coll, vaig obtenir una fotocòpia d'aquella còpia del contracte esmentat, la qual em va permetre de comprovar l'exactitud de la transcripció feta per Riudavets. Un examen acurat de la fotocòpia del contracte, seguit d'un acarament d'aquesta amb la transcripció de Riudavets, ha revelat un nombre important de discrepàncies, car a aquest investigador li interessava més aviat la importància històrica del document, i, per tant, no es preocupava gaire pel text mateix, és a dir pel seu llenguatge. A diferència de Riudavets, jo sí que considero important i alhora interessant aquest darrer aspecte del document, i a continuació voldria referir-m'hi breument en examinar una nova transcripció de la còpia del contracte, realitzada damunt la fotocòpia al·ludida, en la qual s'indiquen les diferències respecte a la transcripció proporcionada per Riudavets fa més d'un segle.

B. Anàlisi filològica d'una nova transcripció del contracte

Com molts d'altres documents oficials de l'època, la còpia del contracte de Turnbull està escrita en castellà, llengua que s'emprava llavors, fins i tot entre notaris menorquins, quan es tractava d'assumptes d'estrangers. Es pot notar de seguida, però, que el castellà que s'hi utilitza és ple d'arcaismes, de formes populars, i, així mateix, de catalanismes, o sia, de paraules menorquines sovint lleugerament revestides de castellanes. Entre els trets lingüístics més importants del document, cal remarcar-ne els següents:

El mot *drecho* (5,59) 'dret', que, segons Joan Coromines, la màxima autoritat en qüestions lèxiques de les llengües romàniques, representa una «Variante española [de *derecho* --PDR], hoy viva sobre todo en la zona aragonesa y antiguamente muy extendida en autores de esta zona oriental (...) pero también en textos de otras procedencias» (*DECII* II, 445, s.v. *derecho*). Interessa

notar que la mateixa variant compareix tant en forma singular (*drecho*) con en plural (*drechos*) en un altre document menorquí, redactat en castellà pel notari Antoni Flaquer i datat el 28 de març del 1768, mitjançant el qual el doctor Turnbull compra una quarta part d'una nau anomenada *La Nueva Fortuna*. En aquest escrit es troba: *Transferimos (...) todos nuestros drechos; i bajo toda renunciacion de drecho y echo necessario*. Al final del mateix document de venda es llegeix: *Testigos en cuya presencia firmaron los referidos (...) fueron Rafael Morro y Pedro Camps de dicho Mahon vezinos y moradores*. I és molt probable que el *Pedro Camps* citat fos el mateix rector des Mercadal i missioner que, tres dies més tard, acompanyaria els emigrants a la Florida (AHM: Prot. Not., Ll. 363, ff. 26r-v).

Convé notar igualment l'ús del catalanisme *pages* (33, 36, 49, 53) 'pagès' i de la forma plural *pageses* (16, 22, 26, 38) 'pagesos', alguns exemples dels quals són: *como pageses y labradores* (16), *a igual proporcion del pages ó labrador* (33), *el alimento necessario de los pageses* (38). Ens informa Coromines que cast. *payés* 'campesino catalán' va ser pres del cat. *pagès* 'campesino', 'el que viu en el camp' (*DECH* IV, 339-39, s.v. *pago*).

Mesmos (20): *el pedazo de tierra que ellos mesmos jusgaran ser habiles y capaces de poder cultivar(las)*, podria representar un lapsus atribuïble al copista en vista de la forma *mismos* (26): *lo que habra subministrado á los mismos pageses y labradores;* tanmateix, no és impossible que aquella variant sigui un arcaisme, atès que *mesmo* és la forma més corrent en el castellà medieval. D'acord amb Coromines, «Desde princ[ipios del] s. XVII *mismo* predomina en el lenguaje ciudadano, y desde el XVIII *mesmo* queda relegado al habla rural» (*DECH* IV, 89-90, s.v. *mismo*). En canvi, sí que deu representar un error la forma *metad* (32) 'mitad': *los frutos seran de metad del Sr. Turnbull*, ja que es troba *mitad* (32, 36) en el mateix document. D'una manera semblant, la forma pronominal *estes* (47) 'éstos', i també el pronom superflu *las* (21) que apareix unit per enclisi al verb *cultivar*, semblen atribuïbles a la manca de perícia del copista.

L'ús del mot *arribo* (27) 'arribada': *despues del arribo en dicha provincia*, el qual representa un derivat del verb *arribar*, és, sens dubte, un arcaisme emprat en el document, puix que en castellà *arribo*, en el sentit de 'arribar en general', és característic sobretot de textos antics i americans (*DECH* V, 7-8, s.v. *riba*).

Cal atribuir també al llenguatge arcaïtzant l'ús de *proprios* (14), 'propis', *proprias* (31, 57) 'pròpies', i *propriedad* (64-65) 'propietat', les quals formes són exclusives en el document: *los abajo firmados con sus proprios nombres y apellidos; á expensas proprias del Sr. Turnbull; y sera como propriedad*

suya. Com se sap, la pèrdua de la segona r en els descendents del llatí PROPRIUS (> cast. *propio*, cat. *propi*) s'ha generalitzat només en castellà i català (*DECH* IV, 662-63, s.v. *propio*).

D'altra banda, la variant *pauto* (58) 'pacte': *por pauto expresso y acordado*, representa una pronunciació semipopular del nexe llatí ACT com a *aut*, paral·lela a la de *auto* per *acto* i les més vulgars encara *caráuter* per *carácter*, *intauto* per *intacto* i afins. D'acord amb Coromines, «En su sentido primitivo ['convenio' --PDR], *pacto* se pronunció también *pauto* por la gente vulgar» (*DECH* IV, 437-38, s.v. *pauta*). En aquest mateix sentit convé observar que en el document de venda esmentat suara, es constata l'ús exclusiu de la forma *auto*: *auto de venta, el qual auto fue echo y firmado en Mahon* (AHM: Prot. Not., Ll. 363, ff. 26r-v).

Un catalanisme/menorquinisme addicional del contracte de Turnbull és l'expressió *de torn* (68), transcrita erròniament *de contorno* per Riudavets: *tiene dos millas inglesas de torn*. Representa evidentment el cat. *entorn*, com ara en *a l'entorn* 'al voltant' (*DECH* V, 558-59, s.v. *torno; DECat.* IX, 605-14, s.v. *torn*).

Finalment, cal remarcar un fenomen fonològic molt corrent en els documents de Menorca contemporanis al contracte de Turnbull, i, com aquest, també redactats en llengua castellana: Es tracta de la confusió en /s/ dels dos fonemes castellans /s/ i / /. Així, en el manuscrit comentat ací es troben *Andrez* (12) al costat de *Andres* (8), *jusgaran* (20) per *juzgarán*, *perzona* (63) i *perzonas* (44, 57) per *persona(s)*, *prezencia* (74) per *presencia*, i *sinquenta* (62) per *cincuenta*.

C. Examen dels termes del contracte

A continuació voldria referir-me als termes del contracte fet entre el doctor Andrew Turnbull i els seus colonitzadors, és a dir, al document conservat actualment a l'Arxiu Històric de Maó. Les estipulacions d'aquest escrit s'examinaran, d'una banda, a la llum d'una vintena de deposicions fetes i jurades pel mes de maig de l'any 1777 davant les autoritats britàniques de la província de la Florida Oriental, i, de l'altra, en vista d'un article publicat pel mateix Turnbull l'any 1788 a la revista *Columbian Magazine* (Vol. II, núm. 12, 683-88) de Filadèlfia, en el qual el metge va intentar reivindicar les seves intencions i conducta respecte als colonitzadors que havia portat a la Florida vint anys abans. Cal aclarir d'antuvi, però, que l'article escrit per Turnbull va ser en realitat una rèplica a un altre publicat a la mateixa revista, en el qual l'autor anònim havia acusat Turnbull de tota una sèrie d'actuacions enganyoses, cruels i àdhuc criminals.

1. En primer lloc, d'acord amb el contracte esmentat Turnbull va prometre que els colonitzadors serien «Proveidos y mantenidos de lo necessario para vivir hasta que las tierras frutales les sean entregadas» (18-19), i que «Quando las tierras daran fruto, que los pageses y labradores tengan lo sufficiente y bastante para su alimento» (21-23).

Tanmateix, els colonitzadors van declarar nou anys després que tostemps havien passat fam a la plantació de Nova Esmirna. Segons un d'ells, Antoni Estefanòpoli, d'origen cors: «La resta de la gent estant molt famolenca, van començar a morir-ne deu o onze cada dia i uns dies quinze. Que aquest deposant, tenint molta fam, va posar-se d'acord amb diversos altres per fugir (...) i pensava que era millor morir al bosc que no pas viure en unes condicions tan miserables» (Rasico 1987: 323). Un altre, Josep Marcatto, d'origen italià, va contar que al cap d'un any a la Florida Oriental «Estava molt maltractat i gairebé mort de fam, havent de treballar dia i nit, incloent-hi els diumenges, sense descans. Que només li permetien set quarts de galó de blat d'indi picat i vuit unces de porc cada setmana (...). Que després que s'havia acabat el seu temps va demanar al doctor Turnbull la seva llibertat, però aquest va contestar-li que encara no era temps i va posar-lo de seguida en els grillons (...) i no va permetre-li de menjar sinó blat d'indi picat i aigua. També [el doctor Turnbull --PDR] va remenar-li el blat d'indi picat per veure si hi havia gens de carn o peix» (Rasico 1987: 328). I el menorquí Rafael Ximénez va jurar com uns sis anys abans, ell i dos companys seus estaven obligats a segar herba per als cavalls, i que «Estaven molt dèbils per la fam i el maltractament, i no podien recollir gaire herba, i per això el doctor Turnbull els assotava severament cada matí amb el fuet del cavall. I si aconseguien de recollir ostres o peix, aquests se'ls prenien, i per tant aquest deposant i molts d'altres van ser obligats a matar serps i menjar-les, o qualsevol altra bestiola, o altrament haurien mort de fam» (Rasico 1987: 345). Va declarar Pere Cozifaci, un altre colonitzador cors, que «Ha vist un gran nombre de la gent, que morien de fam, caçar caimans i menjar-los, i així mateix el cuiro que el doctor Turnbull els donava per fer mocassins» (Rasico 1987: 349). I a aquestes descripcions de l'estat famolenc dels colonitzadors s'hi podrien afegir moltes d'altres semblants.

Escoltem, però, el que va dir Turnbull mateix en el seu article reivindicatiu de l'any 1788. Va assegurar que els colonitzadors «Havien rebut tota mena d'encoratjament i d'ajuda perquè poguessin pescar, en la qual activitat van arribar a ser tan hàbils i tenir tant d'èxit que moltes famílies tenien a casa grans quantitats de peix sec (...). Que a cada família se li donaven facilitats per a la cria d'aviram (...). Que cada família també tenia tanta terra com volgués, on cultivava grans quantitats d'hortalisses» (Turnbull 1788: 685).

2. El contracte estipula, en dos llocs diferents, que els colonitzadors no havien de pagar llur transport a la Florida Oriental: «No pero seran comprehendidos los gastos que el Sr. Turnbull habra echo por el transporte de los trabajadores y sus familias, los quales seran á expensas proprias del Sr. Turnbull» (28-31); «(...) no comprehendidos los gastos del viaje que las dichas perzonas no deveran pagar» (43-45).

A diferència d'això, però, va dir Turnbull, onze anys després del fracàs de l'empresa de Nova Esmirna, que els colonitzadors «Havien de compartir [amb Turnbull --PDR], en parts iguals, les collites, la part corresponent a l'amo per reemborsar-li les despeses fetes en portar-los a Amèrica» (Turnbull 1788: 684).

3. També segons el contracte, «El Sr. Turnbull, dentro el tiempo de los diez años, no podra despedir ny sacar de su servicio ninguno de los abajo firmados contratantes, ny igualmente estes [*estos* --PDR] podran apartarse de su servicio antes de haver cumplido los diez años» (45-49).

Això no obstant, el testimoniatge dels colonitzadors mateixos palesa que els termes del contracte, o potser més ben dit dels contractes, que Turnbull va fer amb ells abans de partir de Menorca, no eren pas iguals als que es llegeixen en el document conservat a Maó. Alguns colonitzadors sí que van dir que s'havien obligat a servir Turnbull per l'esmentat termini de deu anys; molts d'altres, però, i sobretot els que tenien un ofici especial com ara fuster, sabater, ferrer, etc., s'hi havien compromès solament per cinc o sis anys i sota unes condicions particulars.

El menorquí Josep Llorenç va dir que «Va contractar-se per servir el doctor Turnbull per deu anys i treballar al camp com a agricultor» (Rasico 1987: 335). En canvi, el ja citat Antoni Estefanòpoli va declarar el dia 7 de maig del 1777 «Que ha servit el doctor Turnbull per nou anys i quatre mesos, però que va consentir a servir el dit doctor Turnbull només per sis anys a la província de la Florida Oriental. I en cas que a aquest deposant, després d'haverlo servit per sis mesos, no li agradés el lloc, el dit doctor Turnbull va consentir a retornar aquest deposant al seu propi país o a qualsevol altre lloc que aquest deposant desitgés, a compte del dit doctor Turnbull» (Rasico 1987: 322-23).

Diversos colonitzadors addicionals, entre ells el menorquí Rafael Hernàndez, també van insistir que el contracte era per sis anys. El dit Hernàndez va jurar «Que va consentir a servir el doctor Turnbull per sis anys a la província esmentada» (Rasico 1987: 339). D'altres, però, van assegurar que llurs contractes respectius eren només per cinc anys. Va dir Lluís Margó (o Margau),

d'origen francès i casat amb Rafela Triay i Picó d'Alaior, que «Va contractar-se per servir el doctor Turnbull pel termini de cinc anys, per treballar com a ferrer (...). Que el dit doctor Turnbull va prometre donar-li un sou de cinquanta corones franceses l'any pel primer any, i afegir-hi deu corones cada any, i també va prometre donar a aquest deposant tant com es permetia a qualsevol mestre ferrer d'Amèrica, i donar a aquest deposant el seu acomiadament al cap de cinc anys. Però aquest deposant diu que mai no ha rebut res (...). Que després d'haver complert el seu temps, va anar al doctor Turnbull i va demanar-li el seu acomiadament. Que el dit doctor Turnbull va desitjar que aquest deposant l'acompanyés, que va resultar ser cap a la presó, i va manar que se li donessin cinquanta assots (...), i després va posar els ferros a aquest deposant i el va tancar dins la presó sens gens de subsistència excepte una mica de blat d'indi i aigua» (Rasico 1987: 333). Un altre colonitzador que va declarar que el seu contracte era per cinc anys va ser el menorquí Joan Portella. Va dir aquest «Que va consentir a servir el doctor Turnbull per cinc anys com a sabater a la Florida Oriental, en raó de cinc lliures esterlines l'any. Però aquest deposant diu que mai no hi ha exercit el seu ofici, sinó que l'han fet treballar al camp, i mai no ha rebut ni un quart de penic del seu sou» (Rasico 1987: 337).

Turnbull, en el seu article del 1788, va assegurar que els colonitzadors «Havien de cultivar les mateixes terres per deu anys més [després de la primera collita --PDR] en parts iguals amb l'amo» (Turnbull 1788: 684).

4. Notem finalment que d'acord amb el document conservat a Maó, quan el contracte «Sera fenecido con el Sr. Turnbull, cada cabeza de familia tendra cien quarteras inglesas de tierra por el y sinquenta por cada perzona de su familia (...) y sera como propriedad suya, como bienes establecidos en propriedad para siempre, siendo un donativo real» (60-66). Tanmateix, vint anys més tard Turnbull va escriure, referint-se a ell mateix en tercera persona, que «El doctor els va oferir contractes d'arrendament per noranta-nou anys, amb el desig d'establir-hi tant a ells com als seus fills, encara que les condicions eren més favorables per a ells que no pas per al metge» (Turnbull 1788: 684).

III. CONCLUSIONS

El que s'ha observat en les seccions anteriors del present estudi palesa que el document conservat a l'Arxiu Històric de Maó, el mateix que va ser publicat l'any 1887 per Pedro Riudavets y Tudury, el qual, com tants d'altres in-

vestigadors posteriors, no va poder descobrir-ne l'original, representa només una còpia d'un document que Turnbull va deixar a les autoritats civils de Menorca a fi de justificar l'èxode de tants habitants d'aquesta illa. Que es tracta d'una mera còpia i no pas de l'original resulta evident, car, malgrat que el document esmenta «nosotros los abajo firmados» (3-4) i «assi lo firmamos de nuestras manos, en Mahon» (68-69), hi manquen les signatures dels contractants llevat de la del doctor Turnbull, i fins i tot aquesta sembla redactada per la mateixa mà responsable de la resta del document.

Ara bé, ¿podria tractar-se d'una falsificació, és a dir, d'un contracte que no veiessin ni signessin mai els emigrants (ja que se sap que molts d'aquests eren analfabets)? Aquesta interpretació sembla més probable a la llum del testimoniatge d'un dels colonitzadors de Nova Esmirna, l'italià Lluís Sotxi (o Soche), que s'havia casat a Maó, el 18 de febrer del 1768, amb Catarina Ruis de Sant Felip (Es Castell). Val la pena citar ací una part de la deposició jurada per Sotxi, a Sant Agustí de la Florida Oriental, el 20 de maig del 1777. Va dir llavors: «Que unes sis setmanes abans que s'acabés el temps de servei d'aquest deposant, va demanar al dit doctor Turnbull el seu acomiadament perquè se li donés quan hagués complert el seu temps; i llavors el doctor Turnbull va tancar aquest deposant dins la presó amb els ferros a la cama, i els va clavar a la paret, i ell [Sotxi --PDR] es va quedar en aquella condició durant una hora, si fa no fa, quan el doctor Turnbull va venir a la presó i va dir-li que si no anés al seu treball, seria lligat i assotat. Que aquest deposant temia ser assotat i va anar al seu treball. Que aleshores el dit doctor Turnbull va ensenyar a aquest deposant un contracte fals en què aparcixia subscrit el nom d'aquest deposant, i va dir-li que era per deu anys i que en tenia dos testimonis, Pietro Merlin i Gaspar Trotti (...). Aquest deposant diu, a més, que els esmentats Pietro Merlin i Gaspar Trotti van confessar-li que havien falsificat el dit contracte de deu anys per ordre del doctor Turnbull, o altrament haurien estat assotats» (Rasico 1987: 351-52).

No hi ha dubte, a més a més, que no es tracta d'un sol contracte sinó de múltiples contractes, molts dels quals segurament només orals. I si bé podríem continuar examinant aquest i altres aspectes de la colònia agrícola establerta a Nova Esmirna l'any 1768 per Andrew Turnbull, valdria més acabar ara aquest estudi citant les darreres paraules de la deposició donada el 7 de maig del 1777, a la ciutat de Sant Agustí, pel ja citat colonitzador Pere Cozi-faci: «I aquest deposant creu veritablement que si contés tot el que va passar a la plantació, que mai no n'hi hauria cap fi» (Rasico 1987: 349).

APÈNDIX

Contracte entre el Dr. Andrew Turnbull i els emigrants menorquins, 1768 (Arxiu Històric de Maó) (1)

[RECTO] En el nombre de Dios y de su Divina gracia Amen. Sea á todos nottorio *[notorio]* y manifiesto por el presente publico y authentico *[auténtico]* instrumento de como nosotros los abajo firmados de nuestra libre y expontanea voluntad y del mejor modo, via, forma, manera y razon que de drecho *[derecho]* y echo se pueda stipular *[estipular]* y mas firmemente pueda *[puede]* valer: Convenimos y nos obligamos de nuestra libre voluntad, cada uno de nosotros de por si, con el Sr. Andres Turnbull, presente, á la confección del presente instrumento acceptante *[aceptante]* y stipulante *[estipulante]* al contrato <y> condiciones que se siguen:

Primeramente, que yo dicho Sr. Andrez *[Andrés]* Turnbull me obligo <á> conducir y transportar á la provincia de la Florida inglesa, á los abajo firmados con sus proprios *[propios]* nombre y apellidos; y llegado en ella los que querran *[quieran]* ir á trabajar en el cultivo de las tierras como pageses *[payeses]* y labradores seran á expensas de mi, dicho Sr. Turnbull, y proveidos y mantenidos de lo necessario *[necesario]* para vivir hasta que las tierras frutales les sean entregadas. Y se les señalará el pedazo de tierra que ellos mesmos *[mismos]* jusgaran *[juzgarán]* ser habiles y capaces de poder cultivarlas. Quando las tierras daran fruto, que los pageses *[payeses]* y labradores tengan lo sufficiente *[suficiente]* y bastante para su alimento, se devera *[deberá]* en primer lugar sacar de la cosecha de los frutos los gastos para reembolsar al Sr. Turnbull el importe de lo que habra subministrado *[suministrado]* á los mismos pageses *[payeses]* y labradores despues del arribo en dicha provincia de la Florida. No pero sean comprehendidos *[comprendidos]* los gastos que el Sr. Turnbull habra echo *[hecho]* por el transporte de los trabajadores y sus familias, los quales seran á expensas proprias *[propias]* del Sr. Turnbull. Que despues los frutos seran de metad *[mitad]* del Sr. Turnbull y la otra mitad á igual proporcion del pages *[payés]*

---

(1) En aquesta nova edició del contracte es notaran una sèrie de diferències respecte a la transcripció del mateix document realitzada per P. Riudavets y Tudury (*Historia de la Isla de Menorca* II [Maó 1887], ps. 1381-83): Es posen entre [ ] els mots transcrits d'una manera diferent per aquest historiador; s'indiquen entre < > les paraules afegides pel mateix estudiós i que manquen a l'original (la còpia del document); i, finalment, s'assenyalen entre ( ) les paraules no transcrites per Riudavets. Quant a les abreviatures del text, s'han resolt amb lletra negreta.

ó labrador que cultivara las tierras, á igual porción de los frutos que redditua-
ran *[redituarán]* las tierras. No pero segun la costumbre de Italia; si pero á
mitad del Sr. Turnbull y pages *[payés]* como va arriba expressado
[expresado], deducidos los gastos por el alimento necessario *[necesario]* de
los pageses *[payeses]*, exemtos *[exentos]* de qualquier *[qualquiera]* contribu-
cion ó imposicion por el tiempo de diez años consecutivos que empezaran
con el primer repartimiento que se hara de las cosechas *(despues) [VERSO]*
que el Señor Turnbull habra cobrado los gastos echos *[hechos]* en dicha pro-
vincia, no comprehendidos *[comprendidos]* los gastos del viaje que las dichas
perzonas *[personas]* no deveran *[deberán]* pagar. Que el Sr. Turnbull, dentro
el *[del]* tiempo de los diez años, no podra despedir ny *[ni]* sacar de su servi-
cio ninguno de los abajo firmados contratantes, ny *[ni]* igualmente estes
[estos] podran apartarse de su servicio antes de haver *[haber]* cumplido los
diez años. Se declara que el pages *[payés]* devera *[deberá]* de cultivar las tie-
rras y sembrarlas aplicando el devido *[debido]* cuydado *[cuidado]* y trabajo á
los generos de la cosecha que seran mas ventajosos y mas utiles á la provin-
cia y provechosos para el amo ó señor y para el pages *[payés]* ó labrador.

Que para la observancia del presente convenio y acuerdo y lo en el conte-
nido, nosotros los abajo firmados, cada uno *(de nosotros)* de por si, obbliga-
mos *[obligamos]* todos nuestros bienes presentes y venideros, y nuestras pro-
prias *[propias]* perzonas *[personas]*, por pauto *[pacto]* expresso *[expreso]* y
acordado en la mas solempne *[solemne]* forma que de drecho *[derecho]* y
echo *[hecho]* se requiere. Que quando el contrato sera fenecido con el Sr.
Turnbull, cada cabeza de familia tendra cien quarteras *[cuarteras]* inglesas de
tierra por *[para]* el y sinquenta *[cincuenta]* por *[para]* cada perzona
[persona] de su familia, sea varon ó sea hembra, y sera como propriedad
[propiedad] suya, como bienes establecidos en propriedad *[propiedad]* para
siempre, siendo un donativo real.

N.B. Ciento y sesenta quarteras *[cuarteras]* de tierra tienen dos millas in-
glesas de torn *[contorno]*. Y assi *[así]* lo firmamos de nuestras manos, en
Mahon de la isla de Menorca, á los onze *[once]* dias del mes de febrero, año
del reynado *[reinado]* de Don Jorge III por la gracia de Dios rey de la Gran
Bretaña, Francia e Irlanda, deffensor *[defensor]* de la fee *[fé]* y de Nuestro
Señor Dios Jesu Christo *[Jesucristo]*, mil siete cientos sesenta y ocho, en pre-
zencia *[presencia]* de los testigos y nottario *[notario]* aqui firmados. AN-
DRES TURNBULL.

REFERÈNCIES

ARXIU DIOCESÀ DE MENORCA (Ciutadella): *Matrimonis de Mahó de 1766 en 1777*, Llibre 7. (= ADM).

ARXIU HISTÒRIC DE MAÓ: Protocols Notarials. (= AHM: Prot. Not.).

COROMINAS, J., i J.A. PASCUAL, *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, 6 vols. Madrid, 1980-91 (= *DECH*).

COROMINES, J. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 9 vols. publicats. Barcelona, 1980- (*DECat.*).

RASICO, Philip D. *Els menorquins de la Florida: Història, llengua i cultura.* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

RIUDAVETS Y TUDURY, P. *Historia de la Isla de Menorca*, 2 vols. Maó, 1887.

TURNBULL, A. «The Refutation of a Late Account of New Smyrna», *Columbian Magazine*, vol. II, núm. 12 (1788), 683-88.

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 253-288)

LA VIDA EN MENORCA EN EL BIENIO 1842-1843 A TRAVÉS DE LAS CRÓNICAS DEL CORRESPONSAL EN LA ISLA DE *EL CATÓLICO* Y LAS COLABORACIONES DE J.M. QUADRADO EN ESTE DIARIO

JOSÉ M. NÚÑEZ ESPALLARGAS (*)

1. EL DIARIO *EL CATÓLICO* Y LAS CRÓNICAS DEL CORRESPONSAL EN MENORCA

Dentro de la amplia historiografía menorquina hay una labor que está todavía básicamente por realizar y es el análisis de la información que sobre Menorca podemos localizar en antiguos diarios o revistas. Naturalmente este material documental ofrecerá al estudioso un mayor o menor interés según sean, entre otros factores, la extensión y fiabilidad de los datos aportados, la personalidad de su autor y la época a la que éstos corresponden.

Una serie de circunstancias favorables concurren en el caso de *El Católico*, diario que ofreció a sus lectores información puntual y extensa sobre los principales acontecimientos de la vida política, económica y religiosa ocurridos en la isla durante el bienio 1842-43, unos años precisamente en los que la prensa menorquina sufría un lamentable vacío (ALEMANY, 1974).

Pero antes de entrar en el análisis de la personalidad del autor de las crónicas y del contenido de las mismas conviene que digamos cuatro palabras sobre el diario y el ambiente en el que surgió.

A comienzos del siglo XIX y coincidiendo con el movimiento romántico se experimenta en toda Europa (aunque en España llega con algún retraso) una efervescencia por la palabra escrita. Aparecen multitud de revistas y periódi-

(*) Escola Universitària del professorat d'EGB. Universitat de Barcelona.

cos, generalmente de muy corta duración, con la casi común característica de manifestarse dispuestos a defender y propagar las teorías literarias y políticas más avanzadas. Los núcleos religiosos españoles preocupados por la repercusión y el éxito alcanzados por esta prensa progresista comienzan, a partir de 1836, a promover una alternativa de carácter católico que atrajera al público creyente frecuentemente desconcertado ante la variada oferta laica.

Al numeroso grupo de diarios y revistas adscritos a esta tendencia religiosa (ZAVALA, 1972, p. 64 y ss.) se suma *El Católico*, diario fundado por Manuel Santiago Moreno y Sacristán en 1840. Aunque gozó de una vida relativamente larga, pues se mantuvo con algunos altibajos hasta 1850, no tuvo una gran difusión fuera de los círculos estrictamente católicos. A juzgar por lo que se afirmaba en el largo subtítulo, los objetivos del diario eran ambiciosos: «*Periódico religioso y social, científico y literario, dedicado a todos los españoles y con especialidad al clero, amantes de la religión, de sus mayores y de su patria*». Pero la realidad es que al principio el diario se limitaba a incluir en sus ocho páginas de letra apretada y sin ilustraciones las homilías pastorales y algún que otro artículo apologético, a los que seguía una sección de *Variedades* que solía reproducir noticias del clero, sobre todo del ultramarino, tomadas casi siempre de otras fuentes. Hacia 1842 el diario introduce más artículos de fondo, así como varias secciones informativas propias. Unas de carácter fijo, como la *Crónica Religiosa* y la *Crónica Política*, que daban noticias, respectivamente, de temas religiosos y políticos de ámbito local y que eran conducidas por corresponsales de las distintas regiones españolas. Había otras secciones de carácter variable, como *Correo de Hoy*, que incluía la correspondencia con los lectores o con los corresponsales y también noticias extraídas de otros diarios, o como *Apuntes históricos*, que según sugiere su título recogía las cuestiones de esta índole. Finalmente, aparecen también otras secciones fruto de circunstancias concretas; así, por ejemplo, cuando se promulgaron las leyes de supresión del diezmo, las capellanías, los mayorazgos y la desamortización tanto civil como eclesiástica, que afectaron tan profundamente a toda la clase clerical de la época, se crearon en *El Católico* dos secciones: *Padecimientos del Clero Español* y *Dotación de Culto y Clero*, encargadas ambas de recoger las noticias que llegaban a la redacción desde distintos puntos del país sobre la situación moral y material de los religiosos y religiosas.

Este intento de convertir *El Católico* en un diario de información general desde una perspectiva católica, sólo pudo mantenerse unos pocos años, pues hacia 1845 comienza a disminuir el número de artículos propios y las distintas secciones ven acortar considerablemente la longitud de sus columnas, llenándose entonces las páginas con artículos y noticias tomadas de otros periódicos. A la reducción de reporteros se une la aparición de la publicidad, antes

inexistente. Pero todas estas medidas de saneamiento económico no pueden evitar la desaparición definitiva del diario unos años más tarde.

Será dentro del período de apogeo de *El Católico* donde encontramos entre el plantel de corresponsables el de «Menorca». Notemos la singularidad del hecho, observando que en Baleares no tan sólo Ibiza no posee corresponsal, sino que tampoco lo tiene Mallorca; además, no todas las provincias españolas disponen de corresponsal propio, ni mucho menos, con frecuencia un corresponsal firma representando a toda una región. No sabemos los motivos por los que el director de *El Católico* incluyó en su nómina de corresponsales al de Menorca, pero no sería aventurado suponer por el mismo contenido de las crónicas, que la estratégica situación del puerto de Maó, así como el haber estado la isla durante tanto tiempo bajo dominación británica, fueran hechos que pesaran en esa designación, el primero por la importancia que en la época representaba la política mediterránea y el segundo por el trasfondo religioso que aquella larga presencia podía conllevar.

Entre febrero de 1842 y mayo de 1843 el corresponsal de Menorca envió una treintena de crónicas que se incluyeron en distintas secciones de *El Católico*, ofreciendo en ellas una panorámica bastante completa de la vida político-religiosa de la isla en ese período.

A continuación relacionamos cronológicamente todas las crónicas que hemos localizado. Para cada una de ellas se indica: a) sección del diario en la que apareció (C.P. *Crónica política*, C.R. *Crónica Religiosa*, P.C.E. *Padecimientos del Clero Español*, D.C.C. *Dotación de Culto y Clero*, C.H. *Correo de Hoy*, A.H. *Apuntes Históricos*); b) día, mes y año del diario; c) número del mismo; d) páginas en las que se puede localizar.

C.P.	10-2-1842	núm. 712	327 p.
P.C.E.	3-3-1842	núm. 733	492-493 pp.
C.P.	4-3-1842	núm. 734	502-503-504 pp.
D.C.C.	16-3-1842	núm. 746	599 p.
C.R.	18-3-1842	núm. 748	611-612 pp.
D.C.C.	7-4-1842	núm. 768	53 p.
C.P.	9-4-1842	núm. 770	70-71 pp.
C.R.	12-4-1842	núm. 773	90-91 pp.
C.P.	27-4-1842	núm. 788	215 p.
C.R.	28-4-1842	núm. 789	218-219 pp.
C.R.	10-5-1842	núm. 801	315-316 pp.
C.P.	28-5-1842	núm. 819	462-463 pp.
C.R.	6-6-1842	núm. 828	530-531 pp.
C.P.	15-6-1842	núm. 837	607 pp.
C.P.	23-6-1842	núm. 845	670-671 pp.

C.P.	16-8-1842	núm. 899	373 p.
A.H.	16-8-1842	núm. 899	371 p.
C.H.	19-9-1842	núm. 933	648 p.
C.P.	20-9-1842	núm. 934	654 p.
C.R.	27-9-1842	núm. 941	707-708 pp.
C.P.	12-10-1842	núm. 956	92 p.
C.H.	26-10-1842	núm. 970	207 p.
C.P.	28-10-1842	núm. 972	222 p.
C.R.	28-10-1842	núm. 972	219-220 pp.
C.P.	20-12-1842	núm. 1.025	646 p.
C.P.	11-1-1843	núm. 1.047	86-87 pp.
C.P.	6-2-1843	núm. 1.073	293 p.
C.P.	7-3-1843	núm. 1.102	525 p.
C.R.	7-3-1843	núm. 1.102	523 p.
C.P.	10-5-1843	núm. 1.166	319 p.
C.R.	19-5-1843	núm. 1.175	386-387-388 pp.

Todas estas crónicas, al igual que las otras de otros corresponsales, no aparecen firmadas, sólo vienen acompañadas por la expresión genérica «... *de nuestro corresponsal en Menorca*».

2. LAS COLABORACIONES DE JOSEP M. QUADRADO EN *EL CATÓLICO*

A los conocedores de la obra del insigne polígrafo menorquín Josep M. Quadrado les resultará familiar el diario *El Católico* por las colaboraciones que este autor realizó en su juventud. Es bien sabido que, a mediados de junio de 1842, Quadrado se traslada desde Palma a Madrid y que vive en esta ciudad poco más de un año. De sus andanzas en la capital y sobre todo de sus avatares como escritor disponemos de información de primera mano a través de la correspondencia que mantuvo con su buen amigo palmesano Tomàs Aguiló (PONS, 1925). Por esta correspondencia y por otras fuentes sabemos que al poco de llegar a la capital consigue un puesto de redactor en *El Católico*. Si bien en un principio su labor se «*reducía a traducir noticias del extranjero*» (SABATER, 1967, pp. 55 y s.), pronto le encargan artículos originales que verán la luz regularmente en el diario. Estas colaboraciones le permitían incrementar su sueldo como redactor, que de por si era muy reducido. Pero nada mejor que las propias palabras de Quadrado para ilustrarnos sobre su modesta condición laboral: «*Por las mañanas voy de diez a tres a la redacción del Católico por la mezquindad de 15 duros al mes que espero se*

NUM.. 945 SÁBADO 1.º DE OCTUBRE DE 1842.

EL CATOLICO,

PERIÓDICO

RELIGIOSO Y SOCIAL,

CIENTÍFICO Y LITERARIO.

LA RELIGION Y EL SIGLO.

Articulo I.

Mas de mil ochocientos años ha que estos dos nombres se encuentran frente por frente combatiendo sin cesar en lucha, ora manifiesta, ora disimulada, y sirviendo alternativamente de bandera á cuantas revoluciones asi en hechos como en principios han tenido lugar en el mundo moral. No porque en verdad sean opuestos sus intereses é incompatible su alianza, pues que su existencia y el vínculo que los une van tan ligados como el alma con el cuerpo; pero asi como el cuerpo se rebela amenudo contra su señora, desconociendo insolentemente la superioridad de esta, y pretendiendo no solo emanciparse, sino avasallarla, siendo quebradizo barro, á la que es emanacion del Eterno, asi tambien los siglos, fugitivo soplo de tiempo, pretenden en su rápida carrera destruir ó, cuando no, modificar á su capricho el augusto monumento fundado por Jesucristo y desde cuya cima parece que el mismo Dios les está contemplando. Las sociedades tienen asimismo su pecado original como el individuo y participan de su misma degradacion, y aun cuando no sean ateas ó irreligiosas, sienten fermentar en sus miembros la vieja levadura, y aquellas leyes todo carnales y terrenas que repugnan segun la espresion de S. Pablo, á la ley del espíritu y á la de Cristo. Un desden irracional, una injusta desconfianza parece las anima innatamente contra la Religion, repitiendo á todo trance que su reino no es de este mundo; y reconociéndose ellas incapaces de poder nada para la eternidad, se vengan con declarar á su rival incapaz de influir algo en la felicidad temporal y en los negocios de la tierra. Y sin embargo; ¿quién mas propio para sentarse al timon que el que sabe hácia dónde se dirige el rumbo? ¿Qué es un siglo sino un paso hácia la eternidad, y qué es la religion sino el camino y la antorcha de esta eternidad misma? Pero por lo mismo que los siglos no tienen ante sí la eternidad de que disponer, se apresuran á mandar, á inscribir en todas partes su nombre y á consignar sus leyes y caprichos, despreciando á los pasados, indignándose contra los futuros de quienes espera igual desprecio, y dejándose llevar por ese espíritu de orgullo, de relajacion y de sarcasmos que aun en el lenguage ascético se conoce con el nombre de *espíritu de mundo*.

Esta eterna contradiccion de la tierra con el cielo la previó bien Jesucristo al fijar su piedra inmortal, tropiezo de unos y salvacion de otros, y al mismo tiempo que se dignó dar su nombre á la religion que fundaba, no dudó llamar al genio del mal príncipe del siglo. En la última noche en que iba á poner con su sangre el sello á su obra, ocupó sus mas preciosos momentos en fortalecer á sus discípulos y herederos de su empresa contra la terrible lucha que se les preparaba. "Ya no hablaré mucho con vosotros, les decia, porque viene el príncipe de este mundo, aunque no hay en mí cosa que le pertenezca.... Si el mundo os aborrece, sabed que primero que á vosotros me aborreció á mí. Si fuerais del mundo, el mundo os amaria como cosa suya; pero como no sois suyos, sino que yo os entresaqué de él, por eso el mundo os aborrece. Acordaos

Portada de El Católico del 1 de octubre de 1842.

aumentarán, donde no hago sino traducir noticias, y pondré de siglo en siglo algún adocenado artículo que si te tomas la molestia reconocerás por la firma de Q». (PONS, 1925, t. XX, p. 324).

A continuación enumeramos todos los artículos de carácter político-religioso escritos y firmados por Quadrado (con la inicial de su primer apellido Q. o las de su nombre completo J.M.Q.) que hemos localizado en *El Católico*, indicando la fecha de su aparición y el título:

* 30-6-1842	Lerminier y las Provinciales de Pascal
* 15-7-1842	Nuevos testimonios a favor de los jesuitas
18-7-1842	Diatribas contra el clero
4-8-1842	Tendencias de la Inglaterra al catolicismo
3-9-1842	Los jesuitas en América
17-9-1842	Nuevos apologistas
1-10-1842	La religión y el siglo (I)
10-10-1842	El catolicismo en Siria (I)
17-10-1842	El catolicismo en Siria (II)
2-11-1842	Día de difuntos
9-11-1842	La religión y el siglo (II)
14-11-1842	Dotación de culto y clero
29-11-1842	Vejaciones al episcopado
10-12-1842	La religión y el siglo (III)
2-1-1843	Una defensa de las instituciones religiosas
11-1-1843	La religión y el siglo (IV)
24-2-1843	La religión y el siglo (V)
10-3-1843	La religión y el siglo (VI)
20-3-1843	Folletines antirreligiosos
24-3-1843	La religión y el siglo (VII)
31-3-1843	La prensa antídoto de si misma
13-4-1843	Jueves Santo
14-4-1843	Viernes Santo
24-4-1843	La religión y el siglo (VIII)
9-5-1843	Intolerancia protestante (I)
10-5-1843	Intolerancia protestante (II)
26-5-1843	La religión y el siglo (IX)
2-6-1843	De la libertad de enseñanza (I)
7-6-1843	De la libertad de enseñanza (II)
14-6-1843	La religión y el siglo (X)
16-6-1843	La religión y el siglo (X 2a. parte)
10-8-1843	La caída del regente
17-8-1843	La expiación y la regeneración
24-8-1843	Reacción. Hechos consumados (I)
28-8-1843	Reacción. Hechos consumados (II)

nal de Alba de Cerrato; regidor 1.º, Pantaleon Rey; el alcalde, Blas Escudero; el procurador síndico, Blas Arranz.=*Ayuntamiento constitucional de Bertavillo*; el alcalde, Manuel Sanz Villarramiel; regidor 1.º, Manuel Anton; el 2.º, José Lopez; procurador síndico, Miguel de Mena; secretario, Miguel Melende.=*Ayuntamiento constitucional de Castrillo de Onielo*; el alcalde, Feliciano Ruiz; regidor, Cándido Beltran; secretario, Niceto del Barrio.=*Ayuntamiento constitucional de Valle de Cerrato*; el alcalde, José Fermiño; regidor 1.º, Manuel Montoya; procurador síndico, Juan Barba; secretario, Manuel Rodriguez.=*Ayuntamiento constitucional de Baltanas*; el alcalde, Mariano Aguado; regidor 1.º, Gumersindo de la Cantera; procurador síndico, Felix Calvo; secretario, Francisco Cabezudo.=*Ayuntamiento constitucional de Villaviudas*; el alcalde, Dionisio Aguado; regidor, Victor Casero; procurador síndico, Santiago Prieto; secretario, Andres Sanz.=*Ayuntamiento constitucional de Reinoso de Cerrato*; el alcalde, Juan Antonio Ayuzo; regidor 1.º, Pedro Calleja; procurador síndico, Agustin Ayuzo.=*Ayuntamiento constitucional de Villamuriel de Cerrato*; el alcalde, Calisto Manuel; regidor 1.º, Pedro Muriguez; el 2.º, Francisco Sevilla; procurador 1.º, Juan Manuel Salazar; secretario, Dámaso Casio.=*Ayuntamiento constitucional de Villamediana*: el alcalde, Miguel Maté; regidor 1.º, Ildefonso Bravo; el 2.º, Juan Antonio Llama; el 3.º, Damian Roman; procurador síndico, Gerónimo Espina; secretario, Bernardo Bravo Llama.=*Ayuntamiento constitucional de Torquemada*; el alcalde, Elias Blanco; regidores, Jacinto Rodriguez, Manuel Hidalgo, Manuel de Bustos, Francisco Rodriguez, Hermenegildo Rodriguez; procurador síndico, Vicente del Valle; secretario, Eugenio Vazquez.=*Ayuntamiento constitucional de Astudillo*; el alcalde 1.º, Manuel Gil; el 2.º, Felipe Lanchares; regidor 1.º, Manuel Plaza; procurador síndico, Lorenzo Torres.=*Ayuntamiento constitucional de Santoyo*; el alcalde, Tiburcio Andrés; regidor, Fermin Gallardo; procurador síndico, Luis Robledo.=*Ayuntamiento constitucional de Tamara*: el alcalde, Francisco Castrillo; regidor 1.º, Manuel Gonzalez; el 2.º Nicolás Gomez; procurador síndico, Segundo Gallardo.=*Ayuntamiento constitucional de Peña de Campos*: el alcalde, José Salomon; regidor 1.º, Baltasar Sobrino; regidor 2.º, Fulgencio Bueno; procurador síndico, Antonio Gonzalez.=*Ayuntamiento constitucional de Monzon de Campos*: el alcalde, Eugenio Gutierrez; regidor 1.º, Mariano Gutierrez; procurador síndico, Antonio Caderot.=*Ayuntamiento constitucional de Fuentes de Valdepero*: el alcalde, Blas Movellan; regidor 1.º, Tadeo Calzada; procurador síndico, Francisco Aragon.

CRONICA RELIGIOSA.

NOTICIAS DEL REINO.

MENORCA.=Mahon 7 *de setiembre*.=Nuestra situacion respecto á gobernador eclesiástico no ha variado en nada desde mi anterior. El nuevamente electo, el Sr. Marques, gobierna la diócesis, como quien dice interinamente, sin saber aun si merecerá ó no la aprobacion del gobierno. Este, para otorgarla, es de recelar que no se informe de la aptitud, saber, virtudes del sugeto, sino de si es hombre de estos que se estilan en el dia, de estos que aman la revolucion; en fin, si es un hombre que tenga *patriotismo*... asi como le entienden los que en la actualidad disponen de los destinos de nuestra desgraciada España; y como los eclesiásticos generalmente, asi como la mayoria de los españoles tienen la desgracia de dar muy diferente sentido á esta palabra, resulta de consiguiente que es una verdadera casualidad que al que entre ellos sea electo gobernador de una diócesis, se le considere adorna lo de este inapreciabilísimo don, de esta condicion *sine qua non* por nuestros ilustres gobernantes.

Por fin Dios se ha dignado oir los clamores de estos famélicos esclaustrados, que siguiendo la suerte general de abandono y abyeccion en que tiene á los de su clase la revolucion desde que los arrojó de sus casas y despojó de sus bienes, viven por lo regular en la miseria atenidos únicamente á los socorros que les proporciona la caridad de los fieles. La semana pasada cobraron parte de su asignacion; pero tan corta, tan reducida, que casi no merecia que se hiciese mencion de ella. No es un medio año, ni un tercio, ni siquiera una mensualidad: lo que han cobrado han sido solo *veinte dias*, es decir, 55 rs. escasos, deducidos los gastos que se les ocasionan en la cobranza. Vean vds. si con ellos tienen ya para poner una pica en Flandes. Y estos veinte dias sepan vds. que pertenecen á no sé que mes del año 1836; es decir, que se les deben la friolera de SEIS AÑOS de su asignacion. Y mientras tanto los Becerras, Alonsos, Corderos, Mendizabales y demas compradores de bienes nacionales triunfan y viven á costa de estos infelices en la abundancia, en el regalo y todo género de placer...

Segun me ha informado persona fidedigna, este ayuntamiento en una de sus últimas sesiones ha acordado representar (y ha representado ya) pidiendo al gefe político le autorice para prohibir los entierros en la forma que se hacen, es decir, conduciendo al cementerio en hombros de cuatro hombres la caja ó féretro cerrado, con procesion eclesiástica y acompañamiento de *ploradores* (á estilo del pais), y sustituir á este aparato religioso el *mucho mas ilustrado y propio de estos tiempos de progreso y civilizacion* de un carro fúnebre, como se usa en Barcelona y alguna que otra parte. Ignoro en qué razones de utilidad y conveniencia pública se apoyará esta corporacion para pretender semejante reforma: yo por mi parte no las hallo, ni por parte de la salubridad, ni de la decencia, ni de la economia, y mucho menos bajo el aspecto religioso; y puedo asegurar que por el contrario el público considera esta innovacion como atentatoria á la piedad, al respeto y consideracion que se deben á los muertos y á las costumbres de sus antepasados, costumbres respetables que en nada se oponen á la verdadera civilizacion que tanto se invoca; de consiguiente llevará muy á mal que se lleve á efecto, como solicita nuestro progresista ayuntamiento. Y á la verdad, será mas honorífico al difunto, mas piadoso y consolador á los parientes y amigos de éste verle conducir por un carro tirado por dos caballos cual si fuese un fardo de mercaderia, que verle llevar por cuatro hombres decentemente vestidos, acompañado de una procesion de sacerdotes que van entonando himnos y preces implorando la misericordia divina en favor de su alma, y seguido de multitud de *ploradores* con velas en las manos? Esto no me parece posible. Yo, señor director, no soy enemigo de reformas con tal que estas sean de aquello que es inútil, estravagante, ridículo ó por cualquier motivo perjudicial á la sociedad: pero reformar ó mas bien abolir prácticas religiosas consagradas por el tiempo y sancionadas con el uso de nuestra santa Iglesia católica que tiene instituidos salmos, preces y ceremonias para ellas; unas prácticas que por otra parte no son en manera alguna perjudiciales al bien público, esto no puedo tolerarlo: y no parece que las autoridades debieran respetar algo mas las creencias y costumbres de los pueblos que gobiernan.=Los forasteros que vienen por aqui dicen generalmente, que los mahoneses somos los monos de los barceloneses, dando á entender que entre nosotros hay un prurito de imitar todo lo que se hace en Barcelona, sea bueno ó malo, conveniente ó perjudicial; en esto dicen mucha verdad; y segun esto, no el empeño de nuestro ayuntamiento se esplica muy bien por un capricho de imitacion. No seria esto lo peor; pero tal vez haya personas, den á mi malicia se supone, que piensen que nuestro ayuntamiento procede en este asunto animado únicamente de esa manía de la época, ese espíritu de *filantracion filosófica* que se empeña en desterrar las prácticas religiosas tachándolas de fanatismo, aunque al claro de todo

Crónica religiosa del corresponsal menorquín de El Católico.

5-9-1843	¿A dónde vamos?
9-9-1843	La bandera nacional
16-9-1843	Excitación al verdadero partido nacional
8-10-1843	Tipo sacerdotal del siglo XIX
21-10-1843	¡Ya era tiempo!
21-12-1843	El nuevo clero (I)
5-1-1844	El nuevo clero (II)
24-1-1844	El nuevo clero (III)

Todos estos artículos, salvo los dos señalados con un asterisco (*), fueron, años más tarde, reunidos junto con otros trabajos periodísticos y publicados por su autor (QUADRADO, 1893). Son, por lo tanto, bien conocidos (ALCOVER, 1919, pp. 93-96) y si me he permitido reproducirlos aquí es, no sólo por indicar los inéditos, sino también para datarlos exactamente y ordenarlos por su fecha de aparición en *El Católico*, pues la colección citada sigue otros criterios clasificatorios distintos del estrictamente cronológico. Esta ordenación nos permite apreciar que Quadrado publica en este diario tres o cuatro artículos originales al mes, excepto en tres ocasiones en las que su producción es menor. Dos de ellas, las que corresponden al principio y al final de su vinculación a *El Católico*, no muestran un comportamiento que requiera especial justificación por parte del investigador. Pero, no ocurre así con la etapa que se extiende desde finales de 1842 hasta principios del año siguiente. La explicación a esta menor actividad publicista la conocemos por los datos que nos proporciona la ya mencionada correspondencia con Aguiló. Por ella sabemos que, precisamente en esas fechas, Quadrado, decepcionado por el futuro que le cabía esperar como redactor de *El Católico* se distancia un poco del mismo e intenta ampliar y consolidar una serie de colaboraciones que había iniciado con *El Heraldo*, diario madrileño de un catolicismo más abierto y que a la sazón gozaba de bastante difusión en todo el país, aunque al final no conseguirá alcanzar su propósito: *«Has de saber que de todos mis castillos en el aire, el Católico y sus 22 duros y medio son lo único que me queda real y positivo: los folletines del Heraldo se los han dado a otro desde el 6 del actual* [enero 1843]...». (PONS, 1925, t. XXI, p. 4). Después de este revés, nuestro autor, por razones económicas apremiantes, se ve obligado a seguir con los artículos de *El Católico*, pero su estado de ánimo decae y se hace patente en las cartas que escribe en esa época: *«¿... que cosa nueva ves escrita por mi sino los artículos del Católico que no lee nadie de los que pudieran elogiarlos? Qué conocimientos piensas que adquiera hecho un azacán y metido todo el día a traducciones...»* (PONS, 1925, t. XXI, p. 27). Quadrado seguirá en Madrid hasta el otoño de 1843 cuando, decepcionado definitivamente ante la falta de otras oportunidades para su pluma, decide regresar a Palma.

Desde esta ciudad todavía seguirá enviando artículos a *El Católico* durante aún algunos meses más.

Comentaremos ahora muy brevemente la existencia de otros artículos de Quadrado, no de carácter político-religioso, sino de crítica literaria, que hemos localizado en las páginas de *El Católico*. No sabíamos de su contenido, pues no los recoge Quadrado en su recopilación de *Ensayos religiosos, políticos y literarios*. Pero si podíamos intuir su existencia a través de las informaciones aportadas por la correspondencia con Aguiló. Dice en una de estas cartas que: «*he determinado a Moreno a insertar los domingos tras las homilías del Católico algunos artículos de Literatura... No te escandalices si tal vez en el primer número ves salir la Resignación, y luego el Dies irae, y el soneto de Desbarreaux y tutti quanti... Tengo un plan de insertar principalmente de autores profanos, varios fragmentos religiosos...*». (PONS, 1925, t. XX, p. 356).

Y, en efecto, durante dos meses, los de octubre y noviembre de 1842, aparecieron los fines de semana los siguientes trabajos:

9-10-1842	Poesía religiosa
16-10-1842	La poesía en sus relaciones con la religión
30-10-1842	Cantigas de Silvio Pellico
1-11-1842	Literatura sagrada: Dies irae
13-11-1842	Arnaldo y Clara (I)
20-11-1842	Arnaldo y Clara (II)

Sólo el primero y el cuarto están firmados por su autor y empleando, no su habitual inicial del apellido «Q.», sino su nombre completo «J.M.Quadrado». Los restantes no llevan firma alguna, pero no cabe duda de su autoría, pues el contenido esta interrelacionado y formando claramente parte del programa anunciado a su amigo. No es objeto de este trabajo el estudio de los artículos literarios de Quadrado, pero una lectura somera de estos artículos confirma lo expresado en la carta de Aguiló, es decir, la utilización de materiales ya publicados con anterioridad por Quadrado en la revista mallorquina *La Palma*.

A pesar del entusiasmo puesto inicialmente por Quadrado en las colaboraciones de crítica literaria, éste decae pronto: «*El artículo* [se refiere al primero] *no salió mal y servía de cabecera a un plan algo vasto, pero la verdad que me aburrió el verle de tal forma y en tal compañía, así que el segundo domingo salí del paso con copias, y Dios sabe lo que haré, si no desciende pronto la inspiración convertida en lluvia de oro...*». (PONS, 1925, t. XX, p. 359). Con estas palabras quiso Quadrado referirse al hecho de que los artículos en cuestión aparecían en la sección menos valorada (en todos los sentidos) del diario, la de *Variedades*, generalmente ocupada con material de otras

fuentes y con un cuerpo de letra menor, que servía para completar el paginado de aquellos números que así lo requerían. Esta circunstancia contribuyó, muy posiblemente, a que nuestro autor buscara la colaboración con otros periódicos, como *El Heraldo*, de mayor difusión y también mayor amplitud de miras.

Es indudable que Quadrado escribió y publicó otros trabajos en *El Católico*, así como traducciones y colaboraciones menores, pero al aparecer todos ellos sin firma (sólo los artículos de fondo llevaban el nombre o las iniciales del autor) hacen muy difícil su localización y correcta atribución.

3. SOBRE LA AUTORÍA DE LAS CRÓNICAS MENORQUINAS DE *EL CATÓLICO*

Llegados a este punto de nuestra exposición resulta inevitable plantearse, dadas las coincidencias en el tiempo, si el corresponsal de *El Católico* en Menorca y Josep M. Quadrado, eran o no la misma persona. Analicemos sucintamente los hechos que sustentan esta hipótesis.

3.1. La coincidencia en fechas no es absoluta, pues las crónicas se inician medio año antes de que Quadrado entrara en la plantilla de *El Católico*. Esta circunstancia no le descarta en absoluto de ser el autor de las mismas, pues bien cabe dentro de la lógica que precisamente del establecimiento de esta colaboración naciera la idea de trasladarse a la capital, donde contaría, sino con una oferta de empleo en firme, si al menos con un primer contacto.

3.2. Las crónicas concluyen bruscamente a fines de mayo de 1843, varios meses antes de que Quadrado emprenda su viaje de retorno a Mallorca y mientras siguen apareciendo en las páginas del diario sus artículos apologéticos. Dos acontecimientos diferentes podrían explicar este hecho a nuestro juicio. Por un lado, ya hemos comentado que, en los primeros meses de 1843, Quadrado comienza a perder las esperanzas que había puesto en su estancia en Madrid, tanto en lo referente a alcanzar fama como publicista como en vivir con cierto alivio económico. Así no puede extrañar que tendiera a abandonar aquellas colaboraciones en *El Católico* que menos renombre le podían proporcionar, y también, por qué no decirlo, menos rentabilidad, para centrarse exclusivamente en los artículos de autor. Aunque un acontecimiento externo pudo contribuir decisivamente a la ruptura. Nos referimos a los duros comentarios vertidos por el cronista sobre los hechos acaecidos en Alaior a principios de febrero de 1843 tras el derrumbe del campanario de la iglesia parroquial (*El Católico*, 10-5-1843). Estos comentarios provocaron la protesta for-

sino cuando ha subyugado completamente
s; y por eso tras los mártires en realidad de
mártires en el deseo, los santos confesores que
jo de una vida mortificada y penitente, equili-
rocidad de los tormentos de los mártires. Mil
tos se nos presentan en el vasto campo de la
lica. Los primeros en tiempo, despues de algu-
fesaron á Jesus en los primeros siglos, aunque
n ni murieron por él, son aquellos anacoretas
lo del mundo, le asombraron con todo desde
s soledades en que morian para todo lo car-
le. Siguen los santos doctores, pastores ce-
pueblos que con sus vigilias, sus oraciones,
ia, alcanzaran aquella doctrina santa, aquel
cial que será en todos los siglos el consuelo
y el mejor pasto del alma. Sacerdotes fie-
que ofrecian á Dios el sacrificio que solo le
ofrecian á sí mismos en holocausto tambien
e la abstinencia de todo lo que pudiera man-
icerlos menos dignos de Dios. Casados con
yes humildes, militares modestos, mon-
s..... penitentes de todos los estados que
namente sus faltas..... labradores virtuo-
in, en toda condicion tenemos héroes, á
irigir nuestra devocion, y cuya vida estu-
or ellos modelarnos.

no; cierra este inmenso coro, el coro gra-
le de las vírgenes. Verdaderos lirios del
lel mundo, ellas son la fragancia de los
o fueron cuando vivieron los ángeles de
r conservar á Dios á quien la ofrecieran la
su carne y de su espíritu, lucharon con su
nes, combatieron contra el infierno y sus
triunfaron del mundo y sus seducciones;
la; con las armas espirituales de la oracion,
le la disciplina siempre en la mano ¿quién
ivieron que sufrir para conservar el tesoro
en un vaso tan frágil como el barro de nuestra
lo conservaron ausiliadas de la gracia; y por
como todos los demas que dejamos indi-
ria de Dios, que sabe y puede hacer cie-
s de Adan y del polvo. ¿En dónde se mani-
d divina mejor que en la fragilidad que so-
e á sí misma se levanta sobre su misma
o que es sobrenatural, del Autor de la
oviene indudablemente; y siendo tan na-
mbres el caer, y caidos el arrastrarse, ¿có-
er un don milagroso de Dios el que haya
solo no cayeron despues que el bautismo
ró, sinó que se levantaron hasta ser co-
s príncipes de los pueblos del Señor?
e estos hicieron podemos hacer nosotros.
á ellos los ensalzó, tambien á nosotros se
efectos que en ellos produjo, tambien los
osotros, si la correspondemos cual ellos
eron. Su Dios es nuestro Dios, su Cristo
dentor, una misma Madre de todos es la
atólica. Sea pues cual fuere nuestro esta-
os de nuestros respectivos guias é imitan-
como ellos, cielos que prediquemos la
ro Hacedor.—*M. A.*

DIARIO CRISTIANO

La fiesta de Todos los Santos.

Los que ahora moran en la patria celestial y á
conocemos con el nombre de santos, fueron en algu
lo que nosotros somos al presente, y nosotros pode
mas adelante lo que ellos son en la actualidad. Ellos fue
la misma naturaleza que nosotros; tuvieron las mismas
nes, los mismos peligros, los mismos contratiempos
embargo supieron merecerse la bienaventuranza
nosotros, dice san Agustin, no podemos hacer lo
ron ellos? ¡Ah! Meditese bien la obligacion que tiene
cristiano á ser santo; conózcase que el único negocio del
bre es el de su salvacion, y no se podrá menos de con
al observar la conducta de algunos católicos, cuánta es la
ferencia que hay en esta importantísima materia.

GACETILLA DEVOTA DE LA CORTE.

Dia 2. Se gana el jubileo de Cuarenta Horas en el oratorio del
ballero de Gracia, donde habrá misa mayor á las diez y por la
estacion, rosario y procesion del *Santísimo Sacramento*.—En las
roquias, conventos y otras iglesias se cantará un solemne oficio en
fragio de todos los fieles difuntos.—En santa Maria, Calatravas y Sa
vitas siguen las novenas que tenemos anunciadas, y en los cementer
citados ayer habrá misas rezadas y sacerdotes para decir respon
En la Escuela de Maria por la tarde y en la bóveda de san Gin
la noche, se practicarán los ejercicios de instituto.—La misa y
divino son de la infraoctava de Todos los Santos, con rito semi-do
color blanco.—*Ademas del oficio del dia se reza el de difuntos
ro, y todas las misas privadas son de Requiem., con ornamen
gro. Cada sacerdote puede celebrar tres por privilegio concedi
España, pero solo le es lícito recibir estipendio por la pri
aplicando las otras dos por la intencion de la Iglesia.*—M.

VARIEDADES.

LITERATURA SAGRADA.

DIES IRAE.

Siglos ha que este himno se repite á un mismo tiempo en sitios
numerables y lejanos, y sus estrofas no resuenan sino á la luz de
fúnebres blandones, ante altares colgados de negro, en un dia en que
el cielo mismo suele ponerse encapotado y sombrío, y en que los rayos
del sol, si acaso brilla sereno, parecen oscuros, y tristísimo el bullicio
y alegria. La sociedad que solicita siempre y temerosa oculta los estra
gos del terrible enemigo que alimenta en su seno, enarbola en este
los trofeos de la muerte, y corre á visitarla en su mismo palacio. Fest
vidad misteriosa que la mitad de los hombres consagra á la otra mitad
que ya finó, en la que cada año varía el número de los que la celebran
y de los que la reciben, y de la cual pasaremos á ser objeto despues de
haber sido por algunos años sus ministros! Pero muchos solo
todo esto que hoy sé viste de negro, y que el paseo es el camino
cementerio.

No es difícil al filósofo familiarizarse con la mansion de su descan
y con la podre de la tumba, y derramar un poco de polvo sobre las
grandezas humanas; y la muerte es por otra parte una deidad harto
terrible y conocida para que sea necesario consagrarla una fiesta anual
siendo sus altares los sepulcros de cada pueblo, y sus sacrificios los fu
nerales de cada dia. Facil es y dulce al hombre alimentarse con las me

«Literatura Sagrada. Dies Irae», artículo de J.M. Quadrado.

[illegible] lágrimas sus cenizas; pero no, hasta [illegible] para ese cristiano. La filosofía sin fé no es sino [illegible] lágrimas no son mas que debilidad, sino se derraman [illegible] bastante grande para no avergonzarnos de [illegible] y bastante poderoso para enjugarlas. En aquellos crueles [illegible] en que los objetos amados desaparecen, y en que el [illegible] en el hombre que era la mitad de su ser, el paganismo [illegible] "No están," gemia: la religion pregunta: "¿Dónde están?" No es este dia la fiesta de la muerte ni la de los Santos; [illegible] la fiesta de la inmortalidad.

[illegible] malogro, nada pierde el sepulcro de su oscuridad y lobreguez, [illegible] al fondo de él descubramos otra puerta que lleva á la eternidad [illegible] sombras solo el ojo de Dios puede disipar. Cubra [illegible] flores, una falsa poesia, sueño enhorabuena en campos de luz [illegible] los profanos Eliseos, acompañe al hombre con todas sus [illegible] hasta los pies de su Criador: la poesia cristiana solo puede [illegible] temblar y orar. El hombre no cierra sus ojos en un [illegible] sino para abrirlos á otra vida, y esa vida es incierta y oscura, [illegible] instante solemnísimo y fatal.

Por eso el canto que la iglesia consagra á los difuntos no es sino el sueño del juicio. El autor del *Dies iræ* no se detiene en ese breve sueño del sepulcro, teatro estrecho y pasajero de nuestra humillacion; ni en la disolucion del poco de barro que debemos á la tierra; sino que lo ve animarse al son de la trompeta que rueda por todas las regiones, y correr el temblor por los huesos tan áridos al presente, y á la muerte atónita al ver escapársele su presa y concluido su imperio, y abierto el gran libro del universo, y rasgado todo velo ante el Eterno á cuya presencia busca en vano asilo y defensor. De repente encuentra á su patrono en el mismo juez, y los terribles acentos de Juan en el Apocalipsis son ya todo ternura como el Evangelio de Juan. Recuerda á aquel juez sus pasos y fatigas sobre la tierra, sus sudores en buscar á la oveja perdida, su cruz, sus portentos de clemencia; y humillado en el polvo, y el corazon deshecho en cenizas, ruega, insta y vuelve á rogar con el ansia y desórden del que pende sobre un abismo á aquel á quien llama ora Jesus piadoso, ora Juez de venganza y Rey de tremenda magestad. Temblor y esperanza y humildad y fé, he aquí las cuerdas de la lira del cristianismo.

La espresion es tan enérgica y severa como las imágenes y el asunto del himno, y nada iguala á su sencillez y concision; ni una sola palabra de ripio, ni una de pompa retórica. El lenguage, sin ser tan bárbaro que se descuelle notablemente sobre las obras contemporáneas, no es por cierto el de Horacio ni el de Ovidio, quizá porque la elevacion y dulzura que respira debia ser de muy distinto género que la de los clásicos latinos. La originalidad del ritmo y la monotonía de los consonantes le añaden cierto encanto indefinible y cierta armonía que se acomoda prodigiosamente á cualquier afecto. ¡Cómo suena terrible y sonora la trompeta en este terceto!

Tuba mirum spargens sonum
Per sepulchra regionum
Coget omnes ante thronum.

¡Y con qué ternura gime la súplica en el otro!

Recordare, desu pie,
Quod sum causa tuæ viæ;
Ne me perdas illa die.

Buen campo se ofreció á Mozart para agotar los secretos de su genio y los encantos de la armonía en una letra que ya es música por sí sola. Si el autor hubiera sido su rival y contemporáneo, quizá hubiera disputado el laurel al compositor.

No se sabe qué mano trazó estos célebres versos ni en qué siglo se escribieron, quizá porque no siendo mas que el grito de la humanidad entera, ningun caracter particular pueden recibir, ni de su siglo ni de su autor. Algunos han creido fuesen obra de San Gregorio, otros de San Bernardo; cuál los atribuye á Umberto, general de agustinos, muerto en 1174; cuál al cardenal Ursino á fines del siglo XIII; y cuál en fin á Agustin de Biella por los años de 1494. La última fecha nos parece harto reciente, y muy remota la primera: y nos inclinamos á que este parto de un cristianismo severo y eminentemente ortodoxo fuese producido hácia los siglos XI ó XII por algun espíritu elevado que conservase una centella de ciencia y de virtud en medio de las tinieblas y corrupcion universal.

Ignoro dónde leí que el *Dies iræ* nació en el siglo X de los últimos pensamientos de un estudiante condenado á muerte, y que salvó la vida á su autor. Si así fuera, jamás oyéramos este canto hijo de la agonía sin acordarnos de aquel jóven infeliz, y sin ver en él un símbolo de la triste humanidad condenada tambien á morir, que implora perdon á su Criador con los mismos acentos que alcanzaron á aquel la piedad de los hombres.

Presentamos la version de esta pieza hasta cierto punto intraducible, en la cual pareceremos á veces desaliñados á trueque de conservar la sencillez y concision del original.

TRADUCCION DEL DIES IRÆ.

Dia aquel de las iras, el dia,
Cual David en sus raptos decia,
Que cenizas será lo mortal!
Cuánto habrá de temblor y de hielo
Cuando el Santo descienda del cielo
A escrutar por su ley cada cual.
La trompeta asombrosa que zumba
De region en region, de la tumba
Ante el trono al mortal lanzará.
Verá el orbe y la muerte en sorpresa
Las criaturas saltar de la huesa,
Responder al que juez se alzará.
Abrirase aquel libro perenne
Que los hechos escritos contiene
En que el mundo su juicio ha de ver.
Cuando el Juez en su gloria se siente,
Los arcanos saldrán á la frente:
De su enojo habrán mil de beber.
¿Qué diré yo, infeliz, ante el trono?
¿A quién debo implorar por patrono
Cuando el justo temblar debe allí?
Magestad infinita y tremenda,
Que de amor solo salvas en prenda,
Mar de gracias, ¡oh! sálvame á mí!
Jesus bueno, recuerda cual era
Causa yo de tu pena y carrera;
No me arrojes en dia de horror.
Fatigado tras mí te sentaste;
Por salvarme la cruz abrazaste;
No se pierdan tal sangre y sudor.
Tu perdon, justo juez de venganza,
Tu perdon, mientras resta esperanza,
Llegue, y antes del plazo fatal.
Sollozando cual reo me postro;
Pinta en sangre la culpa mi rostro;
A mi súplica atiende, no al mal.
Dió tu labio perdon á María,
Reino eterno al ladron prometia,
Y esperanza á mi pecho le dió.
De tu oido mi ruego no es digno;
Mas no quieras, ó padre benigno,
Que en el fuego inmortal arda yo.
Con tus fieles corderos me deja,
Y las réprobas cabras aleja,
Y á tu diestra me sienta despues.
Confundidos los malos, y al fuego
Entregados por pábulo luego,
Con los buenos me llama á tus pies.
De mi fin ten piedad y cuidado,
Anhelante lo pido y postrado
Vuelto en polvo mi infiel corazon.
¡Dia amargo en que el hombre despierte
Para el juicio, del sueño de muerte!
En tu seno descanse, Dios fuerte,
En él halle, ó Jesus, su perdon.

J. M. Quadrado.

mal del ayuntamiento de esta población, que decidió incluso «*nombrar una comisión para hacer averiguaciones sobre quien sea el corresponsal de Vds. en esta*», y que obligó a una rectificación por parte de su autor en la crónica siguiente (*El Católico*, 19-5-1843). Es probable que esta cuestión decidiera al director del diario a prescindir de los servicios de su corresponsal. Fuera esta la causa fundamental o no, lo cierto es que esta rectificación fue la última crónica del corresponsal en Menorca de *El Católico*.

3.3. ¿Podía ser el cronista de Menorca un no residente en la isla? Aunque hoy en día esto nos parecería poco probable, lo cierto es que frecuentemente, en el siglo XIX, las revistas y diarios utilizaban redactores de su plantilla que, por razones familiares o de otra índole estaban bien informados de los acontecimientos de un lugar como corresponsales del mismo, pues las cortas tiradas y por tanto el corto presupuesto no permitían mantener un costoso equipo de colaboradores en todas las provincias o en diversos países. Un mismo redactor cubría, de este modo, varias funciones simultáneamente. Es bien conocido el caso de José Castro Serrano, autor de una serie de crónicas, muy famosas en su tiempo, publicadas en el periódico *La Época* con motivo de la inauguración del canal de Suez en 1869 a la que se suponía que asistía y que en realidad escribía desde Madrid con las notas que le enviaba desde Egipto la hija del arabista Pascual Gayangos. Pero no hace falta que busquemos ejemplos fuera de *El Católico*, ya que precisamente Quadrado, en una de sus cartas a Aguiló en la que comenta a su amigo las tristes condiciones laborales que encontraría si viniese a trabajar a este diario, ironiza sobre esa función de corresponsales que también realizaban los redactores del mismo: «... *aunque mejor harías en venirte al Católico..., si tienes paciencia de cegar leyendo tus artículos en letra microscópica y de sentarte al lado del Corresponsal de Plasencia...*» (PONS, 1925, t. XX, p. 358). Es por lo tanto perfectamente posible que Quadrado, una vez instalado en la redacción de *El Católico*, continuara ocupándose de esa pequeña sección utilizando la información que, por su origen familiar y por sus amistades, podía recibir puntualmente.

3.4. Hay semejanzas de estilo entre las crónicas del corresponsal anónimo y los escritos de Quadrado, especialmente por la impronta polémica que subyace en ambos tipos de escritos. Además, llama la atención que, a diferencia de otros corresponsales que suelen describir escuetamente los acontecimientos que narran, el de Menorca, en algunas ocasiones, tiende a «excederse» en sus descripciones invadiendo el terreno del articulista. El mismo lo reconoce en una de sus primeras comunicaciones: «*Mas yo sin pensarlo voy usurpando poco a poco con mis reflexiones las nobles atribuciones del periodista, y es tiempo ya que descienda a las más humildes de corresponsal*» (*El Católico*,

18-3-1842). Todo ello pone de manifiesto que, detrás del corresponsal, si no está un escritor profesional, si al menos una persona con cierta habilidad en el oficio de escribir. Recordemos que Quadrado a pesar de su juventud tenía ya experiencia publicista por sus colaboraciones durante los años 1840 y 1841 en la revista literaria mallorquina *La Palma* (SABATER, 1950).

3.5. A falta de otras pruebas más concluyentes, la comparación de frecuencias de producción entre los listados de las crónicas del corresponsal de Menorca y las de los artículos firmados por Quadrado es, a nuestro juicio, el hecho más indicativo en favor de atribuir a la misma persona ambas series. Ya hemos comentado el descenso de actividad publicista de Quadrado en *El Católico* experimentado a fines de 1842 y principios del 1843 y su relación con su mayor participación en otro diario madrileño, *El Heraldo*. Si observamos ahora la serie de crónicas menorquinas observaremos inmediatamente que, aproximadamente en esas mismas fechas, se aprecia también un decrecimiento: de cuatro crónicas aparecidas en octubre se pasa a ninguna en noviembre y a una en diciembre de 1842, para continuar con también sólo una crónica en los dos primeros meses del año siguiente. Y por si esto fuera poco, la redacción afirma en sendas notas haber recibido desde *El Heraldo*, tanto la última crónica de octubre como la de diciembre.

En conclusión, no disponemos en la actualidad de pruebas definitivas para afirmar que Quadrado escribiera las crónicas en cuestión (las crónicas no aparecen firmadas y tampoco se hace referencia a ellas en la correspondencia con Aguiló), pero los indicios hallados (la similitud de estilos y un paralelismo entre la periodicidad de las crónicas y los artículos escritos por Quadrado) lo señalan como su más probable autor.

4. LAS CRÓNICAS POLÍTICAS

En las páginas que siguen analizaremos brevemente los contenidos más importantes de las crónicas. Éstas pueden clasificarse en dos grandes grupos: las crónicas políticas y las religiosas. En ocasiones hay informaciones que se solapan, pero nosotros intentaremos mantener aquí esta división y comenzaremos por tratar la información política indicando de un modo sucinto la tipología temática que presentan estas crónicas a través de algunos fragmentos seleccionados.

4.1. Ya hemos señalado, y ahora podemos probarlo documentalmente, que uno de los motivos que probablemente impulsaron al director de *El Católico* a mantener un corresponsal en Menorca fue el de informar a los lectores de su

diario de las actividades navales que se desarrollaban por aquellos años en el área mediterránea. No hay apenas una crónica de las que aparecieron en la sección política que no dé cuenta puntual de los movimientos de las flotas más activas en esa parte del Mediterráneo: la francesa, la británica y la norteamericana; así como de sus problemas de avituallamiento y de sus relaciones con la población de la isla. Recordemos, antes de reproducir algunos ejemplos, cual era la situación general que vivía en aquellos años el puerto de Maó y para ello, nada mejor que las palabras de Joan Benejam Saura: *«Cuando en 1829 Francia emprendió la guerra de África* [Argelia], *el gobierno español, le cedió la isla del Rey, situada en el puerto de Mahón, para que la utilizara como hospital de sangre y depósito de efectos. Concluida la guerra, continuaron los franceses ocupando la mencionada isla; pero durante la regencia de Espartero la prensa enemiga de Francia combatió la ocupación, señalando los peligros que entrañaba dejar que estuviese con un pie en Menorca una nación que los azares de la política podían convertir en enemiga de España. Cedió el gobierno ante la actitud o ante las razones de la prensa, y los franceses tuvieron que abandonar la isla del Rey* [primavera de 1841], *mas como protestaron de la tolerancia que se tenía con los Estados Unidos, permitiéndoles continuar dueños de un depósito que a su vez poseían en los almacenes del puerto de Mahón, hubo también que retirarles el permiso, por lo cual dicho puerto no se vió ya favorecido con la permanencia de la escuadra norteamericana, que reportaba a la población no pocos beneficios»* (BENEJAM SAURA, 1897, pp. 186 y s.). Veamos ahora el desarrollo de estos acontecimientos a través de breves fragmentos extraídos de las crónicas, advirtiendo para la más correcta comprensión de los hechos que los sucesos narrados, de no indicarse entre corchetes la fecha exacta, ocurren un mínimo de 15 ó 20 días antes de la fecha de publicación de la crónica (que aparece al final de cada fragmento), pues no debemos olvidar *«que en passaven, de dies i fins setmanes enteres per anar* [una carta] *de Ciutadella a Madrid...»* (BENEJAM VIVES, 1980, p. 57):

«... También han entrado dos vapores, uno de Tolón para Argel y otro vice-versa con tropas que vuelven a Francia. De uno de estos buques ha salido la voz que dentro de poco vendrán dos navios franceses más para estar aquí y establecer en ellos un hospital que equivalga en lo posible al que el año pasado tenían en la islita del Rey. No sabemos que fundamento tenga semejante noticia» (*El Católico*, 4-3-1842).

«Antes de ayer [6 de mayo] *entró en el puerto la corbeta anglo-norteamericana Preble, procedente de Tánger y Gibraltar: ha traido noticias bastante desagradables del primer punto para los de su nación. El cónsul anglo-americano de allí parece haber sido relevado o trasladado; y al tiempo de embarcarse para su nuevo destino con su pasaporte y demás papeles concernientes, fue detenido y maltratado por el capitán del puerto: acudió al gobernador a pedir justicia, y en lugar de ésta recibió de parte de aquel bárba-*

ro sarraceno nuevos insultos y por último la prisión. La citada corbeta no creyéndose bastante fuerte por si sola para imponer respecto al gobernador de Tánger y exigirle la reparación de este ultraje, ha venido a buscar al comodoro y darle parte de lo ocurrido: no hallándose este aquí, sino en Tolón, partió ayer al amanecer para dicho puerto. Se cree que la escuadra reunida irá a hacer una demostración hostil al puerto de Tánger, y pedir al emperador de Marruecos una condigna satisfacción de esta violación del derecho de gentes. La escuadra se compone al presente de Brady-Wine de 60 cañones, de la corbeta Fairfield de 26, y de la corbeta Preble de 20« (*El Católico*, 28-5-1842).

«En la actualidad no hay en el puerto buques de guerra anglo-americanos. Los que había antes salieron para reunirse con el resto de la escuadra y transferirse a Tánger, sobre lo ocurrido con el cónsul de su nación». (*El Católico*, 15-6-1842).

«Antes de ayer [24 de julio] *se supo aquí por un vapor la muerte desastrosa del duque de Orleans: las dos corbetas francesas que hay en el puerto hicieron sus correspondientes salvas y demás señales de luto. La escuadra anglo-americana, que hace tiempo se espera en Tánger, aun no ha aparecido. Se cree que esto será por no haber podido el comodoro arreglar aun sus diferencias con el emperador de Marruecos»* (*El Católico*, 16-8-1842).

«Quince días hace vino el comodoro anglo-americano Morgan en la corbeta Preble; estuvo en el puerto dos días durante los cuales tomó agua y provisiones, y en seguida partió para Gibraltar y Tánger. Las diferencias que tiene con el emperador de Marruecos parece que aun no están arregladas. Continúan en el puerto la corbeta Victorieuse y la fragata Somme, ambas francesas» (*El Católico*, 19-9-1842).

«En varias de mis comunicaciones he manifestado ya que aquí estaciona desde años ha una corbeta de guerra al servicio de la Francia, sin duda para proteger el comercio y los súbditos franceses, y sobre todo para estar a la mira de los acontecimientos en un puerto tan importante como este, ocupando el centro de una línea tirada desde Tolón a Argel. Nada de esto es nuevo. En lo que hay novedad es en la circunstancia de permanecer aquí hace más de dos meses otra corbeta de guerra francesa, sin embargo de que había venido, según se dijo, para coger la maquinaria de un vapor de la misma nacionalidad que se había estrellado en la boca del puerto [véase apartado 4.3]. *El 15* [de septiembre] *entró igualmente una fragata de guerra anglonorteamericana con el comodoro de la escuadra que embarcó en Gibraltar, donde había dejado la corbeta, hoy surta también en el puerto. Asimismo ancló en el 16 una fragata de guerra inglesa, cosa que casi se hace extraña, pues es bastante raro en el día, ver ondear en nuestro puerto el pabellón británico»*. (*El Católico*, 12-10-1842).

«En el puerto tenemos la escuadrilla anglo-norteamericana compuesta de la fragata Congreso y las corbetas Fairfield y Preble; además hay la corbeta francesa Victorieuse». (*El Católico*, 26-10-1842).

«La escuadra anglo-norteamericana al mando del comodoro Morgan continúa en el puerto, y se cree que no saldrá ya hasta pasado invierno». (*El Católico*, 28-10-1842).

«Los ingleses tienen en el puerto dos navios, el Formidable y el Vanguard y además dos vapores: uno de ellos llamado Cyclope debe partir hoy al medio día para Barcelona, y regularmente llevará correspondencia. Aun no ha empezado la composición del Formidable, que es el que encalló en la punta del Llobregat al querer desembarcar municiones y proyectiles para el bombardeo de Barcelona; pero ya se ha hecho el reconocimiento por los buzos, y se dice que mañana o pasado [2 o 3 de enero] *procederán a tumbarle».* (*El Católico*, 11-1-1843).

«Tenemos en el puerto el navio inglés Formidable que días pasados vino de Barcelona remolcado por el vapor Cyclope: ha venido a repararse de una muy grande avería que sufrió encallando en la punta del Llobregat... El vapor Cyclope marchó en seguida a Malta a dar parte y traer órdenes del almirante y operarios para efectuar la composición: dice además que dentro de tres o cuatro días llegará otro navio para ayudar a tumbar el Formidable, cuyo principal daño está en la quilla a la parte de popa. La escuadra anglo-norteamericana, que debía invernar aquí como acostumbraba, se fue a hacerlo a Génova, disgustada con los frecuentes asesinatos y robos que acontecían aquí cuando estaba de guarnición el regimiento de Córdoba [véase apartado 4.2]*: una de las últimas víctimas fue uno de sus pilotos, joven muy apreciado entre ellos. También se han ido quejosos de algunas autoridades, que lejos de manifestarles el agasajo y agradecimiento que era debido por los beneficios que reporta a esta población de sus frecuentes visitas y permanencia en este puerto, los han tratado con un quijotismo tan ridículo como grosero, y que ha merecido la más acre censura de todos estos habitantes»* (*El Católico*, 6-2-1843).

«Se espera de un momento a otro la escuadra anglo-americana, que hasta ahora ha estado invernando en Génova a causa de ciertas diferencias que tuvo su comodoro Morgan con el gobernador que marchó, Lebron. Esta población desea con ansia su venida, y muy particularmente las clases bajas por las muchas utilidades y beneficios que reportan de su estancia en este puerto» (*El Católico*, 7-3-1843).

«En el puerto está hace dos días la escuadra anglo-americana consuelo de las clases pobres de esta ciudad: se compone de un navío de 80 cañones, una fragata de 60 y dos corbetas de 26 cada una». (*El Católico*, 10-5-1843).

4.2. Así como la presencia de buques de guerra extranjeros era considerada en general beneficiosa para los ciudadanos menorquines de la época por los ingresos que proporcionaba, no ocurría igual con la presencia del ejército de tierra español. Estas tropas, destinadas a la defensa de la isla, eran proporcionalmente demasiado numerosas para lo reducido de la población, planteando

numerosos problemas de manutención y, sobre todo, de alojamiento, pues al resultar insuficientes los cuarteles construidos en la isla el acomodo de la tropa iba a cargo frecuentemente de particulares o de los municipios (OLEO, 1876, Tomo II, pp. 344 y s.) (RIUDAVETS, 1887, Parte II, p. 1869). Además, los soldados, descontentos por las precarias condiciones en que vivían, ocasionaban frecuentes enfrentamientos con los civiles. El cronista nos relata algunos de estos sucesos violentos que atemorizaban a la población:

«Antes de ayer [21 de diciembre] *fue asesinado un soldado por otro compañero que le echó las tripas fuera de una puñalada. Pocos días antes había recibido también una herida grave en un muslo un paisano defendiéndose de dos soldados que le atacaron en la calle a las nueve de la noche. Es un horror como se está poniendo esto con la intolerable plaga de los alojamientos: plaga que tiene sumamente abrumado al vecindario por las incomodidades que ocasiona, y que desmoraliza de día en día al soldado por la libertad que le concede»* (*El Católico*, 10-2-1842).

«... tales son los repetidos excesos y horrores a que en la última quincena de diciembre se entregaron los soldados del regimiento de Córdoba, excesos que llenaron a esta pacífica población de terror y obligaron a las autoridades a tomar medidas que hace tal vez cuarenta años no se habían visto aquí. El gobernador eclesiástico prohibió las funciones de noche-buena, a saber: los maitines, misa del gallo, &; la civil prohibió las representaciones del teatro, bailes de máscara y hasta los que la gente baja suele hacer a la puerta de su casa; y mandó cerrar a las avemarías todos los establecimientos públicos; y por último la militar nos inundó de patrullas cual si el terrible Barbarroja hubiese resucitado y le tuviésemos con sus moros a las puertas de la ciudad por segunda vez. Penosa y aflictiva por demás fue nuestra situación en estos días: el ciudadano que se arriesgase a poner los pies en la calle después de anochecido, ya podía contar con una probabilidad de 90 grados contra uno que sería robado, apaleado o acuchillado, a menos que la naturaleza le hubiese dotado de unas piernas bien ligeras. En sustancia, en un corto espacio de días han sido heridas sobre 16 personas, casi todas de gravedad, y todas por soldados del regimiento de Córdoba, unas veces por robarlas, otras por malignidad, efecto de cierta antipatía que se ha suscitado entre ellos contra el paisanaje». (*El Católico*, 4-3-1842).

«La fuerte guarnición de la isla se halla otra vez sin un maravedí, y en igual situación se encuentran las cajas de rentas. Débense ya gruesas sumas a los asentistas, quienes han cesado de propia autoridad en los suministros, porque el gobierno les ha faltado a sus promesas y no creen que estas puedan realizarse en lo sucesivo. De sus resultas el pan de la tropa se suministra por los ayuntamientos desde 1o. del corriente» (*El Católico*, 27-4-1842).

«Dos soldados del regimiento de Córdoba acuchillaron a un pobre labrador cargado de familia, en las inmediaciones del arrabal de Villacarlos, porque no pudo darles el dinero que le pedían. En seguida se acogieron a sa-

grado los agresores, habiendo manifiestado al cura de dicha parroquia que si el paciente les hubiese dado dos cuartos no le hubieran herido. Después de este suceso otro soldado de dicho regimiento cometió en una casa de campo el robo de un pavo, y mientras armado de un cuchillo perseguía a la mujer del colono, fue detenido y presentado a la autoridad por varios labradores que acudieron a los gritos y lamentos de aquella». (*El Católico*, 15-6-1842).

«La semana última fue pasado por las armas un soldado del regimiento de Córdoba, por haber desertado estando de centinela en el almacén de pólvora; murió muy cristianamente y resignado de su suerte». (*El Católico*, 19-9-1842) [Suceso también recogido en el «Libro de memorias» de Sebastià Pons i Barceló (HERNÁNDEZ, 1987, p. 172)].

Los enfrentamientos decrecen con diversas mejoras en el acuartelamiento y con el cambio de las tropas:

«Por aquí no ocurre más novedad que haber llegado aviso positivo (aunque no la orden) de que en breves días debe partir para Valencia el regimiento de Córdoba que guarnece la isla; por ahora marcharán los dos batallones; y más tarde, cuando de Mallorca envíen alguna tropa del regimiento de la Reina en relevo, marchará el tercero». (*El Católico*, 26-10-1842).

«Ayer mañana [3 de diciembre] *llegó el correo de la península por la vía de Mallorca con la orden de partir inmediatamente el tercer batallón de Córdoba (que aun estaba aquí esperando el relevo) para Tarragona, a cuyo fin vendría muy luego el vapor Mallorquín que le transportaría. A las doce ya estaba aquí dicho vapor, desembarcando 500 hombres del Regimiento de la Reina, que relevaron a los de Córdoba en esta guarnición. Hoy a las nueve y media de la mañana había partido ya el citado vapor conduciendo el tercer batallón de Córdoba, aunque no entero por no caber a bordo»* (*El Católico*, 20-12-1842).

«Reina la mayor tranquilidad en la isla. El batallón del regimiento de la Reina que la guarnece ahora guarda una disciplina y conducta digna de todo elogio: nunca pudimos decir otro tanto del regimiento de Córdoba en los dos años y meses que estuvo aquí». (*El Católico*, 6-2-1843).

4.3. Además de la temática militar se recogen en las crónicas todas aquellas noticias que preocuparon o interesaron a los isleños de la época. Un lugar propio lo ocupa la descripción de los sucesos o desastres marítimos. Especialmente trágicos fueron los temporales que azotaron la isla en el invierno de 1842 y que provocaron varios naufragios:

«La semana pasada [mediados de diciembre de 1842] *naufragó en las playas de Fontanelles, del norte de la isla, un hermoso bergantín francés de treinta toneladas. Afortunadamente se pudo salvar la tripulación y aun parte del cargo por haber encallado inmediato a la costa y en un arenal, en donde se mantuvo íntegro el casco durante por bastante tiempo. Si no se mejora el*

tiempo no será ésta la última desgracia que lamentemos». (*El Católico*, 10-2-1842).

«Todo el mes de diciembre ha reinado en estos mares un temporal tan deshecho y continuado cual no se había visto hace muchos años... Como no podía menos, un temporal tan riguroso y largo ha causado muchos desastres en el mar: además del naufragio del bergantín francés que anuncié a Vds. en mi anterior, han ocurrido después otros tres que sepamos: uno de un bergantín inglés, que teniendo el viento contrario para llegar al puerto, y hallándose incapaz de sostener la mar por la mucha agua que hacía, fue abandonado por su tripulación a una milla de distancia de la costa al sur de la isla: parece que se salvaron sus equipajes y alguna friolera más, que pudieron meter en la barquilla que con mucho peligro los trajo a tierra. El otro fue un buque desconocido, cuyo casco fue visto por los habitantes de Fornells, a cuatro millas de distancia, flotando a merced del viento y las olas, y al parecer con algunas personas dentro que hacían señales: estos desgraciados no pudieron ser socorridos, porque en Fornells no hay mas que barquitos de pesca sin cubierta, que no pueden salir a la mar en haciendo mal tiempo; de consiguiente perecieron, pues no se ha vuelto a tener noticias de ellos, y sí sólo se han visto tablas y maderos en la ribera al día siguiente, que acreditan bien la triste suerte que les cupo. El otro naufragio fue el de un hermoso vapor de guerra francés, que el 28 [de diciembre] *a las ocho de la mañana encalló a la boca del puerto junto a las baterías del que fue castillo de S. Felipe. Este magnífico vapor, acabado de construir en el arsenal de Tolón, hacía su primer viaje desde este punto a Argel y Orán; navegaba con un viento de popa espantoso, hasta que un golpe de mar le arrancó dos tablas de la popa sobre el nivel del agua: entonces se vió obligado a bordear de una parte a otra para presentar al viento uno de los costados, y en esta disposición llegó a la boca del puerto, a cuya inmediación se mantuvo toda la noche del 27 presentando la proa al impetuoso Norte, y haciendo trabajar la máquina solamente lo necesario para contrarrestarle y conservar su posición, con el fin de entrar así que amaneciese, para remediar la avería. Con el día se fue acercando al puerto, y a cosa de las ocho, dando a la máquina toda la potencia de que era capaz, entró por el puerto arrostrando al viento, que con una fuerza increíble le batía entre proa y estribor, pudo llegar hasta casi frente al Lazareto; mas allí las ráfagas del viento fueron tan fuertes, que no sólo le rechazaron, sino que le pusieron de través, e imposibilitándole de gobernar, le arrojaron sobre uno de los bajios que hay al pie del castillo de S. Felipe. Luego que encalló echó un bote al agua, y fue tan desgraciado, que así que se arrimó al buque, este se acostó de aquel lado e hizo tortilla con él a cuatro infelices marineros que le tripulaban, aplastándolos contra las rocas que había debajo del agua. Los demás hasta 84 personas todos se salvaron sin novedad, aunque bien remojados, porque el miedo les hizo arrojarse al mar*

precipitadamente confiados en el poco fondo de éste y en la inmediación de la tierra: por la parte que lo hicieron aquel sería de unos cuatro pies, y esta distaría como dos brazas. Entre ellos se hallaba la mujer del capitán, hermosa y delicada joven, que tuvo que echarse al agua como estaba en la cama, es decir, en camisa. Dicen que llenó de admiración a todo el mundo, pues a pesar del lastimoso estado en que se hallaba, mostró la mayor serenidad y fortaleza consolando y animando a su marido y demás compañeros de desgracia. Tan pronto que se supo su infortunio en la próxima población de Villacarlos, fue socorrida por las señoras de Camoens con los vestidos y ropas que necesitaba. Cuando el tiempo se haya sosegado enteramente, parece que se podrá salvar la máquina del buque, la artillería y armas, con otros efectos que aunque se hayan ido a fondo, pueden facilmente extraerse por los hábiles buzos del país». (*El Católico*, 4-3-1842).

Aunque no tan violentas, las tormentas del invierno siguiente también causaron algunos desastres marítimos:

«*En los últimos quince días* [segunda quincena de enero] *entraron en el puerto maltratados por la tempestad diferentes buques extranjeros, entre ellos una fragata rusa mercante cargada de madera, otra sueca con tres hombres de menos, y otra francesa con géneros y vinos para la Martinica. Esta llamada Mercurio de Marsella, tardó desde dicha ciudad aquí la friolera de 17 días, y es la más estropeada. En la tempestad del día 5* [de febrero]... *naufragó a la parte de Bini-ancolla, dos leguas de aquí, un pequeño jabeque de este puerto, procedente de Mallorca con cargamento de cerdos: la tripulación y pasajeros se salvaron, y los cerdos, aunque se ahogaron, parece que se han podido sacar y salar, con lo que no se habrá perdido todo».* (*El Católico*, 7-3-1843).

4.4. Entre las diversas informaciones que aparecen en las crónicas encontramos noticias «menores», pero de suficiente interés como para atraer la atención de la población local y que proporcionan información sobre actividades de carácter político o económico. Así, por ejemplo, no pasa desapercibida la estancia en Maó de un curioso personaje:

«*Tenemos aquí hace algunas semanas al coronel inglés mister Scott, expelido de Argel por ser un agente o encargado de negocios de Abd-el-Kader. Dicen que también estuvo sirviendo en otro tiempo a nuestro gobierno en la legión inglesa. Parece hombre extravagante, y amigo de aventuras...*» (*El Católico*, 28-10-1842).

O algunas actividades de contrabando en aguas menorquinas:

«*Cinco días hace* [finales de mayo de 1842] *fue apresada en estas aguas por un falucho guardacostas una goleta inglesa cargada de contrabando. Tiempo había que se la esperaba, por lo que el resguardo, guardacostas y empleados de aduanas estaban hechos unos Argos, vigilando las costas para*

atraparla. A pesar de todo esto, y de que cogieron a bordo cuatro contrabandistas del país, el uno alcalde actual de un pueblo, el golpe salió en vago: conducido el buque al puerto presentó sus papeles, haciendo con ello constar que iba despachado en toda forma de Gibraltar para Malta: de consiguiente no se declaró buena presa, antes por el contrario se le puso en libertad inmediatamente. Me han asegurado que ahora el capitán de la goleta reclama contra el guardacostas los daños y perjuicios de detención: esto si que es ir a buscar lana y salir trasquilado» (*El Católico*, 23-6-1842).

4.5. Dentro del terreno económico hay que señalar que, tras una serie de años de malas cosechas, una parte importante de la población de la isla se vio abocada a la emigración: *«Acabado el flujo inmigratorio provocado por la Guerra de la Independencia, volvió a surgir la plaga de la pobreza y el hambre, que obligó a los menorquines a buscar remedio en la emigración masiva hacia Argelia primero, y luego, aunque en menor escala a Suramérica, especialmente a la Región del Río de la Plata»* (PONS, 1977, p. 79). Pero no todos los motivos de esta corriente migratoria hay que achacarlos a los problemas de la agricultura menorquina, pues otras circunstancias confluyeron y han sido bien analizadas por los historiadores: *«De les causes de l'emigració de menorquins a Algèria, se'n fan ressò les obres de Riudavets i de l'Arxiduc. Consideren com a factor primari l'estancament econòmic en que es trobava Menorca, degut bàsicament a la paralització del comerç, així com també amb la coincidència d'uns anys de males collites. Després, un element que fou decisiu a l'hora de decidir aquesta emigració fou la privació d'un dret del que havien disfrutat sempre els menorquins, que consistia en l'exempció del servei militar. Finalment han de tenir en compte el paper que juga Menorca en la conquesta de Algèria per part de França»* (DUBON, 1985, p. 56). En las crónicas del corresponsal de *El Católico* se aportan datos de interés para el mejor conocimiento de este flujo migratorio, a través de descripciones, en ocasiones, patéticas:

«Desde el año pasado hasta el día es espantosa la emigración que hay en Menorca para el extranjero por no poder ya soportar sus habitantes la miseria, las contribuciones, las quintas y demás. Montevideo y Argel son los puntos a donde se dirigen aquellos infelices (la mayor parte labradores) con lo poco o nada que les ha quedado. La mitad, o por lo menos la tercera parte de la población europea de Argel y Oran, es ya menorquina o mallorquina. El 29 de marzo último [de 1842] *salía el pailebot La Unión con 160 personas para el primer punto citado, todos vecinos de San Luis y otros pueblos inmediatos a Mahón. En Ciudadela tenían pedido en aquella fecha pasaporte por el mismo objeto otras 350 personas y se aseguraba que dentro de quince días habían partido la friolera de 600 menorquines para Africa»* (*El Católico*, 9-4-1842).

«Los habitantes de esta continúan también emigrando para Argel; uno de

estos días debe salir para dicho punto un barco con sesenta y tantos pasajeros, y dos semanas hace [principios de abril de 1842] *lo verificaron dos de Ciudadela con 160, entre ellos el organista de la catedral, religioso exclaustrado, que no recibiendo paga ni como religioso ni como organista para poder subsistir* [véase el apartado 5.3.], *ha aceptado una proposición ventajosa que le han hecho los señores canónigos de Argel».* (*El Católico*, 10-5-1842).

«A fines de agosto último se han experimentado aquí tan fuertes temporales, que apenas hay memoria de otros iguales, y sobre todo ocurridos en tal estación. Las viñas y los huertos han sufrido terriblemente. Los cosecheros de uvas no sacarán este año el importe de las anticipaciones que tienen hechas para el cultivo. La emigración para la colonia de Argel y otros puntos, prosigue aquí de un modo espantoso y que va a dejar la isla desierta. Los habitantes no pueden resistir a tantas contribuciones de sangre y dinero». (*El Católico*, 20-9-1842).

«Continúa la emigración para Argel: dos buques atestados de pasajeros están en Villacarlos esperando viento favorable para darse a la vela. Entre los pasajeros van muchos labradores y algunos eclesiásticos; uno de estos el prior que fue de agustinos de Ntra. Señora del Monte Toro» (*El Católico*, 28-10-1842).

«Prosiguen emigrando a Argel estos laboriosos isleños, y ya no son sólo los jornaleros y gente pobre, sino también familias bien acomodadas» (*El Católico*, 6-2-1843).

4.6. En todo el territorio español se sucedieron, tras la promulgación de la Constitución liberal de 1837, enfrentamientos entre sus partidarios y sus detractores. En Menorca estos enfrentamientos nunca fueron muy graves, como constata Lafuente: *«... los liberales exaltados e ignorantes se desbordaban con frecuencia, sin ocasionar tantos males como en otras partes de España»* (LAFUENTE, 1907, p. 141). A pesar de esta menor virulencia social en las crónicas se pueden rastrear alusiones a las confrontaciones partidistas, más frecuentes en el campo religioso [véase apartado 5.4.], pero también existentes en la política municipal:

«El ayuntamiento que debiera complacerse en aliviar nuestra suerte, no parece que se esmere en conseguirlo. Las tallas municipales siguen cada año en aumento, al paso que no se nos hace adelantar por la vía de las mejoras, tan enfáticamente prometidas y nunca realizadas. No conocemos aquí las consecuencias del gobierno constitucional, sino por los mayores gastos que ocasiona y por el espíritu de bandería que dirige los negocios públicos... En este país no ha habido un solo rebelde o faccioso; en él no se conocen los carlistas; y no hay mas que dos colores, uno de los que se titulan a si mismos progresistas por excelencia y otro cuya única divisa es la rigurosa observancia de la Constitución y las leyes y el mantenimiento del orden...» (*El Católico*, 20-9-1842).

4.7. Finalmente comentaremos en sección aparte un suceso de carácter catastrófico que los comentarios del corresponsal dotaron de tintes políticos y religiosos. Se trata del ocurrido en Alaior en 1843 y al que ya hemos aludido al analizar las causas que motivaron la brusca interrupción de las crónicas de Menorca en *El Católico*. Lo encontramos descrito también, aunque muy concisamente, en las memorias de Sebastià Pons (HERNÁNDEZ, 1987, p. 172). Por los datos que se incluyen, así como por la demostración que el corresponsal hace de sus dotes para la descripción literaria y para la polémica, creemos interesante reproducir aquí sendos fragmentos relativamente extensos de las dos crónicas en las que se trata este suceso:

«Tomo la pluma para comunicar a Vd. una noticia bastante aflictiva, cual es la caída de un rayo en la iglesia parroquial de Alayor, que si no la ha destruido enteramente, ha causado en ella los mayores estragos. Alayor es la villa de más consideración de la isla, tiene más de 4.000 habitantes, y dista de esta ciudad [Maó] *dos leguas. Hacía días que disfrutábamos de un tiempo el más dulce y bello que puede imaginarse: en la noche del 4 al 5* [de febrero] *cambió éste de repente, desencadenándose furioso el Norte... A las siete y media de la mañana apenas se sabía si era de día, tan encapotado y ceñudo estaba el cielo; y a pocos instantes comenzaron a estallar truenos tan espantosos, relámpagos, granizo y torbellinos de viento tan furiosos, que no parecía sino que los andamios todos del cielo se venían abajo. La tempestad fue terrible y general en toda la isla, y así se creyó que por todas partes habría causado bastante daño; mas afortunadamente no fue así; a excepción de Alayor, no se sabe que en otro punto haya causado estragos considerables. Los truenos sobre esta villa fueron tan espantosos, que cien cañones disparados a la vez, dicen no hubieran producido un estruendo tan horroroso. De ellos se desprendió una exhalación eléctrica o rayo, que cayendo sobre la torre de la parroquia la derribó enteramente hasta el nivel de las campanas: se introdujo después por una ventana de la sacristía, y sin hacer daño a ninguno de los allí estaban revistiéndose para decir misa, rompió dos bóvedas, pasó al antecoro, arruinando la de éste, se introdujo después en la Iglesia que estaba llena casi de gente oyendo misa (eran las siete y media de la mañana y domingo), derribó el reloj que por una parte mira a la ciudad y por otra al templo, y giró alrededor de este con estrépito y fracaso el más horroroso, derribando varios santos de los altares, y aun buena parte de estos, chamuscando cuanto habia de dorado en todos ellos, estropeando el órgano, e hiriendo y echando por tierra a multitud de personas que encontraba a su paso. La consternación, terror y espanto de los que estaban en la Iglesia no puede ponderarse; una gritería y clamor el más lastimoso se levantaba de todas partes, pidiendo a Dios misericordia: todo el mundo creyó llegada su última hora... Cuando se hubo serenado algún tanto la gente, y se empezó a suministrar socorros a los heridos, estropeados o que se creían muertos, se*

halló que afortunadamente ninguna había perecido, y aun que nadie se hallaba maltratado de peligro, hubo si que sangrar a mas de trescientas personas, algunas por los golpes y quemaduras que recibieron, pero las más solamente por el susto. Réstame ahora lamentar la suerte de esta Iglesia; esta era una de las mejores de la isla, y sobre todo la más adornada así en altares como en lo demás, porque el último rector a párroco (ya difunto), el Dr. D. Juan Pons, digno de eterna memoria por sus muchas virtudes, había empleado sumas inmensas de su propia hacienda para hermosearla: al presente después de la caida del rayo se halla tan maltratada, que dicen los de allí que nadie la conocería. El ayuntamiento, a quien corresponde ahora repararla, no tiene un cuarto: y si bien muestra buena voluntad, puesto que ha pedido a esta un arquitecto para que la reconozca, todo lo más que hará será apuntarla aquí y allá, asegurar los altares que han quedado conmovidos y desnivelados, y hacer algún otro reparo para pasar el día sin que llueva dentro de ella: por lo demás, restituirla a su antiguo estado, nunca. No quiero pasar en silencio una especie, que en semejantes casos sirve bien para conocer el espíritu religioso del pueblo. El día que sucedió la referida catástrofe en la parroquia de Alayor debía predicar en ella para no se que función cierto eclesiástico, «patriota» extraordinariamente furibundo y destemplado, mal mirado del pueblo sencillo y religioso y que con admiración y sorpresa ha obtenido recientemente licencias de celebrar, predicar y confesar del actual gobernador de la mitra después de haber estado privado de ellas durante muchos años por el Ilmo. señor obispo actual, y por el que le precedió [véase apartado 5.1.]. *Pues bien, el pueblo dice ahora: «Este eclesiástico debía profanar la cátedra del Espíritu Santo, y Dios no ha querido consentir semejante profanación: la catástrofe que ha venido sobre la Iglesia de Alayor, ha sido para evitarla y aun para castigar a los que la consentían». Desde luego se me dirá que el pueblo que así habla es un pueblo fanático, un pueblo ignorante, y yo lo concedo: si, es un pueblo ignorante; pero es el mismo pueblo de que se echa mano para fabricar motines y pronunciamientos, es el mismo pueblo que sirvió de instrumento para quemar conventos y expeler los frailes, y es el mismo en fin que a cada paso se invoca y titula pueblo soberano; y obrando imparcialmente si se le reconoce con voto para una cosa, también se le debe reconocer para la otra...». (El Católico*, 7-3-1843).

Estos comentarios por parte del corresponsal motivaron una queja formal al diario y la consiguiente aclaración y rectificación posterior de su autor:

«En 7 de febrero dirigí a Vd. una comunicación, que fue inserta en el CATÓLICO del 7 de marzo, sobre la cual debo hacer alguna aclaración, si como también dar algunos pormenores sobre las consecuencias que ha tenido, que no dejan de ser curiosas. En dicha comunicación refería la caida de un rayo en la iglesia parroquial de Alayor, los estragos que causó y las diligencias del ayuntamiento para repararlos, haciendo al mismo tiempo men-

ción de los rumores a que esta desgracia dió lugar entre la gente sencilla e ignorante, pero piadosa que, como Vd. sabe, en cada suceso extraordinario ve un milagro o un castigo de Dios, o bien otra cosa semejante. Al referir me ceñí a lo que creí la pura verdad, tomada de los labios de personas dignas de todo crédito que presenciaron la catástrofe o bien de las relaciones que me hicieron algunos amigos de éstas: sin embargo como los mencionados rumores que dije corrían entre la gente sencilla eran poco favorables a cierto eclesiástico «patriota» (que no nombré), cabeza de la pandilla política dominante en el día en aquella villa, mi comunicación ha servido de pretexto para procedimientos tan ridículos como estrafalarios de parte de aquel ayuntamiento. Un individuo de él, amigo íntimo del indicado eclesiástico, ha persuadido a una gran parte de los demás concejales que yo los calumniaba en mi citada comunicación, acusando a la corporación de no querer reparar la iglesia y restituirla al estado en que se hallaba antes de la caida del rayo; e igualmente al pueblo de Alayor imputándole haber cometido excesos cuando la expulsión de los frailes; y aquellos señores se lo han creido tan de veras que han pasado a formar una sumaria sobre el particular, dirigida sin duda contra mi persona in abstracto; han pedido declaraciones a diferentes personas, escogidas por ellos entre las 400 o 500 que se hallaban en la Iglesia cuando sobrevino la catástrofe, y han nombrado además una comisión para hacer averiguaciones sobre quién sea el corresponsal de Vds. en esta... No puedo figurarme que los individuos del ayuntamiento de Alayor (al menos en su mayoría) hayan visto aquella [crónica del 7 de marzo]; *de otro modo no es posible se persuadiesen que en ella se les injuriaba. Nunca fue mi ánimo tal cosa, porque ni respecto al ayuntamiento ni respecto al pueblo tenía motivo alguno para ello...»* (*El Católico*, 19-5-1843).

5. LAS CRÓNICAS RELIGIOSAS

Pasemos ahora revista a los contenidos de carácter religioso más importantes reseñados en las comunicaciones del corresponsal de Menorca en *El Católico*. Pero antes recordemos muy brevemente cual era la situación general del clero en aquellos años del siglo XIX. Cuando alcanzaron el poder los liberales uno de sus principales objetivos fue el de llevar a cabo la reforma de las estructuras económicas del país. Para desarrollar este programa, así como para cubrir las perentorias necesidades de monetario, promulgaron una ley de desarmortización que afectó gravemente a los intereses de la Iglesia española. El ministro Mendizábal en marzo de 1836 hizo de toda la propiedad monástica bienes nacionales y en julio del año siguiente propuso la venta de la propiedad inmueble de la Iglesia secular junto con la abolición de los diezmos. Ante

estos hechos que lesionaban sus intereses y sus medios de vida una parte del clero llegó incluso, para oponerse a las reformas constitucionales, a simpatizar con los ideales carlistas (CARR, 1969, p. 176). Esta situación de rebelión latente en el clero impulsó al gobierno a exigir un juramento de lealdad a los prelados. Algunos, y entre ellos el obispo de Menorca, se negaron y fueron desterrados: Juan Antonio Díaz Merino fue primero extrañado en la Península, y más tarde, a principios de 1842, es obligado a marchar fuera del país (MARTÍ CAMPS, 1971, p. 233).

5.1. Las vicisitudes seguidas por el obispo de Menorca en su destierro pudieron ser puntualmente seguidas por los lectores de *El Católico:*

«Por el último correo supimos en esta la infausta noticia de haber sido sentenciado a la dura pena de extrañamiento a Marsella, nuestro virtuoso prelado el Ilmo. D. Juan Antonio Merino... Con este motivo la diócesis está cubierta de luto y amargura, pues que en ella, tanto eclesiásticos como seculares todos aman entrañablemente a su digno pastor, que desde el primer día que puso los pies en esta isla se ha hecho adorar de los pobres por su caridad sin límites; por su gran ciencia y humildad se ha traido el respeto y estimación de los sabios, y por su amabilidad y tantas otras virtudes sociales y religiosas obligaba a quererle y venerarle a cuantos tenían la dicha de tratarle...» (*El Católico*, 3-3-1842).

«Estamos en esta isla con ansia indecible, por saber si nuestro dignísimo obispo ha llegado felizmente a Marsella... Casi al mismo tiempo supimos aquí su salida de Cádiz y su llegada a las aguas de Tarragona... Su S. Ilma. hacía cuenta de llegar a Marsella el 22 [de marzo] *si el tiempo continuaba favoreciéndole. En esta esperamos de un momento a otro el jabeque* Busquet, *que después de un mes se halla cargando en dicha ciudad; de consiguiente en breve tendremos noticias recientes de la salud de nuestro virtuoso y muy amado prelado...»* (*El Católico*, 12-4-1842).

«Tengo el mayor sentimiento en no poder decir a Vds. cosa alguna de nuestro dignísimo y muy amado prelado; el buque que esperabamos de Marsella, aun no ha aparecido, sin duda por el riguroso temporal que ha reinado desde mi anterior» (*El Católico*, 28-4-1842).

«Después de tanto esperar, vino al fin de Marsella el jabeque Busquet, *y por él hemos tenido noticias satisfactorias de nuestro dignísimo Sr. Obispo. Aunque tardías se las comunico a Vds. por si acaso no las han recibido antes por otro conducto. El viaje de D.S.I. fue felicísimo en todas sus circunstancias. Desde Cádiz a Marsella no tuvo ni un rato de mal tiempo, ni aun una indisposición de las que con frecuencia le afligen... Su tránsito de Barcelona*

a Marsella fue en veinte y cuatro horas; llegó a esta el 22 de febrero, mas por ser ya muy adelantada la tarde, no desembarcó hasta la mañana del 24 [sic]...» (*El Católico*, 10-5-1842).

5.2. Al quedar la sede episcopal vacante se cubrió interinamente el gobierno de la misma. De esta nueva situación nos informa también el corresponsal de *El Católico:*

«Desde la deportación de nuestro Ilmo. señor obispo a Cádiz en el año 37, viviamos, si no contentos por la falta de aquel, a los menos resignados y tranquilos bajo el gobierno del Dr. D. Vicente Papelendi, canónicamente electo gobernador de la diócesis por el cabildo; para esta elección medió una orden del gobierno. A fines del año pasado, cuando nuestro amado prelado fue condenado a extrañamiento del reino por las causas que Vd. sabe, el cabildo recibió una real orden para proceder a una nueva elección: el cabildo parece contestó, que en virtud de otra real de tal fecha había elegido ya al Dr. D. Vicente Papelendi, y que al presente no tenía motivo alguno para invalidar esta elección y proceder a otra nueva: con todo esto, si el gobierno lo creía necesario, el cabildo por unanimidad de votos ratificaba y confirmaba la elección del Sr. Papelendi. Recibida esta contestación, el gobierno promovió un expediente para averiguar la vida y milagros del señor Papelendi, y ver si le convendría (no a la Iglesia sino a él) que dicho señor fuese gobernador eclesiástico de esta diócesis... se pidieron informes al ayuntamiento de Ciudadela, y los dió muy favorables al Sr. Papelendi: mas debió haber otros informantes que no lo hicieron así, y merecieron más crédito, puesto que el cabildo acaba de recibir una real orden en la que se dice: que S.A. el Regente del reino ha tenido a bien mandar que proceda inmediatamente a la elección de un nuevo gobernador de la diócesis, por ser contra los intereses del estado que continue en este encargo el que le desempeña actualmente... Se me ha asegurado que el cabildo ha procedido ya a nueva elección, habiendo recaido esta en el canónigo Dr. D. José Marqués, dignidad de arcipreste. Por supuesto este tendrá que pasar por el crisol de los expedientes antes de merecer la aprobación del gobierno...» (*El Católico*, 16-8-1842).

«Nuestra situación respecto a gobernador eclesiástico no ha variado en nada desde mi anterior. El nuevo electo, el Sr. Marqués, gobierna la diócesis, como quien dice interinamente, sin saber aun si merecerá o no la aprobación del gobierno...» (*El Católico*, 27-9-1842).

«Nuestra situación en punto a gobierno eclesiástico no ha variado desde mi anterior: el señor Marqués continúa gobernando la diócesis sin haber merecido aun aprobación ni desaprobación del gobierno. Mas no crean Vds. que

esto sea porque no piense en ello, sino porque aun no ha concluido la 'información inquisitorial', por otro nombre 'expediente', que para estos casos acostumbra hacer...». (*El Católico*, 28-10-1842).

5.3. Nuestro cronista se muestra muy sensibilizado en sus comunicados por la situación económica en que se encuentran los «exclaustrados», es decir, los monjes y monjas, que pierden con la desamortización sus posesiones monásticas, sin medios apenas de subsistencia. De igual modo se preocupa también por el clero, que sin los diezmos, veíase obligado a subsistir con una pequeña paga gubernamental y de la munificencia de los fieles. Narra con tintes trágicos la penuria por la que pasan los eclesiásticos, pormenorizando incluso la escasez y el retraso con que reciben sus pagas:

«El clero de esta diócesis continúa sumergido en la miseria; el culto en muchas partes es sostenido por las limosnas de las almas piadosas. Nada se ha dado, ni se piensa en dar para uno y otro objeto, por la sencillísima razón de que ni siquiera se ha repartido la contribución destinada a su manutención: el abandono no puede ser mayor...» (*El Católico*, 16-3-1842).

«Digamos algo de bueno, aunque sea poco: Acaba de pagarse a los pobres exclaustrados media mesada... Esta clase desdichada cobró en todo el año pasado aquí un mes y diez días; este año le han dado solamente quince: a este paso le tocarán el que viene unos seis solamente, y el otro nada...» (*El Católico*, 7-4-1842).

«Por fin Dios se ha dignado oir los clamores de estos famélicos exclaustrados... La semana pasada [principios de septiembre] *cobraron parte de su asignación; pero tan corta, tan reducida, que casi no merecía que se hiciese mención de ella. No es un medio año, ni un tercio, ni siquiera una mensualidad: lo que han cobrado han sido solo veinte días. es decir, 95 reales escasos, deducidos los gastos que se les ocasiona en la cobranza... Y estos veinte días sepan Vds. que pertenecen a no se que mes del año 1836; es decir, que se les deben la friolera de seis años de su asignación...»* (*El Católico*, 27-9-1842).

«En mi anterior dije a Vds. que los exclaustrados habían logrado cobrar veinte días de su corta asignación... después oí asegurar que al clero secular, que se le debe desde mayo del año pasado, se le iba a pagar también alguna cosa... Si este abandono en que se halla el clero durase mucho tiempo, nos quedaremos pronto sin sacerdotes que nos administren los sacramentos; pues de los que tenemos, una buena parte nos la arrebata anualmente la parca...; otra buena parte, y esta regularmente de los jóvenes, huyendo del hambre que tiene cara de hereje, emigra a la Argelia en donde el gobierno francés los recibe muy bien...» (*El Católico*, 28-10-1842).

También se hace eco de las ayudas que les llegan por los más distintos medios, bien sean éstos legados testamentarios...:

«Las pobres religiosas aunque no tan atrasadas en sus pagas como los exclaustrados, no dejan de pasar mucha necesidad y miseria. Afortunadamente estos días han recibido un considerable socorro que a la gracia de inesperado reune la de ser muy oportuno. A una señora anglo-americana llamada Miss Hart, convertida años atrás al catolicismo en Roma, deben estas pobres monjas la cuantiosa limosna que dejó indicada. Dicha señora habitó entre nosotros con su hermana y cuñado el comodoro Mr. Hull los tres últimos años que éste comandó la escuadra de la república de los Estados Unidos en el Mediterráneo... Concluido el mando de su cuñado se volvió a la América; pero llevando dulces recuerdos de este país, de sus aseadas aunque pobres iglesias, y principalmente del esmerado culto que en ellas se tributa a nuestro Dios: en testimonio de lo cual diferentes veces ha enviado desde aquellas lejanas tierras varios regalos para esta parroquia... A la hora de su muerte... además de las cuantiosas limosnas que dejó a varias iglesias y a los pobres de aquel país, dejó también para estas monjas 2.000 reales y otra porción de limosnas de 10, 20 y 50 duros a algunas personas pobres a que acostumbraba a socorrer cuando estaba aquí...» (*El Católico*, 28-10-1842).

O bien donativos de los fieles en las fiestas religiosas más señaladas:

«Las fiestas de nuestra señora del Rosario y S. Francisco se han celebrado en toda esta isla con la mayor solemnidad, concurrencia y devoción de los fieles: respecto a la primera se han distinguido muy particularmente los habitantes de Ciudadela. Sólo las ofrendas de pan hechas por los campesinos de aquella comarca han producido una buena cantidad para sostener el culto de la Virgen en todo el curso del año; noventa y seis hermosísimos panes le han sido ofrecidos, gran parte de ellos de cuatro y seis barsellas (celemines) cada uno, que comprados después por los devotos han subido mucho su valor». (*El Católico*, 28-10-1842).

5.4. Aunque es cierto que, en líneas generales la clase clerical estaba en contra de las medidas del gobierno liberal, existía una parte de ella que las aprobaba. El mismo corresponsal de Menorca debe reconocer este hecho, aunque intenta minimizarlo:

«Si el señor Alonso piensa (que no lo piensa) hallar entre el clero beneficial un número considerable de afectos que prueben su adhesión con datos positivos... está muy engañado... Tal vez en cada diócesis no habrá media docena que sean tales como el muy 'católico' Sr. Alonso los desea: en esta de Menorca, por ejemplo, no hay más que tres, que en rigor hayan dado las

pruebas de 'patriotismo', y 'adhesión' que dicho señor exige; y de estos los dos hace una infinidad de años que están privados de licencias... el tercero únicamente tiene estas últimas y aun con dificultad...» (*El Católico*, 18-3-1842).

De igual modo, en sus crónicas quita importancia a algunos incidentes ocurridos durante las ceremonias religiosas y provocados por los afectos a las reformas gubernamentales:

«Tengo la satisfacción de anunciar a Vd. que en esta isla, y muy particularmente en esta ciudad, se han celebrado las funciones de Semana Santa con la mayor solemnidad y todo el orden apetecible... La solemnidad y buen orden de las funciones de aquí se debió muy principalmente al señor alcalde primero D. Matías Seguí, que prestándose gustoso a las insinuaciones del cura párroco; tomó severas medidas para impedir que cuatro pillos pisaverdes perturbasen los divinos oficios y procesiones como en los años anteriores sucedía... Algún curioso observador tal vez hallaría el número de bujías más reducido que años atrás... pero en cambio el señor curioso también observaría que el canto era más solemne que otros años... Al oir un canto tan armonioso y solemne, se me ocurrió una especie bien particular y algo impropia del lugar en que estaba; pero Vds. saben que la imaginación no se puede atar aunque uno esté en la Iglesia: esta fue aquel dicho que nos aplican los extranjeros «cuando el español canta o rabia o no tiene blanca». Estos pobres beneficiados, decía yo acá para mis adentros, cuanto menos blancas tienen, más cantan...» (*El Católico*, 28-4-1842).

Y cuando estos incidentes alcanzan cierto relieve, como ocurrió en la Semana Santa de 1843, insiste en subrayar que su promotor es un forastero:

«Me cabe una gran satisfacción en anunciar a Vd. que a pesar del completo abandono en que el gobierno tiene el culto de esta diócesis se han celebrado las funciones todas de Semana Santa con la misma solemnidad que se acostumbraba en tiempos más felices... Con todo eso, no ha faltado quien de afuera haya venido a acibararnos esta dulce satisfacción; disposición de Dios sin duda para que no olvidemos que vivimos en tiempo de revolución. Un esclarecido 'patriota' de Ibiza... ha querido hacer ostentación de su 'ilustración'... Salía la procesión de la iglesia parroquial a la plaza mayor, y mientras que todo un inmenso pueblo estaba descubierto y arrodillado... el indicado 'patriota' se mantenía de pie con su sombrero encasquetado dirigiendo miradas de audacia y desprecio a cuanto le rodeaba. Tan impía insolencia no pudo menos de irritar a los circunstantes: uno de ellos, comerciante muy honrado y respetable por su edad, se levantó y le dijo con buen modo: «reparase que pasaba el Santísimo Sacramento y tuviese a bien descubrirse», y

aquí fue lo sumo del escándalo. El ilustrado 'patriota' se volvió colérico, y con modales groseros y expresiones indecentes, le contestó en sustancia «que no le daba la gana»... Un sacerdote de los de la procesión se acerca de nuevo y le insta modestamente para que se descubra, pero en vano... Afortunadamente el Sr. juez de primera instancia estaba cerca y observando todo lo que pasaba envió al punto un alguacil que le dijese de su orden que se quitase el sombrero: pero... recibió la misma grosera e indecente respuesta que los anteriores, es decir, «que no le daba la gana». Notando esto el señor juez, lleno de una santa indignación, dijo en voz alta al alguacil: «traiga vd. dos soldados y llévelo vd. preso». El principal estaba a dos pasos, y así en un momento vinieron aquellos y se lo llevaron: más él atravesaba la procesión y preso y todo se mantenía cubierto; lo cual visto por el señor juez gritó «quitarle el sombrero». Pero no bien oyó esto echó las manos al sombrero y con ellas lo sujetaba sobre la cabeza para que no se lo quitasen, hasta que un soldado de un bofetón se lo tiró al suelo...» (*El Católico*, 19-5-1843).

5.5. El anónimo corresponsal no pierde ocasión, como hemos ido viendo a través de estos breves fragmentos, de destacar el catolicismo y la fidelidad a la Iglesia que caracteriza a los menorquines de la época, que han sido descritos también en *Ciutadella veia* con el fino humor irónico que caracteriza esta obra clásica (BENEJAM VIVES, 1980, pp. 34 y ss.). A modo de ejemplo reproducimos una sabrosa crónica en la que, con ocasión de comentar un acto social, se ofrece al lector una buena muestra de este catolicismo militante:

«Antes de ayer [22 de febrero] *martes las señoras mahonesas dieron a la escuadra anglo-americana una prueba de religiosidad, del aprecio en que tienen las buenas costumbres que han heredado de sus padres, de respeto en fin a las disposiciones de la Iglesia... En este día celebraban los anglo-americanos el aniversario del famoso general Washington, el héroe de su independencia; y al efecto entre otras cosas tenían preparado un baile suntuoso y magnífico, cual ninguno de los que se han dado hasta el día. Por supuesto convidaron a él a todas las señoras principales del pueblo, y la contestación que recibieron fue que no contasen con ellas, pues ni las costumbres del país, ni las disposiciones de la Iglesia católica les permitían asistir a estas diversiones en Cuaresma. Los oficiales americanos tomaron por lo mismo mayor empeño en vencerlas, y no quedaron medios que no empleasen para lograrlo; pero fue en vano. El baile se efectuó y vino a ser una reunión de hombres, nada más: ni una sola señora del país se presentó en él; únicamente asistió la gobernadora y tenienta-rey (que no son de aquí) sin duda por no faltar a la etiqueta de autoridades, las que con tres o cuatro anglo-americanas de la*

misma escuadra formaron toda la concurrencia femenina» (*El Católico*, 18-3-1842).

5.6. Señalemos el hecho de que en varias de las crónicas se encuentran datos sobre usos y costumbres menorquinas de aquellos años. Algunas referencias indirectas ya las habrá observado el lector que haya leído con atención los textos que hemos ido presentando. Ahora, y para concluir esta selección, vamos a reproducir un fragmento en el que se alude a una costumbre funeraria amenazada de desaparición. No se trata de la antigua costumbre menorquina de enterrar a los difuntos en el interior de las iglesias, que entonces ya se había abolido completamente tras las críticas de la intelectualidad ilustrada (RAMIS, 1818). La costumbre a la que nos referimos es la de llevar los restos del fallecido a hombros hasta el cementerio; uso que el cronista defiende frente a la más «moderna» de utilizar para este fin un carruaje. Subrayemos el interés de esta descripción, pues no conocemos otra referencia contemporánea de este uso funerario en Menorca. El mismo Parpal en el capítulo de su obra *Costumbres de mi tierra* (III), dedicado precisamente a «Muertos y entierros», sólo hace referencia a la utilización de *«carros o tartanas»* (PARPAL, 1984, Tomo I, pp. 213-216) en los entierros.

«Según me ha informado persona fidedigna, este ayuntamiento en una de sus últimas sesiones ha acordado representar pidiendo al jefe político le autorice para prohibir los entierros en la forma que se hacen, es decir, conduciendo al cementerio en hombros de cuatro hombres la caja o féretro cerrado, con procesión eclesiástica y acompañamiento de 'ploradores' (a estilo del país), y sustituir a este aparato religioso por el 'mucho más ilustrado y propio de estos tiempos de progreso y civilización' de un carro fúnebre, como se usa en Barcelona y alguna que otra parte. Ignoro en qué razones de utilidad o conveniencia pública se apoyará esta corporación para pretender semejante reforma: yo por mi parte no las hallo, ni por parte de la salubridad, ni de la decencia, ni de la economía, y mucho menos bajo el aspecto religioso; y puedo asegurar que por el contrario el público considera esta innovación como atentatoria a la piedad, al respeto y consideración que se deben a los muertos y a las costumbres de sus antepasados, costumbres respetables que en nada se oponen a la verdadera civilización que tanto se invoca; de consiguiente llevará muy mal que se lleve a efecto, como solicita nuestro progresista ayuntamiento. Y a la verdad ¿será más honorífico al difunto, más piadoso y consolador a los parientes y amigos de éste verle conducir por un carro tirado por dos caballos cual si fuera un fardo de mercadería, que verle llevar por cuatro hombres decentemente vestidos, acompañado de una procesión de

sacerdotes que van entonando salmos y preces implorando la misericordia divina en favor de su alma, y seguido de multitud de 'ploradores' con velas en las manos?... Los forasteros que vienen por aquí dicen generalmente, que los mahoneses somos los monos de los barceloneses, dando a entender que entre nosotros hay un prurito de imitar todo lo que se hace en Barcelona, sea bueno o malo, conveniente o perjudicial; y según este dicho el empeño de nuestro ayuntamiento se explica muy bien por un capricho de imitación. No sería esto lo peor; pero tal vez haya personas, demasiado maliciosas se suponе, que piensen que nuestro ayuntamiento procede en este asunto animado unicamente de esa manía de la época, ese espíritu de 'ilustración filosófica' que se empeña en desterrar las prácticas religiosas tachándolas de fanatismo, ahuyentar el clero de todo acto religioso...» (*El Católico*, 27-9-1842).

BIBLIOGRAFÍA

ALCOVER, ANTONI M. (1919): *D. Josep M. Quadrado, sa vida i ses obres.* Estampa de N'Amengual i Muntaner, Ciutat de Mallorca.

ALEMANY, LUIS (1974): «La prensa en Menorca. Contribución a su estudio». *Revista de Menorca,* Año LXV, Maó.

BENEJAM SAURA, JUAN (1897): *Historia de Menorca.* Imp. S. Fábregues, Ciutadella.

BENEJAM VIVES, JOAN (1980 4o.): *Ciutadella veia. Records d'un quant temps enrera.* Nura, Ciutadella.

DUBON PRETUS, M. LLUÏSA (1985): «Les fluctuacions de la població menorquina a la primera meitat del segle XIX. Les emigracions a Algèria» en *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica* (pp. 49-59). Institut d'Estudis Balcàrics, Palma de Mallorca.

HERNÁNDEZ SANZ, FRANCESC (1987): «Libro de memorias de Sebastián Pons y Barceló» en *Cultura i societat a Menorca* (II) (pp. 165-173). Consell Insular de Menorca, Maó.

LAFUENTE VANRELL, LUIS (1907): *Geografía e historia de Menorca,* Revista Científico-Militar y Biblioteca Militar. Barcelona.

MARTÍ CAMPS, FERNANDO (1971): *Breve introducción a la historia de Menorca.* Barcelona.

OLEO Y QUADRADO, RAFAEL (1876): *Historia de la Isla de Menorca.* Tomo II. Tip. de D.S. Fábregues, Ciutadella.

PARPAL Y MARQUÉS, COSME (1984): «Costumbres de mi tierra (III): muertos y entierros» en *Escritos menorquines de Cosme Parpal y Marqués,* Tomo I (pp. 213-216), Ed. Menorca, Maó.

PONS, ANTONIO (1925): «En Quadrado a Madrid (Correspondència amb D. Tomàs Aguiló (1841-1846)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana,* Tomos XX (pp. 321-325, 353-359) y XXI (pp. 1-4, 27-31, 54-58, 91-95, 119-121). Ciutat de Mallorca.

PONS, GUILLERMO (1977): *Historia de Menorca*. Ed. Menorca, Maó.

QUADRADO, JOSÉ M. (1893): *Ensayos religiosos, políticos y literarios*. Tomos I, II, III y IV. Tip. Amengual y Muntaner, Palma de Mallorca.

RAMIS, BARTOLOMÉ (1818): *Breu discurs sobre el perniciós é indecent costum d'enterrar dins las iglesias*. Maó.

RIUDAVETS Y TUDURY, PEDRO (1887): *Historia de la Isla de Menorca*, Parte Segunda. Est. Tip. de B. Fábregues, Mahón.

SABATER, GASPAR (1950): *La Palma 1840-41*. Madrid.

SABATER, GASPAR (1967): *José María Quadrado. El polígrafo balear*. Ediciones Cort, Palma de Mallorca.

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 289-328)

ESTANISLAU RUIZ I PONSETÍ: SINDICALISME I POLÍTICA

XAVIER FERRÉ I TRILL

Aquest article té per objecte fixar els aspectes biogràfics d'Estanislau Ruiz. Així, plantejaré l'explicació, a efectes de claredat, en tres moments: des de la seva estada a Maó, on va néixer, a la dedicació de traductor per a Gustau Gili; de la seva trajectòria al si del Sindicat General de Tècnics, d'ençà 1920 fins 1934; i, finalment, el període de la Revolució, partint del 1935, any en què Ponsetí proposa un procés de transició al socialisme. Malgrat aquesta periodització, hom s'adonarà que les idees socialistes de Ponsetí tenen un fil conductor que cal esguardar des de la seva militància sindical al si del Sindicat General de Tècnics. Es tracta, doncs, de demostrar una trajectòria que parteix d'unes concepcions socialitzants i que fineix amb una proposta alternativa —com fou la de la Revolució— a l'estat de coses del país.

En el cas de Ponsetí ens trobem amb un procés de descorporativització del Sindicat General. És a dir, amb una primera voluntat d'incidència d'un sector de tècnics —entre els quals trobem E. Ruiz— en la vida social. Aquests tècnics, doncs, tenien una visió allunyada del «tècnic» com a corporació passiva, com a «gremi», en un context d'impuls sòcio-econòmic engegat per la Mancomunitat. En el període transcorregut entre els anys 1920 i 1934 marcaran unes bases ideològiques d'intervenció que hom podria concebre com a socialisme liberal, amb una caracterització cultural general no allunyada del noucentisme. Aquesta base socialista de tipus liberal —concretada organitzativament en la fundació de la Unió Socialista de Catalunya (1923) i el seu òrgan *Justícia Social*— actuarà com a matriu cultural i política en la vida política de Ponsetí.

Per tant, serà el marc de relació entre sindicalisme i política (1920-1934) el que permetrà d'invertir la denominació «noucentisme socialista», concebut per un component socialista de patró cultural de la burgesia més dinàmica del Principat a la primera desena d'aquest segle; per aquest socialisme liberal que, situat en aquell marc d'hegemonia nacionalista en el procés de modernització d'infrastructures sota la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925), es féu ressò de la idea de bé col·lectiu i de renovació intel·lectual, com, de fet, il·lustrà el periodisme de *Justícia social*. Aquest període cronològic esmentat actuarà, doncs, com a central en el cas d'Estanislau Ruiz, perquè, com veurem, serà quan Ponsetí desenvoluparà idees socialistes en economia política, arran de la crisi del primer terç dels anys trenta. Idees que continuarà mantenint al llarg de la seva vida, fins 1967, any del seu traspàs.

1. DE MAÓ A BARCELONA (1889-1920)

Estanislau Ruiz i Ponsetí neix a Maó el 26 de juny de 1889, fill de Pau Ruiz i Verd i Francesca Ponsetí i Sintes. El seu pare, Pau Ruiz, era director gerent de la *Sociedad Anglo-española de Motores*, una delegació de la qual era a Maó (l'altra era a Madrid), fundada el 1902. Anteriorment, aquesta societat es denominava *Julius G. Neville*. D'altra banda, Pau Ruiz va formar part de l'equip directiu de la *Sociedad General del Alumbrado*, fundada a Maó el 9 de gener de 1892 (cf *Menorca*, 10.12.1987 «Sobre la antigua fábrica de gas de Mahón», Deseado Mercadal).

Pau Ruiz (1855-1904) va començar la seva carrera a l'armada espanyola (1876) i, posteriorment, va fundar la *Maquinista Naval* (1895) en qualitat de director gerent. Aquesta indústria va vendre a una companyia, *Centro Minero Bilbaíno*, un conjunt de mines el 1901 (cf. *Escritura de Venta otorgada por la sociedad anónima La Maquinista Naval a favor de la también Sociedad anónima Centro Minero Bilbaíno. Autorizada por D. Jaime Alegret y Vidal*, Barcelona, 27 de setembre de 1901). El pare de Ponsetí, doncs, tenia una posició socialment rellevant entre la burgesia comercial de Maó. Burgesia limitada, però, ja que «al llarg del segle XIX i del primer tombant del segle XX no s'havia format a Menorca una burgesia industrial forta i poderosa. Es tractava, simplement, d'una petita burgesia ciutadana d'origen modest, que havia anat aixecant petites indústries que sempre van estar mancades de capital necessari per a progressar decididament» (1).

---

(1) Josep M. QUINTANA: *Menorca, segle XX. De la Monarquia a la República*, Editorial Moll, Mallorca, 1976, pàg. 34.

Tractant del mateix context Andreu MURILLO TUDURÍ: «El puerto de Mahón y las evoluciones menorquinas: 1740-1911» a *Revista de Menorca*, segon semestre 1988, pàg. 177 i seg.

De tota manera, el fet d'exercir llocs directius en iniciatives econòmiques com les citades feia que la premsa local n'anunciés l'òbit de la manera següent: «A las tres de la tarde de hoy ha fallecido, tras penosa enfermedad, don Pablo Ruiz Verd, Director Gerente en Mahón de la 'Sociedad Anglo-española de Motores'. A la actividad é iniciativa del señor Ruiz ha sido debida la creación en esta ciudad de una nueva industria, á la que han dado vida hasta hoy los extensos talleres levantados en la orilla de nuestro puerto que tanto trabajo han facilitado y facilitan aún —l'empresa va fer fallida definitivament el 1911— a numerosos operarios. El señor Ruiz ha sido un benefactor del país (...)» (*El Liberal*, 23.01.1904, pàg. 3).

D'altra banda, *El Bien Público* (25.01.1904) afegia que «activo y probo, el Sr. Ruiz cooperó con inteligencia y eficacia al desarrollo de los intereses de las expresadas sociedades *(Anglo-española, Sociedad general del Alumbrado* i *Eléctrica Mahonesa),* influyendo no poco al buen nombre que alcanzó, así como al incremento de la industria de la que fue uno de sus más entusiastas defensores».

El context familiar i econòmic del jove Estanislau era despreocupat, encara que el seu pare, malgrat ser d'una actitud política conservadora, no deixava de mostrar als seus fills la realitat viscuda: «La situació económica familiar era més que desfogada, i per als nens hauria estat molt difícil de veure que hi havia gent que no vivia tan bé, de no ésser que des de petits (eren nou germans) el pare els portava a la fàbrica de gas, de la qual n'era director gerent, perquè prenguessin contacte amb l'ambient de la fàbrica, i els baixava a les drassanes on hi tenia un taller on es fabricaven motors de barco, perquè visquessin d'aprop el món dels treballadors. Penso que potser va néixer ja llavors l'avançat esperit de l'Estanislao. Doncs, encara que el seu pare era, com a militar que havia estat, de pensament conservador, li preocupava molt el benestar i la seguretat dels seus treballadors, pels quals era molt estimat» (2).

El curs 1898-1899, el jove Estanislau va haver d'anar a Mallorca a causa de l'aparició d'un brot de diftèria a Menorca. Cinc anys després, amb la mort del seu pare, la regència de la fàbrica *Anglo-española* es va dur a terme per mitjà d'un consell familiar (3).

Aquests primers anys vénen marcats per la formació intel·lectual d'Estanislau: l'octubre del 1900, ingressa a l'Institut de Maó fins al 1905, d'on sortí amb el grau de batxiller. I l'any 1906 se n'anà a viure definitivament a Barcelona, on «Estanislau començà els estudis d'enginyeria i la família posà casa

(2) *Vivències d'Elvira Ruiz*, s/d. exemplar mecanografiat, pàg. 4. Agraïm l'accés a aquesta font a Maria Aguirre Ruiz.

(3) *Vivències...*, pàg. 5.

a una torre del barri de Sant Gervasi. Allà, curiosament, trobaren algunes famílies menorquines que també, pensant amb el pervindre dels fills, feren cap a la Ciutat» (4). Val a dir que, entre aquestes famílies, es trobava la d'Àngel Ruiz i Pablo, posteriorment director literari de l'editorial Gustau Gili. Aquest període inicial d'Estanislau va durar fins al 1917 en què la mare va morir.

El 1911 es llicencia en Ciències, i es doctora el 1914 amb una tesi titulada: *Estudio de los lugares geométricos de los puntos de curvatura estacionaria en el cuadrilátero de manivela cilíndrica. Aplicación al mecanismo de biela y manubrio*. També es casa amb Lluïsa Gusils Ribó, a l'església de la Bonanova, de la qual naixeran sis fills: Antònia, Francesca, Lluïsa, Pau, Estanislau i Jordi.

Tenim esment que l'any 1913 va fer la primera traducció per a l'editorial Gustau Gili: *Manual del fundidor de metales* de BELLUOMINI. Seguiren: CLAUDIO: *Manual de perspectiva* (1914); PEDRETTI, G: *Manual práctico del automovilista y del piloto aviador* (1914); CASALI, J.: *Modelos de edificios económicos: casas baratas, villas y granjas* (1915); GANSSER, A.: *Manual del curtidor* (1a. ed.: 1917, 2a. ed.: 1921; 3a. ed.: 1930); CEI, L.: *La caldera de vapor. Tratado teórico-práctico* (1925); LEVI: *Tratado de construcciones civiles* (1934).

Aquest període de traductor d'obres tècniques per a l'editorial Gustau Gili, ens l'explica Gustau Gili, fill: «Tinc entès que probablement fou entre l'any 1920 i el 1925 quan, el senyor Ruiz i Ponsetí, entrà a col·laborar a l'editorial del meu pare en una secció de traductors i correctors tècnics on, entre altres obres com l'*Enciclopèdia de Química Industrial* d'Ullman (...), també s'estava editant el molt prestigiós *Formulario del Ingeniero* de l'Acadèmia d'Enginyers de Berlin, anomenada *«Hütte»*. En aquesta secció (de traductors) treballaven tan prestigioses persones com els catedràtics i professors Dr. Eduard Fontserè, Sr. Estadella, Sr. Campalans i un molt expert enginyer de la *Maquinista Terrestre*, així com també el Sr. Ruiz i Ponsetí durant un cert període, potser un o dos anys, si bé un dia manifestà deixar l'editorial pel fet d'haver-se associat amb un amic seu amb el qual volien fundar i explotar una indústria de fabricació de margarina que sembla que van haver de liquidar posteriorment per manca d'èxit». L'empresa a què es refereix Gustau Gili era *Riera i Ruiz, S. en C.*, la qual va tenir una activitat de deu anys (1917-1927), una indústria que «introdujo y perfeccionó los sistemas modernos de refinación de aceites y grasas vegetales comestibles». (Carta de Gustau Gili: Barcelona, 30.10.88, i full autobiogràfic d'Estanislau Ruiz).

---

(4) *Vivències...*, pàg. 6.

PARTIT SOCIALISTA UNIFICAT
DE CATALUNYA
.....

E. Ruíz Ponsetí
La Prevoterie

Molt estimat amic i company:

He tardat uns quants dies a contestar la vostra carta per tal de poder donar-vos una resposta certa. Hem discùtit amb ds companys del Secretariat i tots opinen que vos haurieu d'ésser el màxim responsable de l'equip tècnic que haurà de oferir el Partit ,elements de judici i treballs concrets. Si no hi teniu inconvenient podeu començar tot seguit la feina . Passats uns dies ens veurem i discutirem plegats el plà de treball a desenvolupar . Per ara pensem que els vostres col.laboradors inmediats seràn Fàbregas i Pelai Sala.

Cap de nosaltres té encara els papers arreglats i anem vivint de la manera que podem. Això fà que els treballs d'organització del Partit sofreixin retrassos considerables .

Tanmateix tot és va resolent.
Tota la tribu marxa bé ?
Abraçades cordials del vostre

Joan Comorera

Paris 22 de març del 1939.

P.D. -Pots contestar-me a la seguent adreça: M. Dominique Cervera-160 ,Rue St. Martin- Paris (3),pour donner a M. J. Comorera.

1. Carta de Joan Comorera a Estanislau Ruiz parlant de la Comissió Tècnica.

Es veu, doncs, que la primera vintena de segle es caracteritza per una iniciativa en diversos fronts: l'editorial, l'industrial; però, també, el professional estricte, ocupant-se dels tècnics i de la seva sindicació: SGTC (1920), tres anys després d'acabar els estudis d'enginyer industrial.

2. SINDICALISME I POLÍTICA (1920-1934)

El Sindicat General de Tècnics de Catalunya (SGTC) és un exemple de canvi d'objectius d'aquesta branca professional, la representada pels elements directius de la producció (directius pel que fa a una determinada capacitat d'organitzar el procés productiu). Aquest canvi de concepció, diguem-ne cívic, l'explica Ramon Garrabou referint-se a la imatge de la professió dels tècnics que tenien els mateixos enginyers en «comprovar l'acceptació implícita d'una sèrie de formulacions ideològiques sobre les quals s'havia d'estructurar la societat burgesa. El paper de la ciència, la validesa de la divisió del treball i la subsegüent jerarquització social, la importància de l'esforç i la competitivitat personal són en definitiva els principis que serveixen per a pensar la professió» (5). Aquestes preocupacions no seran ja les del SGTC, o almenys ja no es donarà la preocupació per l'ordre social en clau de jerarquia social.

Però si he dit que era un exemple de canvi de concepció sobre el paper social del tècnic, del científic en general, no n'era pas l'únic. Així trobem un altre sindicat, el de metges, que anunciava per mitjà del seu *Butlletí* una idea semblant a la del SGTC: la relació entre sindicat i la realitat social. Realitat que en els anys vint experimentava el procés d'industrialització. Doncs bé, els metges, com per exemple Josep Bonifaci, establien que «el sindicat de metges de Catalunya, com a entitat mèdica de caràcter social, ha de propugnar pel millorament higiènic del país on fa vida; perquè, en tota organització, cada un dels seus components ha d'aportar-hi llur esforç i llurs iniciatives en pro del bé comú. El Sindicat, novell encara, quan sembla que l'empremta dels passejadors hauria de marcar ses robes, se sent home i centrifuga ses energies, prepara sos amors per a lliurar la terra del flagell més gran i traïdor que patim» (6).

---

(5) Ramon GARRABOU: «Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya (1850-inicis del s. XX)» a *L'Avenç*, Barcelona, 1982, pàg. 266.

(6) *Boletín del Sindicato de Médicos de Cataluña*, núm. 61. Per al context d'aquest sindicat vegeu R. VINYES: *La Presència ignorada*, Ed. 62, Barcelona, 1989 i Francesc ROCA: *Política econòmica i Territori a Catalunya (1901-1939)*, Ketres, Barcelona, 1979.

D E C R E T

La situació perquè travessa Catalunya a conseqüència de la subversió produïda a tot Espanya, aconsella que, amb tota urgència, es procedeixi a la constitució del Consell d'Economia de Catalunya a l'objecte d'estructurar i normalitzar convenientment l'economia catalana i donar solució als greus problemes de caràcter econòmic que, lògicament, s'han plantejat.

Aquest Consell cal que estigui integrat per delegats dels partits polítics i organitzacions obreres que han lluitat conjuntament contra el moviment feixista i que, conjuntament també, han de contribuir al renaixement de l'economia de la nostra terra, amb la col·laboració entusiasta de tot el poble treballador de Catalunya.

Per tant, a proposta del Conseller d'Economia i Serveis Públics i d'acord amb el Consell Executiu,

D E C R E T O :

Primer - Es creat el Consell d'Economia, la competència del qual s'estendrà a tot Catalunya i que constituirà l'organisme ordenador de la vida econòmica catalana.

Segon - El Consell d'Economia acordarà, prèvis els assessoraments que estimi necessaris, les normes adequades per a l'establiment de la normalitat econòmica a tot el territori de Catalunya.

Tercer - El Consell estarà compost de la següent manera:
En serà President el Conseller d'Economia i Serveis Públics, el qual podrà delegar la seva representació en la persona que cregui més convenient.
Seran Vocals d'aquest Consell:
Martí Barrera i Maresma, Vicenç Bernades i Biusà, i Joan B. Soler i Bru, per Esquerra Republicana de Catalunya.
Ramon Peipoch i Pich, per Acció Catalana Republicana i altres partits d'esquerra.
Eusebi C. Carbó, Joan P. Fàbregas, i Cosme Rofes, per la Confederació Nacional del Treball.
Antoni G. Birlan i Diego A. de Santillan, per la Federació Anarquista Ibèrica.
Joan Fronjosà i Salamó, Joan Grijalbo i Serres, i Joaquim Puig i Pidemunt, per la Unió General de Treballadors.
Estanislau Ruiz i Ponsetí, pel Partit Socialista Unificat de Catalunya.
Joaquim Pou i Mas, per la Unió de Rabassaires.
I Andreu Nin, pel Partit Obrer d'Unificació Marxista.

Barcelona, 11 d'agost del 1936.

LLUIS COMPANYS

EL CONSELLER
d'ECONOMIA I SERVEIS PUBLICS,
Josep Tarradellas

2. Decret de creació del Consell d'Economia del qual Ruiz Ponsetí seria membre.

La idea de Ponsetí, a l'hora de fundar el Sindicat de Tècnics el 1920, era la mateixa que la dels metges sindicats: el bé comú, com ens ha dit J. Bonifaci. I el bé comú, per al SGTC, significava un objectiu: la democràcia industrial.

Però vegem quines eren les bases inicials del Sindicat: «(...) la nostra satisfacció al veure'ns a tots aplegats al voltant de *la idea de redempció* representada pel nostre Sindicat, sols és superada per la nostra ferma voluntat que el SGTC arribi a constituir una força social considerable, per a posar-la unes vegades al servei de les nostres reivindicacions econòmiques i, altres, les més, al costat de tota campanya orientada amb generositat i altruisme envers el benestar de la col·lectivitat. Tenint en compte la idea mare de reorganització econòmica i el canvi que presideix l'actuació del nostre Sindicat, aquest Butlletí procurarà ésser en tot moment una font d'informació imparcial —amb tota la imparcialitat compatible amb la nostra entusiasta simpatia pels drets del treball— de les variadíssimes modalitats que adopta, a la nostra terra i fora d'ella, la lluita entaulada entre els homes per a la possesió dels fruits de la producció agrícola i industrial» (7).

La *idea de redempció* anuncia un nou context en relació amb el món dissenyat pels tècnics del segle XIX, els quals creien que la realitat era estàtica i jeràrquica, com constatava més amunt R. Garrabou. El discurs de la redempció, d'altra banda, no serà exclusiu dels tècnics —del nostre grup de tècnics— sinó que també serà defensat per intel·lectuals que lliscaran d'un primer liberalisme a una nova cultura ètica d'esquerres, com és el cas de Pi i Sunyer (8).

Una concreció de la idea de redempció la trobem en el Sindicat quan es refereix a la preocupació dels tècnics per la distribució de la riquesa, la qual s'havia de portar a terme a partir d'una organització tripartida del sistema productiu: els detenidors dels mitjans de producció, els obrers i els tècnics. Aquests tècnics havien de prendre part activa en l'organització de la producció, havien de perdre el sentit limitat del seu gremi per inserir-se en la gestió de l'organització industrial. El tècnic, segons Ponsetí, ha de prendre part en l'economia:

«El primer ideal que es presenta, el més immediat, és fer-nos tan forts com els altres. Hem de millorar, ens hem d'enfortir, hem de demanar i, sempre que convingui, exigir el nostre lloc decorós, intervenir en la producció, amb tota la dignitat personal i amb tota la dignitat en les nostres funcions i en la

(7) *Butlletí del Sindicat General de Tècnics de Catalunya*, núm. 1, Barcelona, 1921.

(8) Vegeu la conferència que va fer Carles Pi i Sunyer a l'Agrupació d'alumnes de l'Escola Municipal i ex-alumnes d'arts del districte VIII, recollida sota el títol «Per la Cultura obrera. L'acció de les nostres escoles professionals», Barcelona, 1923.

Economia política

Professor: Dr. E. Ruiz Ponseti

Dimecres, de 10 a 11

Resum del Programa:

A. ECONOMIA GENERAL

a) Objectiu i finalitat de la recerca econòmica. Concepte i naturalesa de l'economia. La naturalesa de la riquesa i el seu càlcul. La relació dels productes amb les necessitats.

b) Organització industrial. Definició de la producció. Economia i Tècnica. Especulació i risc. El factor Naturalesa. Treball productiu i improductiu. Capital. El seu origen. Utilització del capital amb relació a la durada del procés productiu. L'organització de la producció. Diversos tipus d'organització.

c) Canvi. Diverses classes de mercats. La teoria del valor. Moneda: definició i funció. La circulació de la moneda. Crèdit: instruments de crèdit, el xec, el paper moneda. Comerç internacional.

d) La renda i la seva distribució. Ingressos: individuals i nacionals. Generalització del concepte de renda. Interès: justificació i necessitat. Salaris. El contracte de treball. El nivell de vida. Contractes col·lectius. Sindicalisme. Benefici de l'empresari. Distinció entre renda del capital, interès, salari i benefici. La distribució de la renda en relació a les diverses formes d'organització social.

B. COMERÇ INTERNACIONAL I CANVIS ESTRANGERS

a) La necessitat del canvi. Com neix la necessitat i el desig del canvi. Teoria dels costos comparatius.

b) Influències determinants dels valors internacionals. Els costos comparatius i absoluts.

c) El paper de la moneda en el comerç internacional. La moneda com a intermediari necessari en el comerç.

d) Canvis estrangers. Els pagaments internacionals. La balança de comerç i la balança de pagaments entre dos països. Tipus de canvis.

e) Problemes del comerç internacional i dels canvis estrangers. Les dificultats creades per les condicions del període de guerra. Emissió de paper moneda. Inflació. Les tarifes duaneres. La cooperació i el comerç internacional.

C. MONEDA, PREUS I BANCA

a) Els preus de mercat. La determinació dels preus. Preus de monopoli.

b) Diverses causes que influencien el nivell general de preus. Mesura del nivell general de preus.

c) Crèdit i preus. Què és el crèdit. L'estructura bancària als diversos països. L'Standard or. Política bancària.

d) Operacions bancàries. Comptes corrents de dipòsit i préstec, descompte de lletres, dipòsit de valors.

e) Xec. Característiques. Xecs creuats. Cambres de compensació.

f) Lletra de canvi. Descompte. Lletres estrangeres.

Cooperació (1.r any)

Professor: Sr. Lluís Ardiaca

Dilluns i divendres, de 9 a 10

Resum del Programa:

INTRODUCCIO

Funció de l'organització cooperativa dintre del sistema capitalista.

A. ELS PRINCIPIS DE LA COOPERACIO

Els principis de Rochdale. El principi de la porta oberta. La igualtat de cost. El retorn dels excedents. La neutralitat cooperativa. La venda al comptat.

B. LA COOPERACIO EN LA DISTRIBUCIO

Estructura del sistema capitalista de distribució. L'organització econòmica dels consumidors. Classificació de la cooperació de distribució. **Constitució teòrica d'una cooperativa de consum:** a) règim legal i fiscal; b) redacció dels Estatuts; tràmits d'aprovació; d) constitució del capital; e) obertura de comptes i sistemes d'administració; f) instal·lació de la botiga i del magatzem; i) política de crèdit; k) les compres en comú; l) la concentració cooperativa.

C. LA COOPERACIO EN LA INDUSTRIA

L'estructura del sistema capitalista. El problema de l'artisanat. Producció cooperativa autònoma o producció subordinada al consum. La lluita contra els trustos i

3. Curs d'Economia Política impartit per Ruiz Ponsetí a l'Ateneu Polytechnicum l'any 1934-35 en un seminari cooperatiu.

nostra actuació. I perquè el nostre millorament i la nostra dignificació no siguin passatgers, hem de posar tot el nostre interès per la producció, que és la millor assegurança per a nosaltres i per al benestar de tots» (9).

L'objectiu d'aquests tècnics de la segona dècada del segle era, doncs, articular la direcció tècnica de l'economia amb una finalitat ètica: convèncer els empresaris que «els mitjans de producció que la tècnica moderna posa a disposició de la humanitat són suficientment potents perquè tots els homes assoleixin un mínimun de benestar al que la majoria dels treballadors no han pogut arribar baix la seva direcció» (10). I aquest benestar, per a Ponsetí, era ofert per la democràcia industrial, una nova proposta d'organització de la producció, donada perquè «el control de los técnicos y los obreros sobre la administración de las empresas, y hasta su colaboración en el gobierno de la industria, son cuestiones que están a la orden del día (...)» (11). Naturalment, amb aquesta visió es tractava de la gestió activa que havia d'emprendre el tècnic de realitzar una «col·laboració en la direcció de les indústries». Però aquesta col·laboració, lluny de suposar un guany corporatiu individualitzat, en el cas dels tècnics, era compresa des de l'òptica que el tècnic era un «obrer intel·lectual assalariat», és a dir, el tècnic també era un treballador. Aleshores, del que es tractava era de reagrupar aquests elements actius de la producció per elaborar una estratègia que portaria a una «nova justícia» dins d'un context d'avenç de les forces productives. Però en el sentit que un dels denominadors dels tècnics d'aleshores, i posteriorment en el context de la racionalització dels anys trenta (12), seria la reflexió sobre l'ús de l'avenç tècnic en una societat classista: «(...) volem que els avenços de la mecànica es traduei-xin en una millora positiva en la vida de tots els homes, i mai consentiríem que la implantació sobtada d'un nou mecanisme fou causa d'una crisi de treball en un ram determinat» (13).

Aquesta reflexió no era pròpia, doncs, d'una corporació; ans n'era una sorgida de la pròpia concepció del tècnic no pas com a professió liberal que, com deia Ruiz i Ponsetí, «és amo del seu temps», sinó com a professió que ven la seva força de treball.

L'objectiu del Sindicat General de Tècnics era global: «imposar ràpidament en el Poder públic l'esperit de reorganització econòmica i social». Posterior-

(9) *Butlletí del Sindicat General de Tècnics*, núm. 1, Barcelona, 31.1.1921.
(10) *Butlletí* ..., núm. 1, Barcelona, 31.1.1921.
(11) *Butlletí* ..., núm. 5, Barcelona, 31.1.1922.
(12) Autors socialistes, com Otto Bauer a l'obra *Capitalisme i socialisme de la postguerra*, relacionen la racionalització en l'àmbit de la democràcia i el socialisme, igualment com Ponsetí.
(13) *Butlletí* ..., núm. 2, 28.2.1921, pàg. 8.

ment, aquesta idea de remetre l'interès individual de la producció a l'interès col·lectiu serà recollida per la Unió Socialista de Catalunya, per part del mateix Ponsetí, en parlar de la «socialització evolutiva» per contraposició a una socialització sorgida de la revolució. La idea del Sindicat era com establir una organització industrial que, tenint en compte aquest moviment cap a la socialització i començant per les instàncies del poder públic, substituís la concentració del capital en mans d'una persona, que segons els tècnics acaparava les funcions de tècnic, de capitalista i de comercial i duia la indústria a la fallida, per una de nova, que tingués en compte que la reorganització del cicle productiu «ha de tenir per fita fonamental entregar als tècnics la *direcció absoluta* de la indústria, controlats, naturalment, per altres elements interessats, el treball manual i el capital» (14).

L'àmbit de sorgiment del Sindicat de Tècnics, però, no era aïllat en el context internacional. Els tècnics catalans comptaven amb l'exemple dels tècnics i enginyers francesos, agrupats a la USTICA, i dels enginyers alemanys, que durant els anys vint tiraven endavant l'experiència de la cooperativa en la construcció, amb el cas de les Guildes. Igualment, els tècnics nord-americans —com era el cas d'Agustín Leger (1922)— es preocupaven per «estudiar les lleis de l'esperit humà, amb la mateixa intensitat que han estudiat les lleis del món material». Es tractava, doncs, d'una reflexió que, internacionalment, anava desplaçant l'interès per la quantitat isolada de la qualitat de vida dels elements productors. Eren els ressons, des de la tècnica, de la crítica a la tailorització, entesa, des del capitalisme, únicament, com a factor de l'increment del guany.

A Catalunya i dins el context, com hem dit, de l'acceleració industrial, dins els rengles de la Mancomunitat, sorgia la mateixa *presa de consciència*, en el sentit de crítica a un maquinisme que beneficiava els que exercien el monopoli del capital. En aquesta conjuntura, el paper dels tècnics era aportar la reflexió sobre la racionalització en positiu —la democràcia industrial— i no pas en negatiu: l'increment de l'atur obrer a causa de la no-socialització d'interessos (15). Aquesta *presa de consciència*, com veurem, continuaria el 1932 amb l'ingrés del Sindicat de Tècnics en la Federació d'Empleats i Tècnics, i el

(14) *Butlletí* ..., núm. 3, 12.4.1921, pàg. 5.

(15) Francesc ROCA situa aquesta «presa de consciència» a l'etapa de desenvolupament econòmic i de la producció urbana, i tindria «en certs casos, una traducció en el pla ideològic i científic. Aquesta traducció es faria, de vegades a 'la llengua' —a la lògica— del marxisme, a partir de posicions socialistes o socialitzants. Un cas (...) n'és el del SGTC i Estanislau Ruiz i Ponsetí». *Política econòmica i Territori a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona, 1979, pàg. 195.

GENERALITAT DE CATALUNYA

m.

DEPARTAMENT DE CULTURA
Negociat d'Ensenyaments
17 OCT 1936
REGISTRE DE SORTIDA
Nº 16.1

L'honor de comunicar-vos que l'Honorable Conyor Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, per ordre de data d'avui, ha resolt que a partir d'aquesta mateixa data, quedeu adaptat a les disciplines del nou pla d'ensenyaments industrials de l'Escola Industrial de Barcelona, amb el càrrec de Professor d'Economia i organització industrial. Història de les doctrines econòmiques i socials. Sociologia general. Economia política, amb 12 hores de classe setmanals i l'haver anual de 9.000 pessetes.

Visqueu molts anys.
Barcelona, 16 d'octubre del 1936.

EL CAP DEL NEGOCIAT
D'ENSENYAMENTS,

Doctor Estanislau Ruiz Ponseti.

4. Ofici nomenant Ruiz professor de l'Escola Industrial.

1936, per exemple, des de la revista *Tècnica*, òrgan de l'Associació d'Enginyers.

El que cal tenir en compte del Sindicat de Tècnics són els elements que configuren una crítica al sistema capitalista, encara que de postures liberals i progressistes. La utopia dels tècnics —i de Ponsetí— consistia, com hem vist, en la col·laboració entre els obrers, els capitalistes i els detenidors de la «vida econòmica de la indústria»: els tècnics. A diferència, per exemple, de la Federació Sindical Internacional —que mantenia «vendre al preu més alt possible la força de treball»—, el SGTC plantejava una lluita més qualitativa i menys economicista, ja que el fet de maximitzar la venda de la força de treball no significava «aumentar la capacidad adquisitiva del asalariado y por consiguiente no se aumenta lo más mínimo su bienestar»; per tant calia «un cambio de táctica radical, y aún en medio de las discrepancias y los odios que se han desencadenado en el seno de las organizaciones obreras, todos coinciden en sustentar la necesidad de perseguir como ideal inmediato la 'reorganización económica de la sociedad sobre nuevas bases', reorganización que desde el punto de vista de los asalariados habría de tener por objetivo escapar del férreo círculo vicioso. Jornales más altos, aumento de precio de los objetos de consumo, capacidad adquisitiva constante, malestar invariable» (16). S'havia de canviar, per tant, la base econòmica per tal de canviar la distribució dels béns, cosa que no preveien els sindicalistes de la Federació Sindical Internacional. Aquesta reflexió està molt relacionada amb la *planificació integral* del Consell d'Economia o de la *nova economia* empresa al Principat de la Revolució.

La *nova economia* es proposa, en certa manera, al si del SGTC en plantejar la qüestió dels guanys en funció d'una progressiva implantació de les cooperatives. Així, els tècnics agrupats entorn del Sindicat plantejaven el cooperativisme de producció en el sentit que havia d'anul·lar els beneficis. En cas contrari, no representava una substitució del capitalista. La cooperació era una altra forma de reclamar una justícia social des del SGTC. Posteriorment, quan Ponsetí milita a la USC, aquestes idees del cooperativisme seran defensades sota la forma del cooperativisme de consum per a limitar l'acumulació de benefici dels mitjancers (17).

(16) *Butlletí* ..., núm. 2, 28.2.1921.

(17) Un exemple d'aplicació de la cooperativització, des dels tècnics, és el de la posada en pràctica de l'article del *Butlletí*: «La Socialización de la Industria de interés general. Reorganización necesaria de la molinería y la planificación», on es proposa una articulació de la centralització de la producció de pa a partir de l'administració d'aquest bé, sorgida per una representació del municipi, que seria l'ens capitalista; els consumidors, amb les cooperatives de consum i les lligues de consumidors i, finalment, els productors amb els sindicats de tècnics, sindicats d'obrers... Era la posada en funcionament de la democràcia industrial a nivell de col·lectivitat, amb un contingut de gestió mixta de la distribució capitalista.

GENERALITAT DE CATALUNYA

ESCOLA DEL TREBALL

BARCELONA

CURSET DE COL.LECTIVITZACIONS

I

AGRUPAMENTS INDUSTRIALS

(en 5 lliçons.)

Lliçó 1ª (Dijous 27 de maig de 1937)
Definicions necessàries.- Socialització.- Col.lectivització.- Sindicalització.- Estatificació.- Municipalització.- Antecedents del Decret de Col.lectivitzacions de la Generalitat de Catalunya.

Lliçó 2ª (Dijous 3 de juny.)
El Decret de la Generalitat sobre Col.lectivitzacions i Control Obrer.- Els Consells d'Empresa.- ~~Els Comitès~~ de Control.- La Direcció de les Empreses Col.lectivitzades.- El Delegat -Interventor de la Generalitat.- Els bens privats dels antics empressaris de les empreses col.lectivitzades. Estatut tipus per a empreses col·lectivitzades.

Lliçó 3ª (Dijous 10 de juny.)
~~Estatut tipus per a Empreses col.lectivitzades.~~- Els Comitès Obrers de Control a les empreses privades.- Drets i deures dels empressaris i dels Comitès de Control.- El govern futur de les empreses col.lectivitzades.- La capitalització en règim col.lectivista i el repartiment dels guanys industrials

Lliçó 4ª (Dijous 17 de juny.)
Els Agrupaments industrials derivats del Decret de col.lectivitzacions.- La classificació d'indústries establerta pel Consell d'Economia de Catalunya.- Estatut tipus per a Agrupaments industrials.- Ordenament futur de la producció a base d'Agrupaments industrials.

Lliçó 5ª (Dijous 24 de juny.)
Règim de monopoli dels Agrupaments col.lectivitzats.- Intervenció de la Generalitat i repartiment de beneficis.- El govern dels Agrupaments.- La socialització dels serveis públics.- perills de la sindicalització amb monopoli dels serveis d'interés general.-Municipalització dels serveis públics.d'interés local. Govern dels serveis municipalitzats.

5. Curs sobre Col·lectivitzacions impartit per Estanislau Ruiz a l'Escola de Treball.

En aquest context, pensem que més que Noucentisme Socialista (18), d'una influència socialista des de les institucions de la Mancomunitat i que és vist d'aquesta manera en analitzar teòrics del socialisme com Rafael Campalans, en el cas del SGTC, aquest continuat compromís ètic de cara als problemes d'una futura organització social i econòmica alternativa pot ser entès des de l'òptica d'un procés de descorporativització, és a dir, per una obertura dels tècnics a les preocupacions dels interessos col·lectius. Ja no es limitaven a reivindicar mesures que afectessin el cos professional estricte, sinó que els preocupava com organitzar el procés productiu per assolir el bé col·lectiu. Aquest procés sembla trencar amb un probable estatisme noucentista i un limitat socialisme, sobretot quan els socialistes tenien encara poc pes específic o poca capacitat per dur a terme una nova hegemonia. Anys més tard, un obrer il·lustrat, Ramón Jové i Brufau, amb una obra seva, *L'ideal obrer, la democràcia i l'anarquisme,* exemplificarà aquest pas d'un corporativisme medieval al sindicalisme industrial, al sindicalisme de tècnics:

«(...) Quan hom diu que el sindicalisme agrupa l'home segons la seva professió, s'oblida de dir que no l'organitza com a home sinó com a obrer, perquè com a home pugui ésser més fort i pugui tenir més drets (...). Per altra, entre el corporativisme medieval i el sindicalisme industrial hi ha la petita diferència de l'evolució històrica i la corporació medieval morta pel capitalisme, i el sindicalisme superant l'etapa capitalista» (19).

Aquest pas del corporativisme al sindicalisme continuarà, com es veurà tot seguit, en el context del CADCI, sindicat que aixoplugarà el SGTC.

D'altra banda, la vida política de Ponsetí va donar un salt en arribar el 1932. En aquest sentit, no he sabut trobar cap concreció detallada que ens situï Ruiz Ponsetí com a «cofundador» de la USC el 8 de juliol del 1923 (aquesta impressió és confirmada per Isidor Mussoles: 10.02.88, fundador de la USC). Tenim, doncs, un context en què Ponsetí catalitza la seva activitat político-cultural: el 1932, surt elegit com a parlamentari, per les files d'Unió Socialista de Catalunya, juntament amb Serra i Moret, Campalans, Joan Fronjosà i Carles Gerhard. Igualment, intervé en la incorporació del Sindicat de Tècnics en la Federació d'Empleats i Tècnics (FET), l'òrgan d'expressió de la qual és *Lluita*, on s'expressa una línia de compromís social molt semblant a la del SGTC. Aquesta incorporació del Sindicat de Tècnics es produeix en la 9a. Assemblea general ordinària de la Federació, a la qual Estanislau acudeix

---

(18) Per a l'ús d'aquesta categoria vegeu Ucelay da Cal: *Imatge i Cultura de la Catalunya Popalista*, Barcelona, 1982. L'autor parla d'«adhesió» de l'esquerra a l'obra de Prat de la Riba.

(19) Ramon JOVE BRUFAU: *L'ideal obrer, la democràcia i l'anarquisme*, Barcelona, 1930, pàg. 114.

SECRETARIA DE RELACIONES EXTERIORES – SERVICIO CONSULAR –

CONSULADO GENERAL DE MÉXICO

"CERTIFICADO A PETICION DE PARTES 9.-DERECHOS COBRADOS: $20.00.-Frs.152.45.-GILBERTO BOSQUES, Cónsul General de los Estados Unidos Mexicanos en Francia y Argel.-CERTIFICA.-Que con esta fecha se han presentado en este Consulado General los señores RAMON MUSOLAS CASAS, JENARO COSTA PUIG, COSME MONTANYOLA GASULL, ESTANISLAO RUIZ PONSETI y MANUEL SANCHEZ SARTO, de nacionalidad española, quienes me manifestaron su intención de formar una Sociedad Anónima que se denominara "ATLANTE" y que se dedicará a la edición de obras científicas en la República Mexicana.-El capital de dicha Compañía será aproximadamente, según manifestación de los interesados, de medio millon de pesos mexicanos.-Los comparecientes declaran su propósito de trasladarse a México en fecha próxima con objeto de llevar a cabo la contitución de dicha Sociedad, cumpliendo desde luego con los requisitos que sobre el particular establece el Código de Comercio y demás disposiciones vigentes.-Copia del proyecto de estatutos de la Sociedad en constitución se acompaña al presente certificado, que se expide con las firmas, a petición de los interesados, en la ciudad de París, Francia, el primer día del mes de julio de mil novecientos treinta y nueve.-R.Musolas(firmado).-G.Costa (firmado).-E.Ruiz Ponseti (firmado).-Cosme Montanyola (firmado).-Manuel Sanchez Sarto (firmado).-G.Bosques. (firmado).-Un sello que dice:"El Cónsul General,Gilberto Bosques".-El sello oficial que dice:"Consulado General de México en Francia.-PARIS.-Estados Unidos Mexicanos".----------

Es copia fiel de su original que expido y certifico a petición de los interesados en la ciudad de París, Francia, a los veinte días del mes de julio de mil novecientos treinta y nueve.-

CERTIFICADO A PETICION DE PARTES NUM.13.-
DERECHOS COBRADOS:$20.00 Frs.152.45.-

6. Fundació del grup editorial Atlante al Consolat Mexicà de París.

juntament amb Joan Fronjosà. Un any després de la reestructuració de la FET, el seu Comité Executiu serà format per: Ruiz Ponsetí (president), Jaume Camps Illa (vice-president), Frederic Castellas i Batlle (secretari), Artur Ferràndiz (tresorer) i Ràfols Camí (vocal secretari de relacions estrangeres). Amb aquest últim sindicalista tècnic, Ponsetí mantindrà relacions durant l'exili al voltant d'idees sobre un règim futur sense explotació (20).

Aquest context de militància de partit relacionat amb militància sindical, el trobem, també, en afers institucionals científics; tal com va succeir el 1931 amb la creació de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques. Formaven part d'aquesta societat persones com el doctor J. Estalella (posteriorment director de l'Institut Escola, lloc d'estudi dels fills de Ponsetí). Ponsetí en va formar part, com a representant de la Junta de Govern, en qualitat de director de publicacions. Aquesta Societat, fundada amb l'objectiu de coordinar els treballs dels científics, comptava amb les següents seccions: a) Física i Química; b) Matemàtiques i Enginyeria; i c) Astronomia, Meteorologia i Geofísica (21).

Ens trobem, com s'ha dit, amb un primer punt d'arribada de les idees de Ponsetí (el segon serà en un context de transformacions socials i polítiques 1935-1939). La ideologia del «partit de centre» del Sindicat de Tècnics, va decantant-se cap a una intervenció activa en les qüestions socials al costat de les classes populars. Exemple d'això últim és el paper que té el nostre personatge en la formació integral dels obrers i professionals que anaven als cursos iniciats a l'Ateneu Polytechnicum. Aquesta institució cultural, fundada el 1924, tenia entre els seus objectius «el millorament moral i material dels seus associats. Per tal d'aconseguir aquesta finalitat, utilitzarà diversos mitjans, com són l'ensenyança professional, les conferències, la lectura, les controvèrsies, el conreu de les ciències, de les arts i dels esports en general, i totes aquelles disciplines de caràcter docent que puguin contribuir a un règim social més just» (22).

En aquest context d'obertura dels professionals amb un codi ètic propi i progressivament allunyats del concepte de ciutadania d'élite noucentista, ens trobem Estanislau Ruiz fent, en el curs 1932-1933, un monogràfic sobre economia política (que anava des de conceptes genèrics a usos de termes concrets, tot passant per una història de les doctrines econòmiques), en el marc de l'Ateneu Polytechnicum. En el mateix curs el trobem fent una conferència

---

(20) Per al procés d'integració de la FET: *Lluita*, núm. 82, novembre 1932.

(21) Per a aquests aspectes, vegeu *Ciència*, Any VI, núm. 42 del 20 de novembre de 1931, pàg. 81-83 i 168-173. Agraeixo aquesta dada a Antoni Roca.

(22) Vegeu els *Estatuts de l'Ateneu Polytechnicum*, s/d.

Ciudad Trujillo(Rep. Dominicana), 8 novembre 1939.

Estimat amic Grijalbo: Hem arribat tots vius a terres americanes, malgrat que segons asseguren els marins del Flandre varem esser perseguits a distancia per un submarí enemic la nit del dia 28 (haviem sortit el 25), pero nosaltres no varem observar altre anomalía que l'ordre donada pel comandant de que tothom dormís amb el salvavides posat o al costat, cosa que en aquelles circunstancies resulta realment poc tranquilitzadora; pero en forma concreta no ens van enterar del perill corregut fins arribar al mar de les Antilles. Hem tingut molt bon viatge, i ens instal-lem provisionalment a Ciudad Trujillo esperant el resultat de les vostres gestions. Avui us he posat un cable donantvos compte de la nostra arribada i confirmant les meves aerócartes del 11 i 18 d'Octubre, de les que us envio copies adjuntes, pero en no trobar aquí cap noticia vostra em fa creurer que o bé no les heu rebudes o han arribat molt retrassades, cosa que ja temía donos actualment a França fan amb el correu el que volen. El fet de no haver rebut cap carta vostra després de la del 25 de septembre em fa creurer també que deu haver-hi alguna carta interceptada. Espero que ara des d'aquesta terra americana ens podrem entendre amb llenguatge clar i molt mes ràpidament, donos sembla que hi ha sortida d'avió tres cops per setmana, cosa que casi farà innecessari l'us del cable, que resulta massa car. Suposo que haurà arribat ja el company Gilabert i que us haurà donat compte dels canvis d'impresions tinguts a Paris abans de la seva sortida, pero si no ha arribat o no heu parlat ja us ho explicaré tot quan jo arribi. De l'assumpte Haydée les darreres impresions recullides a Paris eren pessimistes, pero esperavan la resolució definitiva d'una queixa enérgica interposada pel nostre Banc. Malgrat les moltes gestions fetes per a obtenir una solució favorable, també ha estat resolta desfavorablement la meva petició al Banc de França per exportar les deu mil lliures que venim a Paris sense tan sols molestarse en trobar una excusa elegant per a dissimular l'atropell que aixo representa; es possible que des de Mexic pugui insistirse amb millor resultat, pero necessitarem la col-laboració del Consul de França si es que resulta possible fer-hi relació personal per a conseguir que informi favorablement la nostra petició. Ara m'interessa especialment que m'informeu el mes aviat que us sigui possible sobre la possibilitat d'obtenir una solució ràpida en l'assumpte del meu visat d'entrada a Mexic, doncs si fos cosa d'algunes setmanes tindria necessitat de llogar un pis i posarme en condicions de viurer amb mes economia, a mes de que si tingués d'estarme aquí algún temps procuraría contribuir en el possible a encarrilar el treball dels companys que necessariament hauran de quedarse aquí; sembla que en aquesta República hi ha bastant a fer i que si les coses es portessin amb mes ordre podria trobarse feina per a tothom. Pode suposar que espero amb impaciencia les vostres noticies per a orientar en consequencia la meva estada interina en aquesta República.

Sense temps per esser mes extens us abrassa vostre bon amic

J. Ruiz Ponsetí

7. Carta d'Estanislau Ruiz a Joan Grijalbo tractant de l'arribada de Ponsetí a la República Dominicana i altres aspectes sobre Atlante.

per a la Unió Socialista de Catalunya, en un cicle promogut per aquest partit. Ponsetí hi parlà sobre «La crisi definitiva del capitalisme» (a més, Rossell i Montaner parlaren sobre «Criteri municipalista del socialisme»; Joan Fronjosà de la «Lluita política i lluita de classes»; Cosme Rofes —de l'equip de professors del Polytechnicum— parlà sobre «La cultura en el nostre temps»; i Rafael Ramis de «L'educació i l'escola»). En el curs 1934-1935, va fer el mateix curs sobre economia política, però orientada a un seminari cooperatiu, i hi incloïa, entre els seus punts, la relació entre economia i tècnica.

Però les iniciatives de Ponsetí, en aquest context dels primers anys trenta, anaven, sobretot, a fixar el paper dels tècnics en la seva organització sindical. En aquest sentit, cal veure les seves conferències: «Els tècnics de la indústria, els conflictes socials i la futura organització paritària» (23) i «Els sindicats professionals i la futura organització de les indústries» (24). En aquestes dues conferències plantejà el mateix tema: la necessitat d'una organització dels tècnics, independentment dels treballadors. Exactament hi deia: «els tècnics han d'agrupar-se en organitzacions independents de les patronals obreres» (25) i que, malgrat aquesta independència organitzativa «és necessari que ens decantem cap a un principi igualitari, agermanant els elements assalariats que intervinguin en la producció», perquè ja s'adonava que «hi ha una desfeta de riqueses, però aquesta desfeta no és entre país i país sinó entre els homes d'un mateix país, on la riquesa és acaparada per una minoria d'aquest mateix país» (26).

Però si, en aquestes primeres concepcions, el fet de la lluita de classes no hi era present, en una altra conferència: «Els empleats i tècnics i la lluita de classes» (realitzada a la seu del CADCI el 25 de febrer de 1933), ja mostrarà com, en un marc de crisi internacional del capitalisme com a efectes del crac del 29, els tècnics que «fins fa poc es resistien a proclamar el fracàs del règim capitalista», «ja accepten la lluita de classes», ja que «la crisi econòmica ha fet reconèixer a molts que no veien clar el fracàs del capitalisme; probablement ja no se n'aixecarà». I en aquest context, Ponsetí anunciava que «Els tècnics de l'indústria han de constituir fortes agrupacions sindicals per al seu millorament i el bé col·lectiu». Quedava clar que els tècnics havien de ser concebuts, tal com ens diu, com a «assalariats». La conferència anava adreçada a tècnics d'indústria: intel·lectuals i directius encarregats. I és clar que can-

(23) Vegeu *Tècnica*, octubre de 1931, núm. 153, pàg. 351-352.

(24) Vegeu *Butlletí de la Cambra de Directors i Auxiliars de la Indústria Tèxtil*, any I, núm. 2, Sabadell, desembre 1932.

(25) *Tècnica*, 1931.

(26) *Butlletí de la Cambra de Directors* ..., núm. 2, pàg. 4.

Capítol I
Disposicions generals

Art.- ler. Catalunya és una República democràtica de treballadors de totes categories, organitzada sota el regisme de la Llibertat i de la Justícia.
Els poders de tots els seus òrgans emenen del poble. ~~No admet privilegis de naixença i considera el treball base de la capacitat jurídica.~~

Art. 2. La finalitat principal de la República Catalana és la de l'elevar ~~al màxim~~, el nivell de vida dels treballadors, rodejant-los ~~d'aquells~~ de les millors condicions morals i materials que siguin ~~escaients.~~ assolibles.

Art. 3- La República Catalana està constituida a base dels territoris que estaven fins ara sota la jusrisdicció de la Generalitat de Catalunya.
Pel que fa referència als termes municipals de parla catalana, que es troben en terres d'Aragó, una Comissió Mixta fixarà la frontera geogràfica d'acord amb la llingüistica.
Altres territoris de parla catalana podran ésser admesos a formar part de la República, si els seus habitants en virtut del dret d'autodeterminació ho demanen per via plebiscitària, sempre que tinguin facultats de fer-ho, o d'acord amb els Estats interessats.

Art. 4- El poder sobirà de Catalunya no pot ésser exercit més que de conformitat amb la Constitució o d'acord amb lleis derivades dels principis de la mateixa.

Art. 5- La llengua oficial de la República Catalana és el català.

Art. 6- La bandera de la República catalana està composta per quatre barres vermelles horitzontals sobre camp groc.

Art. 7- La capital de la República Catalana és Barcelona. Podrà ésser traslladada per motius d'interès nacional i en virtut d'una llei especial.

Capítol II
Nacionalitat

Art.8- Tenen la qualitat de catalans:
a) Els fills nascuts a Catalunya o fora d'ella, de pare o mare catalans.
b) Els nascuts en territori català fills de pares

8. Redactat d'un projecte de Constitució Catalana per part de la Comissió Tècnica del PSU, en el qual prengué part Ponsetí (1940).

viar la seva orientació no era fàcil. Ara, el marc general de què parlava Ponsetí no era transformable de la nit al dia; per aquesta raó s'ha de veure la funció del «partit de centre» (reclamat en el SGTC) com a mitjà de transformació del capitalisme en un sistema més just», «sense una necessitat d'una revolució catastròfica» (27). *Lluita* es féu ressò d'aquesta conferència (vid. març del 1933). Transcrivim un paràgraf del discurs de Ponsetí per veure un context de plantejament de la funció transformadora dels tècnics:

«Quan els tècnics i empleats de comerç arribin a adquirir plena consciència col·lectiva, que també són explotats pels empresaris, organitzen llurs societats de resistència i s'apressen a donar forma sindical a llurs organitzacions, de totes menes, però no s'atreveixen, tot just d'iniciar la seva actuació com a assalariats, a emprendre una lluita oberta per la destrucció del sistema capitalista. Més modestos en els seus objectius, es limiten de moment per una actuació en defensa dels seus propis interessos. D'això a treballar per la reorganització econòmica total de la societat, no hi ha més que un pas» (28).

Les bases de superació del gremialisme eren posades. Però ho eren ja el 1920, amb el Sindicat General de Tècnics de Catalunya.

El període entre 1920 i 1934 vindrà marcat, per a Ponsetí, pel compromís dels tècnics, oposant-los definitivament a aquells principis conservadors del segle XIX. Seguint Brufau, en la seva obra *L'ideal obrer...*, podem dir que aquesta relació amb l'interès col·lectiu apareixia com a relació amb «el moviment de la intel·ligència» en el fet que «es desenrotlla paral·lelament als desplaçaments de la riquesa social». La riquesa social havia de ser equitativa, era un fet de justícia social. Més tard, Ponsetí serà detingut pels fets d'octubre de 1934.

3. POLÍTICA DE TRANSFORMACIÓ INTEGRAL (1935-1939)

Aquests anys seran els que marcaran la maduració de les idees socialistes de Ponsetí. La seva activitat anirà des de la proposta d'un programa de transició al socialisme, en què abordarà el tema de l'economia planificada a la vocalia del Consell d'Economia, ocupant-se de la redistribució del treball, a la seva militància al PSU de C., tot passant per l'efímera Conselleria de Proveïments del govern Casanova (agost de 1936). Però el factor dominant fou la seva política econòmica aplicada a la Conselleria d'Economia, amb una pos-

(27) Conferència citada: guió original de Ponsetí, pàg. 7.
(28) *Lluita*, març del 1933, pàg. 6.

COMITÈ NACIONAL D'HOMENATGE A POMPEU FABRA

SOTA EL PATRONATGE DE L'HONORABLE PRESIDENT DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA SR. JOSEP IRLA

President d'Honor : Pau Casals. — *Consellers del Govern de la Generalitat de Catalunya* : Josep Carner, Joan Comorera, Pau Padró, Carles Pi i Sunyer, Antoni Rovira i Virgili, i Manuel Serra i Moret; *Institut d'Estudis Catalans*, *Institució de les Lletres Catalanes*, *Cultura Catalana* : Joan Amade, Martí Barrera, Josep M. Batista i Roca, J. M. Bellido, Pere Bosch i Gimpera, Josep Calmette, Josep Maria Capdevila, Carles Cardó, Pere Comas, Josep Conanglo i Fontanilles, Joan Coromines, Josep Cuatrecases, Pere Domingo, Carles Espiò, Pere Fouché, Ventura Gassol, Joan Antoni Güell, Amadeu Hurtado, Juli Just, Emili Miro, Lluis Nicolau d'Olwer, Rafael Patxot i Jubert, August Pi i Sunyer, Josep S. Pons, Josep Quero i Molares, Joan Rebull, Estanislau Ruiz Ponsati, Miquel Santaló, Lluis Sayé, Josep Terradelles, Humbert Torres, A. Trias Pujol, Josep Trueta, Josep R. Xirau i Margarida Xirgu.

Paris, **29** *de* **maig** *de 194* **8**

Sr. Estanislau Ruiz-Ponsetí

M è x i c

Distingit i benvolgut amic :

En contestació a la vostra atenta carta del 3 del mes actual i en nom d'aquest Comitè m' és molt plaent de donar-vos les més efusives gràcies pels 25 pesos mexicans que heu ingressat al Banco Comercial de la Propiedad i amb els quals heu contribuit a la subscripció oberta a favor de l' homenatge a Mestre Fabra.

Us saluda ben cordialment i per Catalunya,

Ferran Canyameres
TRESORER

COMITÈ EXECUTIU *President* : Josep Quero i Molares. ; *Tresorer* : Ferran Cinyameres ; *Secretaris* : Joan Alavedra, Pau Cirera, Julià Guol, Rafael Tasis, Joaquim Torrens Ibern i Eugeni Xammar.

Adreço : CULTURA CATALANA — «Hôtel des Sociétés Savantes», 8, Rue Danton - PARIS (VI°)

9. Adhesió de Ponsetí a l'Homenatge a Pompeu Fabra.

tura menys rígida, menys centralitzadora, que les concepcions de Joan Comorera. Hom concebia Ponsetí com el «cervell gris» de la Conselleria. Vegem, doncs, les idees de Ponsetí en una nova situació per al Principat.

«L'essència de la producció socialitzada consisteix a substituir el desordre propi de l'economia liberal per un mètode rigorós, una veritable planificació, en totes les branques de la producció. La determinació de les produccions que han d'intensificar-se o reduir-se en cada període, l'acord de noves instal·lacions industrials que hagin esdevingut antiquades o d'explotació antieconòmica per a la col·lectivitat, són problemes tots que dintre del nou règim han de resoldre's sense altra preocupació que la satisfacció del consum i l'esmerç del mínim esforç humà possible en cada finalitat determinada.

La planificació general de la producció i la direcció superior del conjunt de les indústries requeriran la creació d'organismes plenament capacitats i, naturalment, amb una bona representació dels sindicats dels treballadors. Es pot veure que la sèrie escalonada que formaran aquests organismes de planificació, de control, serà d'una vastitud extraordinària, i aniran pujant insensiblement des dels comitès de fàbrica o petits organismes de control de la fabricació i d'ordenació de la vida del treball fins al gran Consell Nacional de la Producció Industrial, passant per possibles agrupacions especialitzades per indústries determinades, en el sentit que tendeixen a donar un mateix producte o bé a satisfer amb productes distints una mateixa necessitat (...)» (29).

Aquest paràgraf, extret del programa de transició al socialisme del 1935, va ser redactat per E. Ruiz. L'hem transcrit no tan sols perquè s'hi esmenta amb exactitud la transició del capitalisme a un nou estat de coses, transcorregut a partir del juliol de 1936, sinó perquè també pensem que demostra una certa continuïtat d'aquell pensament encetat feia uns quinze anys quan, des de la tribuna del SGTC, feia referència a la democràcia industrial com a símbol d'una redempció social. Però, a més, el text i el programa socialista (realitzat en una època igualment de transició política: després del sis d'octubre, mentre hom atenia la constitució del Front d'Esquerres pel febrer de 1936) també feien esment, precisament, a la tasca dels intel·lectuals que, com Ponsetí —un tècnic intel·lectual— havien de prendre un paper decisori en temps venidors. I l'havien d'exercir en contacte, en projecte unitari, amb les classes subalternes. Ponsetí i aquells tècnics del Sindicat General tindrien, per tant, una rellevància cabdal en l'ordenament econòmic sota la Revolució.

---

(29) *Justícia Social*, 2 de novembre de 1935 (suplement extraordinari), pàg. 2. En aquest número s'exposaren les bases d'unificació socialista amb el PCP (Partit Català Proletari). Ponsetí en redactà les bases econòmiques en transició al capitalisme.

México, D. F. julio de 1948.

Comisión Organizadora " PER UN PATRONAT CA TALA DE DEFENSA DE LES VICTIMES DEL FRA NQUISME" .
PARIS - Francia.

Estimados compatriotas:

Ha llegado a nuestro poder el manifiesto dirigido a todos los ca talanes denunciando la represión que el régimen terrorista de Franco insiste en emplear contra los mejores hijos de nuestra Cataluña.

El proceso contra los 80 compatriotas pronto a celebrarse y del que se pretende hacer un arma contra la Resistencia Catalana, es una prueba evidente. Estamos de acuerdo con vosotros, pues entendemos que para hacer frente a tantos crímenes, es necesario, en primer lugar, nuestro esfuerzo y denunciarlos a la opinión pública universal. La idea de constituir un instrumento para dirigir la movilización y canalizar la ayuda a nuestros amigos nos parece magnífica.

Apoyamos decididamente vuestra iniciati va, y nos place a dherirnos y constituirnos, en México, como nucleo inicial de la "Delegación de vuestro Patronato, que coordine los esfuerzos y alrededor del cual podamos reunirnos los cat alanes dispuestos a contribuir a favor de las vidas en peligro de los heroicos compatriotas que en Cataluña combaten por la libertad de nuestro pueblo y por la República.

Aprovechamos la ocasión para saludarros muy fraternalmente.

Ing. ESTANISLAO RUIZ PONSETI, Dip. al Parlamento Catalán.- J. M. MIQUEL Y VERGES, Escritor.- Dr. EMBEEK TRUETA.- JOSEP PUIG, Presidente del Casal Catalá.- JOSEP MUNI, ex-Comisario de Banca de la Generalitat de Catalunya.- Dr. JUST CA BALLERO.- JOSEP NAVARRO COSTA BELLA, escritor.- Dra . A URELIA PIJOAN.- PEDRO ROS GENER, ex-Presidente de l'Ateneu.- Prof. MIQUEL SANTALO, ex-Ministro de la República.- JOSEP NADA L, [illegible].- JOSEP FOLC I FOLC, Diputado al Parlamento Catalán.- JOSEP M. FRANCES, escritor.- RENEE GARRETA, periodista.- MARIA PEREZ ENCISO, escritora.- ANTONIO M. SENET, periodista.- O.DURAN D'OCON, Procurador General de Cataluña.- Dr. NEIRA, oculista.- MATHO F. DE SOTO, esculter.- MANUEL FONTANALS, escenógrafo.- Prof. ESTRELLA CORTICHS.- JAIME SOTKY.- FRANCESC DETRELL, Arquitecto.- JOAN PEDRET, profesor.- JOAN GRIJALBO, Ex-Director General de Comercio de Cataluña.-
Ricardo Barcells, Enric Calafell.
[illegible]

10. Adhesió solidària d'exiliats catalans contra un procés de 80 patriotes catalans.

Però 1936 serà un punt d'arribada dins el procés seguit pel propi Ponsetí, caracteritzat per un progressiu paper en política econòmica (recordem que E. Ruiz es va llicenciar en enginyeria industrial i en matemàtiques). Doncs bé, ja en els rengles de la USC (esdevinguda partit el 1931), el nostre personatge mantindrà polèmiques de política econòmica amb els economistes de la Lliga: Ventosa i Calvell, i J.M. Tallada. Les polèmiques se centraran, sobretot, en la problemàtica del fet de l'atur forçós (com a conseqüència del ressò internacional, tardà, en l'economia catalana). La polèmica —i l'argumentació de Ponsetí— girava al voltant d'un punt: demostrar que el procés de racionalització econòmica havia d'anar lligat a una disminució del temps de treball, com s'havia demostrat als EUA, amb el *New Deal* de Rooselvet. Amb aquesta idea d'extensió del treball a sectors aturats, Ponsetí feia una crítica a la política econòmica de la dictadura de Primo de Rivera, la qual es basava en la política d'obres públiques, defensada pels economistes de la Lliga. Les polèmiques tingueren com a conseqüència, a iniciativa dels parlamentaris socialistes, la creació de l'Institut Obrer de l'Atur Forçós (1933) i la creació d'unes conferències —paral·leles a les fetes pels economistes de la Lliga— sobre el mateix afer, juntament amb el BOC (30).

Aquesta etapa crítica en la política catalana va suposar per a Ponsetí una relació entre les opinions dels tècnics (ja unificats sota la Federació d'Emplcats i Tècnics del CADCI) i la crisi econòmica. Aquests tècnics sostenien, d'una manera semblant a les opinions de la USC, que l'arrel de la situació calia trobar-la en l'acumulació polaritzada de riquesa econòmica. El període 1933-1935, Ponsetí l'estructura a partir de la seva tasca parlamentària i es dedica a pensar un programa de transició al socialisme el 1935; però també vol demostrar que els economistes de la Lliga, com Vidal i Guardiola, coneixen ben poc la nova realitat naixent soviètica:

«¿Qui li ha dit, a Vidal i Guardiola, que un règim socialista per a ésser pur ha d'abolir necessàriament el diner i l'estalvi, i ha d'imposar la igualtat de retribucions per a tots els treballadors?» (31).

Les crítiques a la Lliga anaven en un doble sentit: demostrar, en els debats parlamentaris, que el capitalisme tenia una data de caducitat i ensenyar que la

(30) Vegeu el context en què es produeixen a Miquel FERRER: *Memòries* (inèdites), vol. II (s/d), pàg. 421-425. Miquel Ferrer, militant del BOC i de la UGT, i independentista, tenia —com M. Martínez Cuenca— en molt bona consideració Ponsetí, i li atorga la redacció del Decret de Col·lectivitzacions.

(31) Vegeu la ressenya feta per E. Ruiz i Ponsetí a *Justícia Social* el 15 de juny de 1935, en comentar una ressenya feta per Vidal i Guardiola del llibre de J.M. TALLADA: *L'organització econòmica a la Rússia Soviètica.*

Mexic, D.F. 2 de Febrer del 1949.

Ing. Señor E. Ruiz Ponseti

C i u t a t

Distingit compatriota i amic:

Tal com us havien anunciat, el prop passat dia 31 de Gener, es celebra la reunió per a determinar el nomenament de la Delegació, a Mexic, del Patronat Catala de Defensa de les Victimes del Franquisme.

En aquesta reunió, en la que hi assistiren un bon nombre de catalans i també una digna representació del nostre il-lustre compatriota, Lluis Nicolau d'Olwer, queda elegida, amb visible satisfacció de tots eles assistents, la Delegació esmentada, Aquesta queda constituïda de la següent manera:

President d'Honor: Lluis Nicolau d'Olwer

President: Ing. E. Ruiz Ponseti

Vis-Presidents: Dr. Justo Caballero, Ramón Peipoc i Mateu - Fernández de Soto.

Secretaris: Advoct Fausti Ballvé, J.M.Francés i J.M. Nadal (Juridic) (Solidaritat) (Relacions)

Tresorer: Antonio Carreté

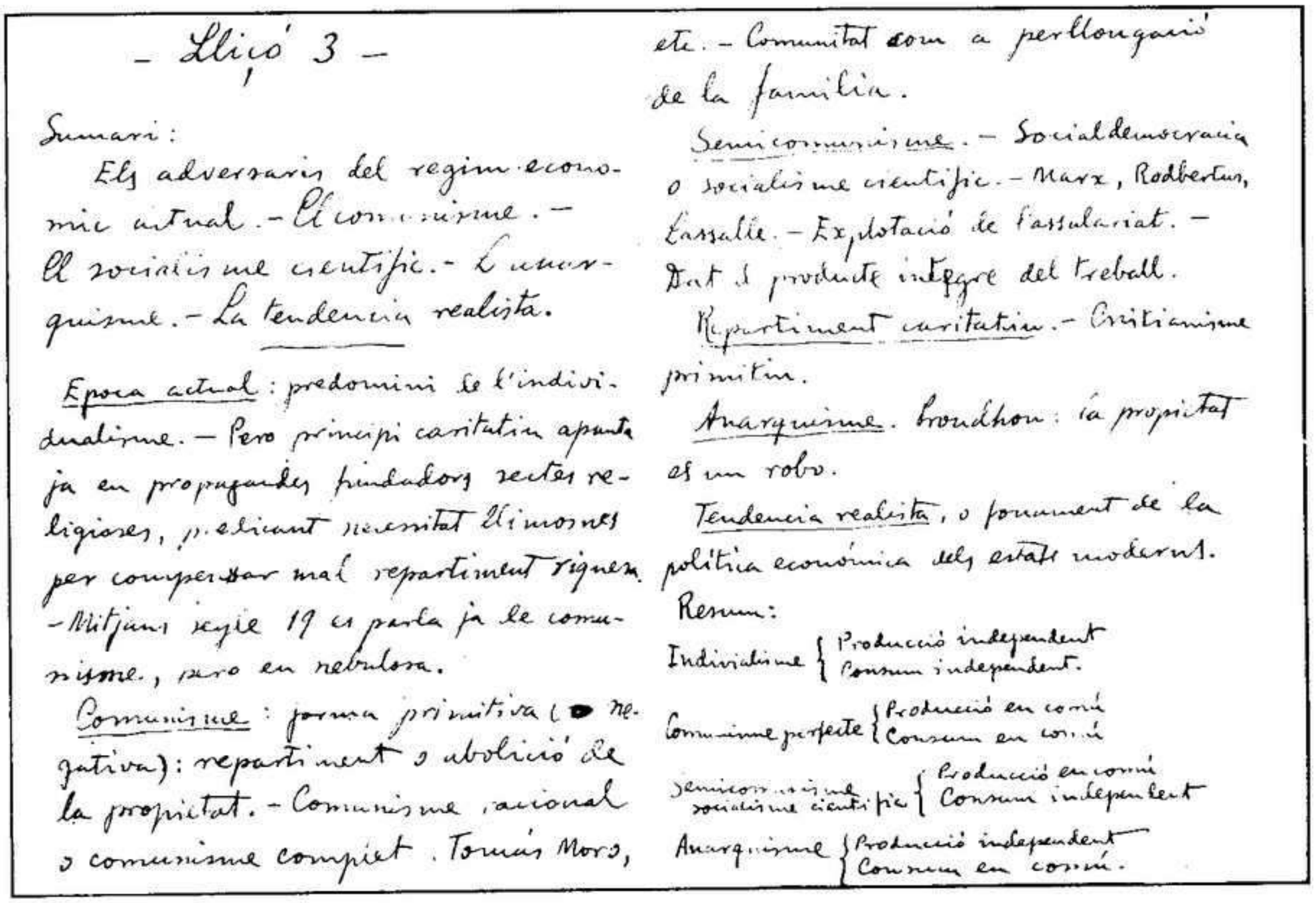
Vocals: J. Folc i Folc, Josep Muni, Dr. Bertran i Tapies, - Pere Ros Gener, Carme Millá, Francesc Detrell, ____ Joan Domingo, Vda. Bagaria, Joan Pedret, Maria ____ pérez Enciso i J. Navarro Costabella.

Co que ens plau comunicar-vos a l'ensems que desitjar-vos - els millors encerts des d'el lloc que heu estat designat, rebue, distingit compatriota, les nostres salutacions més fraternals tot i restant vostre, de Catalunya i de la República.

PATRONAT CATALA DE DEFENSA DE LES VICTIMES DEL FRANQUISME
PER LA DELEGACIO,

J.M. Nadal- Secretari de Relacions

11. Formació de la Delegació Catalana a Mèxic del Patronat Català de les Víctimes del Franquisme.

– Lliçó 3 –

Sumari:

Els adversaris del regim economic actual. – El comunisme. – El socialisme cientific. – L'anarquisme. – La tendencia realista.

Epoca actual: predomini de l'individualisme. – Pero principi caritatiu apunta ja en propagandes fundadors sectes religioses, p. eliminant necessitat limosnes per compensar mal repartiment riquesa. – Mitjans segle 19 es parla ja de comunisme., pero en nebulosa.

Comunisme: forma primitiva (o negativa): repartiment o abolició de la propietat. – Comunisme racional o comunisme complet. Tomás More, etc. – Communitat com a perllongació de la familia.

Semicomunisme. – Socialdemocracia o socialisme cientific. – Marx, Rodbertus, Lassalle. – Explotació de l'assalariat. – Dret al producte integre del treball.

Repartiment caritatiu. – Cristianisme primitiu.

Anarquisme. Proudhon: la propietat es un robo.

Tendencia realista, o fonament de la politica economica dels estats moderns.

Resum:

Individualisme { Producció independent / Consum independent.

Comunisme perfecte { Producció en comú / Consum en comú

Semicomunisme o socialisme cientific { Producció en comú / Consum independent

Anarquisme { Producció independent / Consum en comú.

12. Llisó impartida per Estanislau Ruiz a l'Ateneu Polytechnicum, en un curs sobre economia política (1932-1933).

realitat de la política econòmica soviètica podia ser un punt de referència *contextualitzat* a la realitat econòmica catalana. Exemple d'això últim pot ser la conferència que va donar a l'Associació d'Enginyers Industrials sobre «Els plans econòmics de la URSS». En aquesta xerrada exposava les solucions que l'economia soviètica donava a la situació postrevolucionària; solucions que sota la gestació revolucionària al Principat Ponsetí emplaçarà en una NEP catalana (32). La conferència era del maig de 1936, és a dir, quan el frontpopu-

(32) Un any més tard, i quan era sots-secretari de la Conselleria d'Economia (juny de 1937), va proposar en un llibre que va fer aquesta aplicació de la política de la NEP soviètica a la realitat econòmica del moment. L'obra es titulava *Les Empreses Col·lectivitzades i el nou Ordre Econòmic* (1937): «(...) Possiblement podem dir que avui estem ja a la nostra terra dintre del període de la NEP i, possiblement, podem dir que avui estem ja a la nostra terra dintre de la Nova Política Econòmica, procurant de fer compatible el principi de la propietat privada al costat de la propietat col·lectiva». La transició, per a Ponsetí, com per al Consell d'Economia, era passar de l'estat esquerrà de la revolució (les col·lectivitzacions sense orientació) —el que es compararia amb el «Comunisme de guerra primitiu» (Ponsetí)— a l'organització del nou sentit de la producció. Estanislau Ruiz posà en pràctica, durant la seva etapa de sots-secretari de la Conselleria d'Economia, un projecte autònom de socialització a partir d'organismes de coordinació com la Caixa de Crèdit Industrial, organisme que preveia un repartiment dels beneficis a partir d'un percentatge limitat (d'un 25% aproximadament).

Unió Socialista de Catalunya

SECCIO DEL CLOT

Carrer del Clot, 32, baixos

▼

Conferències Públiques

de caràcter social, sindical, cultural i polític

SETEMBRE

Dia 22. — F. ROSSELL I MONTANER

Tema: **Criteri municipalista del Socialisme**

Dia 29. — JOAN FRONJOSÀ

Tema: **Lluita política i lluita de classes**

OCTUBRE

Dia 6. — E. RUIZ PONSETI

Tema: **La crisi definitiva del capitalisme**

Dia 13. — COSME RÒFES

Tema: **La cultura en el nostre temps**

Dia 20. — RAFAEL RAMIS

Tema: **L'educació i l'escola**

COMPANYS! SIMPATITZANTS! TREBALLADORS! ASSISTIU-HI !!!

Les conferències seran tots els divendres a les 9 i mitja de la vetlla.

La Junta

ECOP - Rosselló, 84

13. Anunci d'una conferència de Ruiz Ponsetí per a la Unió Socialista de Catalunya.

ELS PLANS ECONOMICS

PROGRAMA

I **Informació** sobre els plans econòmics estatals en execució o projecte

1. Dia 12 de març — ESTATS UNITS
per l'Eng. Josep Borrell i Macià

2. Dia 2 d'abril — BELGICA
per l'Eng. Joaquim Torrens-Ibern

3. Dia 8 d'abril — ITALIA
per l'Eng. Antoni Robert i Robert

4. Dia 30 d'abril — U. R. S. S.
per l'Eng. Estanislau Ruiz i Ponsetí

5. Dia 4 de maig — ALEMANYA
per l'Eng. Eusebi Casanelles i Ibarz

II. **Crítica** del planejament econòmic des dels diferents punts de vista doctrinals

6. Dia 7 de maig
per l'Eng. Lluís Creus i Vidal

7. Dia 14 de maig
per l'Eng. Ferran Cuito i Canals

8. Dia 28 de maig
per l'Eng. Estanislau Ruiz i Ponsetí

9. Dia 4 de juny
per l'Eng. Josep M. Tallada i Paulí

10. Dia 18 de juny
per l'Eng. Carles Pi i Sunyer

14. Cicle de conferències organitzat per l'Associació d'Enginyers Industrials, entre els mesos de març i juny de l'any 1936.

lisme havia substituït aquella *crisi de la civilització* conduïda per una burgesia catalana, sense fil conductor arran dels fets d'octubre. Però aquesta nova situació que plantejava la USC, i els socialistes i comunistes en general, també era reconeguda pels homes d'Esquerra Republicana per mitjà d'economistes com Vicent Bernardes, que en un llibre de 1935 (33) ja esmentava que s'havia acabat l'època de lliure canvi i, on en un pròleg de C. Pi i Sunyer, s'esmentava la direccionalitat que havia de tenir la reflexió dels intel·lectuals: el bé col·lectiu. Les línies de reflexió de Ponsetí i d'aquell grup de tècnics del SGT anirien en el mateix sentit en forma de militància política: USC, POUM, PSUC i ERC. Aleshores, la funció d'intel·lectual anava més enllà del «partit del centre» (aquell partit format pels tècnics amb una funció aconseguida):

«La funció material dels intel·lectuals fineix quan aquells per als quals abans han hagut d'actuar per tal de donar forma ben adequada i accessible a llur pensament, l'han abastat del tot» (34).

A mesura que s'anava articulant una *nova majoria*, els tècnics anaven perdent una situació de suposada «neutralitat» (d'arbitratge) per formar part del

(33) BERNADES, V.: *Perspectives econòmiques*, Catalònia, 1935. El text de Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona fins al 1934, deia: «La intel·ligència que s'esmerça en el progrés tècnic i en els perfeccionaments dels mitjans de producció ha d'ésser en bé de la humanitat tota» (Pròleg, pàg. IX).

(34) *Justícia Social*, 2 de novembre de 1935, pàg. 2.

frontpopulisme, aquella base política que abastava des de la petita burgesia fins a la classe obrera. Era un nou bloc polític, i els tècnics en formaven part com també intel·lectuals que havien aprovat la nova situació i havien passat del modernisme a escriure a *Meridià* (35).

Però què proposa Ponsetí en el context del Front d'Esquerres i, més extensament, en el període que ell mateix qualificarà de *Nova Economia?* Doncs, un pensament econòmic adreçat a aquell nou context. No es podia col·lectivitzar (o millor socialitzar) tot el conjunt econòmic: calia deixar fora de la col·lectivització del govern les indústries que no ultrapassessin els cinquanta treballadors. Tan sols serien objecte de col·lectivització les empreses de més de 100 obrers, però tampoc no era pensable, en aquell context de guerra internacionalitzada, de socialitzar els béns de les indústries estrangeres, les quals s'havia d'indemnitzar perquè, si no, la situació econòmica del país podia restar aïllada. Ponsetí defensava aquests elements en discursos com en el de les Jornades per una Nova Economia del 6 de desembre de 1936 i en el que publicà a *Treball* el 2 d'octubre del mateix any: «La col·lectivització de la riquesa».

En aquest discurs (en el context de la inauguració d'una Caixa de Crèdit Industrial) deia que «per guanyar definitivament és molt convenient que els nostres enemics no comptin amb l'ajut moral que representaria una coacció estrangera en contra nostre, coacció que podria venir com a resultat de les incautacions d'empreses estrangeres o amb predomini d'interesos estrangers». I per què aquest, diguem-ne, esperit transaccional? Doncs com deia el mateix Ponsetí, en el mateix discurs:

«Mentre la classe obrera no sigui mestressa absoluta del poder, mentre el règim econòmic imperant conservi la modalitat capitalista, no ens convé de cap de les maneres crear-nos a nosaltres mateixos el cúmul de problemes, molts d'ells insolubles, a què donen lloc les incautacions d'indústries».

La concepció econòmica en un context revolucionari calia que preveiés una situació de transició (concepte clau de tota revolució amb «sentit comú») al socialisme en «un país burgès, però no capitalista», com deia l'economista republicà Bernades. En aquesta situació calia adequar una política econòmica d'ordenació sense manllevar absolutament la riquesa de les petites concentracions industrials. Per aquesta raó, en la conferència feta en el context de les Jornades de la Nova Economia, ja demostrava la preocupació de la funció d'aquestes petites concentracions de capital:

---

(35) Vegeu l'excel·lent visió que dóna del pas de la república radical-burgesa a la Catalunya Popular Josep ROURE I TORRENT a «El desvetllament del poble» (*Meridià*, 4.3.1938, pàg. 3).

CONSELL DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA

Consell de la Generalitat de Catalunya
Sindicat de Professions Liberals-C. N. T.
Federació de Treballadors de l'Ensenyança-U. G. T.

Passeig de Pi i Margall, n.º 82 - Tel. 74298
BARCELONA

GENERALITAT DE CATALUNYA
CONSELL DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA
Dia 3-6-37
REGISTRE DE SORTIDA
Nº 292

C

Per tal d'estructurar el pla d'Ensenyaments Professionals dins l'Escola Nova Unificada, haveu estat dessignat per a formar part de la Ponència que haurá de dur a terme l'estudi complet d'aquest Pla.

Barcelona 3 de Juny del 1937.

EL PRESIDENT DE LA PONENCIA

Joan Aleu

GENERALITAT DE CATALUNYA
CONSELL ESCOLA NOVA UNIFICADA
SECRETARIA GENERAL

COMPANY E. RUIZ I PONSETI

15. Nomenament per a participar en el pla d'ensenyaments professionals de l'Escola Nova Unificada, de la Generalitat de Catalunya.

«Per això creiem que és necessària, de tota necessitat, aquella forma mixta de col·lectivització de la gran indústria i cal que es respecti la petita burgesia. Aquest respecte és essencial, és necessari, puix que així s'evita que restin en atur forçós els petits industrials. (...) Aquest respecte del nostre sistema d'economia dirigida ha de permetre la reacció per a fórmules econòmiques i més projectes per anar a la transformació total, de mica en mica, de la nostra economia. És aquest un punt essencial que ha de tenir en compte el nostre poble treballador» (36).

Ponsetí i el Consell d'Economia proposaven una economia mixta en la línia de la nova política econòmica soviètica. Era un model que alternava l'economia privada (però, com ja hem vist, del sector de la petita concentració económica) amb l'economia col·lectivitzada. La influència de l'economia soviètica era «moral», ja que les propostes generals eren exclusivament nacionals. Les referències de Ponsetí a la URSS fetes posteriorment (1939 i 1949) (37) ja demostren que hi havia una simpatia vers la pàtria dels soviets pel fet revolucionari, com pel fet que la URSS era un país solidari amb el règim posat en funcionament a partir de 1936 sota la fórmula d'adquisidor de béns de consum (38).

Estem, doncs, davant d'allò que teòrics i polítics del marxisme denominaven com la via nacional al socialisme (Togliatti, per exemple). I la via econòmica catalana arran del 1936 era un model d'economia planificada, més que no pas un regisme unificat, com el mateix Ponsetí concebia:

«Han estat molts els economistes que en parlar de plans econòmics han parlat d'economia dirigida, però ens ha d'esser permès objectar que quan es parla de direcció s'hauria d'entendre que es tracta d'una sistematització total amb una finalitat determinada (...). Generalment, es tracta de rectificacions de detall en el regisme econòmic d'un país, sotmetent a plans certes manifestacions aïllades de la vida econòmica. I és per això que sempre preferim adoptar la denominació més modesta d'economia planificada» (39).

Què havia succeït en aquells cinc anys des que Ponsetí plantejava ja, en el cas dels tècnics, la necessitat de la lluita de classes (1933)? Doncs que, en la

---

(36) El text de Ponsetí va ser publicat com a pròleg al Decret de Col·lectivitzacions en un text de la UGT: *L'aplicació del Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer*, Barcelona, 1937 (pàg. 4 del text transcrit).

(37) La tasca de la Comissió Tècnica del PSU a l'exili (França 1939). I l'obra inèdita de Ponsetí: *Organización Económica de México*, 1949.

(38) RUIZ I PONSETÍ: *L'economia de Catalunya durant la guerra d'Invasió*, mecanografiat s/d, pàg. 14-18.

(39) RUIZ I PONSETÍ, E.: «Crítica dels Plans Econòmics» a *Tècnica*, núm. 211, juliol-agost de 1936.

teoria i en la pràctica (40), s'havia passat d'allò que Joan Fronjosà (de la USC i sindicalista de la UGT) concebia com «feudalisme industrial» (que no era res més que el règim capitalista) a una transició socialista. I els tècnics havien d'assumir aquesta situació. Estanislau Ruiz, amb els seus missatges des de la vocalia del Consell d'Economia (41), anunciava que una voluntat col·lectiva que s'anava articulant entenia —contràriament als partidaris de la «gimnàstica revolucionària» faista— que *la revolució no es feia a hora fixa.* Aquesta idea de transició, de planificació, perfectament entesa pels ateneistes del Polytechnicum (42), era la que es tractava de posar en funcionament. Calia una coordinació econòmica d'urgència arran del sollevament dels feixistes el 1936.

Ponsetí, a través del PSU, integrava l'economia catalana a partir de les necessitats econòmiques del moment (anunciades pel Consell d'Economia). El període de transformació política durant la guerra és la contrastació pràctica de les preocupacions teòriques de Ponsetí. I quan diem contrastació volem esmentar una situació que requeria un salt qualitatiu d'aquell pas del corporativisme medieval al sindicalisme industrial, que Ponsetí, per mitjà del SGTC, ja realitzà. Ara, aquell pensament es veia enriquit per una política clarament comunista de Ponsetí, però era una mateixa trajectòria en situacions diferents. Ponsetí formava part d'aquell *esperit públic* que, des dels anys vint, s'anà estructurant per oposició al grup de la Lliga (43).

(40) Decret de Col·lectivitzacions, 24.10.1936.

(41) El Consell d'Economia era un organisme coordinador del procés de transformacions econòmiques promogut arran del 1936. Va ser organitzat per ordre del govern català l'11 d'agost de 1936. Entre els seus vocals —de tots els partits i totes les organitzacions sindicals (UGT, CNT i UR)— hi havia Ponsetí. Entre els seus onze punts, hi havia el de la «col·lectivització de les grans indústries» (punt número 5).

(42) Declaracions de Francesc Patau en entrevista (10.02.88). Estanislau Ruiz hi va fer, com a mínim, dos cursos. Un, el 1932-1933, sobre economia política, i l'altre, sobre el mateix tema, el 1934-1935, en el context d'un seminari sobre cooperativisme.

(43) Període Constituent: R. Vinyes: 1983. «L'Esperit Públic», categoria encunyada per A. Gramsci als *Quaderns de Presó*, fa referència a un conjunt de «fronts» intel·lectuals d'iniciatives que servien de «suport ideològic» a les organitzacions marxistes. En el cas de Ponsetí es tracta de remarcar el seu inseriment en la tradició marxista catalana a partir de la seva trajectòria com a intel·lectual tècnic i polític pel que feia a l'estructuració d'un projecte alternatiu al conservador. Respecte d'aquest projecte cultural i polític vegeu: R. Vinyes: «Els marxistes en la cultura nacional», *Recerques*, núm. 14, Barcelona, 1983.

CRONOLOGIA D'ESTANISLAU RUIZ I PONSETÍ

1889.- Naixement d'Estanislau Ruiz (fill de Pau Ruiz i Verd i Francesca Ponsetí i Sintes).

1898-1899.- Passa un any a Mallorca.

1900.- Inicia els estudis de batxillerat a l'Institut de Maó.

1904.- Mor el seu pare, Pau Ruiz (industrial fundador de la Sociedad Angloespañola de Motores).

1905.- Finalitza els estudis de batxillerat.

1906.- Marxa cap a Barcelona amb la seva mare i els seus germans.

1911.- Es llicencia en Ciències Exactes per la Universitat de Barcelona. Entre 1912 i 1914 es fa càrrec interinament de la Càtedra de Geometria Descriptiva i Geometria de la Posició de la Universitat de Barcelona.

1913-1934.- Entra com a traductor de llibres tècnics a l'editorial Gustau Gili, cridat pel seu mestre Eduard Fonserè. En aquesta editorial s'encarrega de la direcció tècnica. Entre 1917 i 1927 deixa de treballar-hi per ocupar-se d'una empresa oleïcola. El 1927 —i fins 1936— tornarà a entrar amb el mateix càrrec.

1914.- Presenta la tesi doctoral: *Estudio de los lugares geométricos de los puntos de curvatura estacionaria en el cuadrilátero de manivela cilíndrica. Aplicación al mecanismo de biela y manubrio*. El mateix any es casa amb Lluïsa Gusils i Ribó.

1917.- Es llicencia en Enginyeria Industrial.

1917-1927.- Funda, amb l'industrial Riera, una indústria de sabons i olis, *Empresa Riera y Ruiz en C.*, amb un capital inicial de 250.000 ptes.

1920.- Funda, amb un grup de tècnics, el SINDICAT GENERAL DE TÈCNICS DE CATALUNYA (SGTC). L'any següent n'apareixerà el *Butlletí del Sindicat (...)*.

1919-1921.- És vocal de l'Associació d'Enginyers Industrials de Barcelona.

1923.- Possible ingrés a la Unió Socialista de Catalunya (1).

1931.- Membre fundador de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques. Intervé a la revista *Tècnica* (2).

---

(1) Dic possible ingrés perquè no he trobat cap dada que ho pugui assegurar. D'altra banda, membres de la USC que intervingueren en la fundació, com Isidor Mussoles (entrevistat), ho neguen. A més R. Alcaraz, a *La Unió Socialista de Catalunya* (1987), no l'esmenta entre els fundadors. De tota manera es pot pensar en el seu ingrés atesa la qualitat dels membres —700— que hi intervingueren: professionals, intel·lectuals i obrers. A *La Publicitat* del dia 11.07.23, on es fa ressò de la «Constitució d'USC», no figura el nom d'E. Ruiz Ponsetí en les seccions: *Directori* (Gabriel Alomar, president; Josep Roure, secretari; Antoni Pont Laporte, tresorer; Rafael Campalans, vocal); *Relacions Exteriors* (Josep Comaposada, Cristòfol de Domènec i Alfons Maseras); *Secció de Propaganda* (Joan Fronjosà, Josep M. Pou i Sabater, Manuel Escorza i Vicens Sales); *Cultura* (Feliu Elias, Carles Fages, Emili Mira i Cosme Rofes); *Administració* (Víctor Mora).

(2) *Tècnica* va ser l'òrgan de l'Associació d'Enginyers Industrials. L'activitat de Ponsetí en aquesta Associació va començar el 1919 en la seva vocalia. El 1934 va formar part d'una comissió per a la constitució d'un organisme d'Estudis Estadístics. Un company d'aquesta Associació, Eduard Barba, serà un íntim amic de Ponsetí a l'exili (Cf.: *Els tècnics de la indústria, els conflictes socials i la futura organització paritària* per E. Ruiz).

Estanislau Ruiz i Ponsetí.

1932.- Diputat per la Unió Socialista de Catalunya al Parlament Català (juntament amb Rafael Campalans, Joan Fronjosà, Carles Gerhard i Manuel Serra i Moret).

1932-1933.- Procés d'unificació dels Tècnics en la Federació d'Empleats i Tècnics sota l'aixopluc del CADCI. Ponsetí serà president del seu Comitè Executiu. L'òrgan del FET serà la revista *Lluita*, des d'on Ponsetí reflexionarà sobre qüestions socials (atur...).

1933.- Ponsetí sosté reiterades polèmiques sobre política econòmica amb els parlamentaris de la Lliga Catalana (J. M. Tallada, Ventosa i Calvell, Vidal i Guardiola). USC recull la proposta de la creació d'un Institut Obrer sobre l'Atur Forçòs a iniciativa de Ponsetí. E. Ruiz es mostra partidari, en un context de crisi, de reduir la jornada de treball a 35 hores i d'iniciar una política a favor del cooperativisme (de la qual *Justícia Social*, òrgan de la USC es feia ressò, amb articles de marxistes austríacs com K. Renner). Ponsetí, durant el curs 1932-1933, inicia un curs a l'Ateneu Polytechnicum sobre Economia política. Dues conferències: «La Socialització de Catalunya» i «Els empleats tècnics i la lluita de classes».

1934.- És detingut, amb altres militants de la USC, pels fets del 6 d'octubre. Salvador Claus i Anglada substitueix Estanislau Ruiz al front del SGTC.

1934-1935.- Inicia un curs a l'Ateneu Polytechnicum sobre Economia política en el marc d'un seminari sobre cooperativisme (3).

1935.- És redactor del programa de transició socialista proposat per la USC, en el context d'unificació comunista. La part redactada per Ponsetí és de caire econòmic. El document porta per títol: «Ponències de programa i projecte d'Estatuts, aprovats pels comitès executius de la Unió Socialista de Catalunya i el Partit Català Proletari que són sotmesos al Consell Directiu de la USC per a aportar-los al Congrés de fusió» (*Justícia Social*, 23.11.1935).

1936.- Unificació de socialistas i comunistes en el PSU de Catalunya. Ponsetí figurarà de suplent en el seu Comitè Central. Intervé el mes de desembre del mateix any en les Jornades sobre la Nova Economia, organitzades per la Conselleria d'Economia del Govern. Intervé com a conferenciant en l'Associació d'Enginyers Industrials amb dues reflexions: «Crítica dels Plans Econòmics» i «Els Plans Econòmics i l'URSS» (maig i juliol, respectivament. Totes dues van ser publicades al seu òrgan, *Tècnica*). Conseller de Proveïments en el govern de Casanovas. Vocal pel Consell d'Economia (òrgan coordinador i assessor de les Col·lectivitzacions) fins l'agost de 1937. Per l'octubre del mateix any és nomenat professor de l'Escola Industrial de Barcelona en les assignatures: Economia i organització industrial, Història de les doctrines econòmiques i Economia política. «La Col·lectivització de la riquesa» (*Treball*, 2.10.1936), reflexió de Ponsetí sobre la necessitat d'indemnitzacions de les indústries estrangeres a causa de l'aïllament internacional.

1937.- Entra a formar part de la Conselleria d'Economia, dirigida per Joan Comorera, com a sots-secretari. Els historiadors i els economistes coincideixen a qualificar-lo com el «cervell gris» de la política econòmica de Comorera (Ponsetí es mostra menys dirigista que el líder comunista). Publica *Les empreses col·lectivitzades i el nou ordre econòmic*, on exposa la influència dels soviets per la Nova Política Econòmica, per la combinació entre sector privat i públic (col·lectivitzat). Manté que l'economia planificada, com a economia de transició al socialisme, era mixta. Professor d'economia política a l'Escola de Treball, de la qual va ser director.

1939.- Ocupació per les tropes militars espanyoles dels Països Catalans. El govern català es reuneix a Agullana. Ponsetí viu a Perpinyà i, posteriorment (fins la seva anada definitiva a Mèxic), a Chateneuf-Sûr-Charente. Forma part d'una Comissió Tècnica del PSUC amb l'objecte de planificar una política global per a l'endemà de l'alliberament del feixisme (aquest organisme

(3) L'editor Jaume Aymà, alumne de l'Ateneu Polytechnicum, assegura que Ponsetí en va ser un dels fundadors (entrevista: 10.03.1988).

és format, bàsicament, per tècnics). Es funda al Consolat de Mèxic, a París, l'editorial Atlante, on figuren com a socis el propi E. Ruiz, R. Musolas, J. Costa Puig, C. Muntanyola i M. Sánchez Sarto. Aquesta editorial només duraria un any per dificultats de finançament. Polèmica entre Ponsetí i Comorera davant les acusacions d'aquest per no poder haver aportat el diner suficient (Ponsetí) per a la continuïtat de l'editorial. A bord del *Flandre*, (25.10.1939), Ponsetí se'n va a la Republica Dominicana (4).

1940.- La Comissió Tècnica elabora una constitució política per a Catalunya on figura com a «República Democràtica de Treballadors». Acaba la seva col·laboració a Atlante. S'adhereix a la Conferència panamericana d'ajut als refugiats peninsulars.

1943.- Entra a treballar a l'editorial UTEHA com a director gerent. Ponsetí hi crida a la col·laboració a exiliats catalans (P. Calders, P. Matalonga...).

1949.- Ponsetí redacta una obra, inèdita, sota el pseudònim de Licurgo Mexicano, amb el títol *Organització Econòmica de México*, de caràcter econòmic, on propugna un règim semblant a la Catalunya popular del 1936 amb una economia planificada. Forma part del Patronat Català de Defensa de les Víctimes del Franquisme.

1954.- Vice-president segon del Parlament català a l'exili.

1956.- Parlament de Ponsetí en el XXè aniversari del PSU.

1963.- Figura com a subscriptor de *Cuba Socialista*. S'ofereix com a col·laborador al règim de Castro a l'Havana, després de la revolució.

1965.- Cessa de treballar a UTEHA.

1967.- Mor el sis d'agost. *Treball*, en el seu número d'octubre, se'n fa ressò amb el qualificatiu d'«Enginyer de gran prestigi» que va realitzar al Govern Català un «fecund treball», seguint fidel —a l'exili— a les seves conviccions socialistes.

SOBRE PONSETÍ

MIQUEL FERRER I SANXÍS

(Sobre la tasca de Ponsetí a la Conferència de l'atur forçós)

«Vaig fer una carta a la USC acompanyada d'un projecte d'organització de la Conferència i vaig conèixer un home que ens hauria prestat grans serveis als rengles del BOC: Estanislau Ruiz i Ponsetí. Trobava que al Bloc necessitàvem socialistes com ell perquè, d'homes per fer mítings, ens en sobraven.

(...) Crec que puc afirmar que Ruiz Ponsetí va ser el principal artífex del Decret de col·lectivitzacions i control obrer com a ponent d'Organització de Treball del Consell d'Economia de Catalunya i, després, encara va ser sots-secretari del Departament d'Economia quan Joan Comorera es va possessionar de la Conselleria en representació del PSU». *Memòries* (Cinc volums, inèdites).

---

(4) L'arribada definitiva a Mèxic serà pel desembre de 1939.

AGUSTÍ CABRUJA

«El que no hem dit de Ruiz i Ponsetí és que, si bé es dedicava a empreses industrials, era també un esperit idealista, amb profundes inquietuds humanes i socials, que havia ajudat a crear un partit socialista català i figurant-hi com una de les seves personalitats de relleu». (*Orfeó Català*, núm. 28, juliol del 1965).

JOSEP SOLER I VIDAL

«(...) Fou el factor més important del gran desenvolupament d'una altra Editorial, UTEHA, recentment adquirida per en González Porto (un gallec emigrant econòmic, tal com es distingia en aquell país, contrastant-lo de l'emigrant polític) que havia fet uns quants diners entre Cuba i Mèxic amb representacions d'editorials espanyoles. En veure l'arribada dels espanyols republicans va pensar que entre els nouvinguts hi hauria algún català que coneixeria aquell ofici. Va endevinar-ho. El nostre Estanislau Ruiz Ponsetí va prendre'n les regnes i resultà un bon negoci per l'emigrant «econòmic» i un estimable recer per alguns refugiats que sabien traduir idiomes i corregir galerades (...)». (Carta: Gavà, 8 de març de 1988).

ALBERT PÉREZ BARÓ

«(...) Si Ruiz i Ponsetí tingué una part molt activa en la redacció d'aquells textos, per haver format part del Consell d'Economia des del primer dia; en canvi Serra i Moret, en fer-se càrrec de la seva presidència, hi estrenava la seva participació» («Parlem d'en Manuel Serra i Moret» a *Canigó*, 9.08.1976).

JOSEP M. LLADÓ
(«Parlant de l'ambient ètic» de l'Ateneu Polytechnicum)

«Un grup d'homes eminents, de conducta neta, d'una gran provitat intel·lectual —Gabriel Alomar, els catedràtics Joaquim i Josep Xirau, Estanislau Ruiz Ponsetí, Joan Aleu, i tants d'altres— dedicats també a la política. tots ells van ser mestres orientadors en un moment de desorientació per a la joventut: els últims anys de la dictadura» (*Tele-Expres*, 28.07.76. Traduït de l'original espanyol).

JOSEP MUNI

«Si bé la seva militància a l'exili va minvar, per entendre que la democràcia interna era vulnerada, —i tenia raó— mai abandonà les rengleres del PSUC (...). Ell, pel contrari, continuà assistint tots els anys als aniversaris de la seva fundació i que tantes vegades va presidir, a l'ensems que sempre amb la seva signatura va continuar recolzant tots els actes i accions que tenien lloc a favor de la lluita contra el terror franquista i per assolir la unitat dels patriotes catalans (...)».

«En constituir-se l'Editorial Atlante, Comorera li va confiar una suma important de diners provinent de les finances del PSUC, perquè al seu nom les depositès a la Banque Commerciale de l'Europe du Nord. (Aquesta quantitat) constituiria amb d'altres aportacions particulars el capital social, a fi que Atlante pogués començar a treballar. La participació del Partit en aquella empresa —en què per regentar-la es nomenà Estanislau Ruiz Ponsetí— no tenia altra finalitat que la de poder continuar la lluita contra el règim de terror i opressió nacional de Franco i la falange». (Entrevista: 19.09.88).

PERE CALDERS

«Vaig conèixer el senyor Estanislau Ruiz Ponsetí l'any 1940, quan ell era director de l'Editorial Atlante, i jo hi treballava com a dibuixant. Quan l'Editorial va plegar, el senyor Ruiz Ponsetí va passar a dirigir UTEHA (*Unió Tipográfica Editorial Hispano Americana*). La creació d'UTEHA fou, en realitat, obra seva, pel que fa a convertir-la en una gran empresa. Els seus extensíssims coneixements tècnics, i la seva capacitat de tractar el personal a les seves ordres, sempre amb bonhomia i un gran esperit de justícia, va aconseguir una ràpida puixança d'UTEHA: la convertí en un veritable imperi editorial, amb sucursals a diversos països d'Amèrica. El senyor Ruiz Ponsetí va procurar-hi llocs de treball a molts exiliats catalans i espanyols, fent-se creditor de la reconeixença de tots». (Entrevista: 18.03.88).

JULIO SANZ

«Ponsetí ha estat sempre un home d'una actitud pulcríssima, honrada, conseqüent, de màxima integritat, i un home de molta vàlua intel·lectual (...). A Mèxic sempre l'he vist fidel als seus ideals comunistes, a més de ser un fervent catalanista». (Carta: Mèxic, 24.03.1988).

JOAN GRIJALBO

«A Ruiz Ponsetí el vaig conèixer en la constitució del Consell d'Economia, on ell representava el PSU i jo la UGT. Formava part del personal tècnic de l'editorial Gustavo Gili, on va gaudir de la seva confiança (...). Era el «cervell» més important del Consell d'Economia. Fou respectat i admirat pel Consell en ple, cada proposta de R.P., en general, mereixia la conformitat dels sectors CNT-FAI. Dintre del PSU era respectat per tots i mai era objectat. (...) Va ser la figura principal a les Jornades de Nova Economia de gener del 1937.

Era un home que tenia confiança en el futur de Catalunya i que sempre actuava amb pragmatisme, sense passar-se de la ratlla. R.P., abans de la creació del PSU, va ser membre destacat de la Unió Socialista de Catalunya que creà Campalans i que després dirigí d'una forma absoluta Joan Comorera». (Carta: 24.02.1988).

EMILI GRANIER-BARRERA

«Cofundador de la Unió Socialista de Catalunya, formà part del seu Comitè Executiu gairebé ininterrompudament de 1931 a 1936, amb Rafael Folch i Capdevila, Joan Fronjosà, jo mateix i altres companys que ara no recordo. Durant el bienni negre ens havia facilitat la celebració de reunios clandestines a la Federació d'Empleats i Tècnics. Ruiz participà en els principals debats (de la USC) i fou conseller de l'efímer govern Casanovas, al principi de la guerra, quan aquell gabinet fou impedit de prendre possessió per la CNT. En el darrer període de la guerra era sotssecretari d'Economia de la Generalitat, com a home de confiança de Comorera (...).

Era ros, galta-plena, cap-rodó, no massa alt, cepat. El considerava un home capaç, ferm, íntegre, reflexiu, de paraula pausada i clara i accions decidides. Durant la guerra fou també director de l'Escola del Treball (1937). Va dirigir les edicions tècniques de la firma Gustau Gili, cridat pel seu professor Eduard Fontserè (...).

GUSTAU GILI (FILL)

«Tinc entès que probablement fou entre l'any 1920 i el 1925 que el senyor Ruiz Ponsetí entrà a col·laborar en l'editorial del meu pare en una secció de traductors i correctors tècnics on, entre altres obres com l'*Enciclopedia de Química Industrial* d'Ullman en 14 impressionants volums; també s'estava editant el molt prestigiós *Formulario del Ingeniero* de l'Academia d'Enginyers de Berlin anomenada Hütte. Aquestes i altres obres molt denses i, podem dir espesses, necessitaven traductors intel·ligents i coneixedors de l'alemany i dels mots i tecnicismes del castellà (...).

En aquesta secció en què treballaven tan prestigioses persones com els catedràtics i professors Dr. Eduard Fotserè, Sr. Estalella, Sr. Campalans i un molt expert enginyer de «La Maquinista Terrestre», hi participà també el Sr. E.R. Ponsetí un cert període (potser d'un any o dos (?)), si bé un dia manifestà deixar l'editorial pel fet d'haver-se associat amb un amic seu amb el qual volien fundar i explotar una indústria de fabricació de margarina que sembla que van haver de liquidar posteriorment per manca d'èxit». (Carta: 30.10.1988).

ELVIRA RUIZ

«Estanislau Ruiz Ponsetí va néixer l'any 1889 en el si d'una família ben aposentada a l'illa de Menorca. Va ésser el primer fill baró després de cinc nenes, i el van fer pujar amb una gran serietat en tot el que es referia a estudis i educació, al mateix temps, però, l'ambient a casa era alegre i desenfadat pel que era la societat en aquell temps (...).

Pau Ruiz (el seu pare) era un home de món, degut a la carrera de marí com a primer maquinista de l'Armada Española i el seu esperit investigador que el va portar a conèixer molts països. D'aquesta manera tornava a casa amb idees i normes educatives molt avançades, llavors en què l'educació dels fills era molt austera. Per això, els seus fills van pujar a l'estil «europeu» com li deien els amics (...).

El pare de Ruiz Ponsetí, malgrat estar enormement ocupat, no desatenia mai l'educació dels seus fills, que dirigia acuradament. Volia que comprenguessin que a la vida tots som iguals, però, com en una obra de teatre, no tots poden fer el mateix paper, sinó que això ve donat per les nostres circumstàncies i qualitats, si bé tots els papers són dignes i s'han de respectar profundament (...).

La situació econòmica familiar era més que desfogada, i per als nens hauria estat molt difícil de veure que hi havia gent que no vivia tan bé, de no ésser que des de petits el pare els portava a la fàbrica de gas (1), de la qual era director gerent, perquè prenguessin contacte amb l'ambient de la fàbrica, i els baixava a les drassanes, on tenia un taller on es fabricaven motors de barcos (2), perquè visquessin d'aprop el món dels treballadors. Penso que potser va néixer llavors l'avançat esperit de l'Estanislau, doncs encara que el seu pare era, com a militar que havia estat, de pensament conservador (3), li preocupava molt el benestar i la seguretat dels treballadors, pels quals era molt estimat». (Transcripció de les vivències d'Elvira Ruiz, germana d'E. Ruiz i Ponsetí, feta per la seva neboda M. Ruiz Aguirre: març de 1988).

---

(1) Es refereix a la *Sociedad General del Alumbrado*, fundada a Maó el 1892. Pau Ruiz i Verd, pare d'Estanislau Ruiz, hi figurava com a fundador.

(2) Es refereix a la *Sociedad Angloespañola de Motores*, els estatuts de la qual (abans amb el nom Julius Neville) daten del 1902.

(3) *El Bien Público*, diari que representava els interessos conservadors a Menorca, dedicava una extensa necrològica, el 25 de gener de 1904, a Pau Ruiz i Verd.

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 329-360)

ENTORN D'UNA CÒPIA MENORQUINA SISCENTISTA DE LES *COBLES DEL DAVALLAMENT*

ENRIC CABRA MARTORELL (*)

En una recent ordenació de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Maó, l'historiador Amador Marí va localitzar un manuscrit de gran importància per a la història teatral menorquina. Es tracta de la còpia de dues peces dramàtiques realitzada en alguns dels fulls que restaven en blanc d'un capbreu (és a dir, d'un llibre de caràcter econòmic on s'anotaven determinades rendes i censals) de la comunitat parroquial de la primera meitat del segle XVII. La còpia de les peces teatrals està signada pel prevere Bartomeu Vives i, encara que no va datada, cal situar-la igualment en la primera meitat del segle XVII, atès que Bartomeu Vives, com a signatari de diverses anotacions del capbreu, apareix ja els primers anys del segle i es manté en actiu fins poc abans de la seva mort, esdevinguda el 1644. Aquestes dades el fan el manuscrit teatral menorquí més antic que de moment hagi estat localitzat.

Cap de les dues obres copiades en aquest capbreu, però, no són noves per a nosaltres. La primera és la *Presa de Menorca*, en una versió que, lògicament, hem de considerar més acostada a l'original que les còpies més modernes que ja en coneixíem; en una altra ocasió caldrà editar-la i estudiar-ne bé les qüestions que planteja. Pel que fa al segon drama copiat al capbreu, és el que Bartomeu Vives presenta com «las cobbles del Devallament de la sta. Creu, les quals són aprovades per los sors. Inqors. del Regna de Mallca. tretas conforme se fa en sta. Seu de Mallca.» i, efectivament, coincideix amb l'obra que es representà durant molt temps a la catedral de Palma el divendres sant, de la qual es conceixen tres còpies manuscrites procedents de Mallorca.

(*) Professor de llengua i literatura catalanes.

El propòsit d'aquest treball és presentar i editar el text d'aquest *Davallament* tal com ens és conservat en el manuscrit de Santa Maria de Maó. El text no difereix gaire de les còpies mallorquines, però inevitablement presenta variants que caldrà tenir en compte quan s'emprengui l'edició crítica de la peça. Variants que tal vegada contribuiran a aclarir la forma com els drames paralitúrgics sorgits en un temple determinat podien esser adoptats per altres comunitats religioses i representats en indrets diferents de l'originari. Un poc dins aquest camí, doncs, miraré d'observar els elements definidors de la peça tot remarcant certes diferències que presenta la nostra còpia devora les mallorquines. D'altra banda, per valorar-la com cal, serà pertinent recordar allò que han dit els estudiosos del nostre antic teatre sobre l'obra, encara que sigui sumàriament, així com de les representacions d'altres Davallaments que s'hi poden relacionar, amb especial atenció pel cas de Menorca. Finalment he trobat que calia aprofitar l'ocasió per apuntar algunes idees sorgides en l'elaboració d'aquesta presentació sobre un detall característic del gènere, l'ús d'una imatge de Crist en les representacions, tot i que tal vegada es decanten un poc del discurs principal.

L'OBRA I LES DIFERENTS CÒPIES

Per començar aquesta presentació ens haurem de referir a la còpia menorquina tot confrontant-la amb les altres tres d'origen mallorquí. Convé, doncs, que establim quines són. Les dues més antigues es troben dins un mateix còdex que recull una quarantena llarga de consuetes i que data de finals del segle XVI, confegit a la vila mallorquina de Búger i conservat avui a la Biblioteca Nacional de Catalunya; Gabriel Llabrés (1888-89) va publicar la notícia de la troballa d'aquest important recull de teatre medieval, acompanyant-la precisament de l'edició del text d'una d'aquestes còpies, la que va encapçalada pels mots *Cobles del devallament de la creu ques fa cada any en la seu de Mallorca;* en canvi, l'altra còpia del còdex, que és la més completa, encara resta inèdita i només s'hi presenta com a *Consueta del devallament.* La tercera còpia mallorquina és de l'any 1691 (per tant, posterior a la de Menorca), es conserva a l'Arxiu Capitular de Mallorca amb el títol de *Consueta del devallament de la creu de Christo Senyor Nostre* i ha estat publicada modernament per Gabriel Llompart (1978).

D'acord amb el gènere a què pertany el drama, l'episodi principal radica en la remembrança de com fou davallat de la creu el cos de Jesucrist, episodi que, recordem-ho, se situa just enmig dels dos moments crucials de la Pasqua

cristiana que són la crucifixió i la resurrecció de Jesús. En la nostra peça el davallament pròpiament dit va precedit pels planys que provoca la mort del mestre en els apòstols Pere i Joan i pel plany de la Verge Maria. Tot seguit ja entren en escena Josep d'Arimatea i Nicodem, que són els que visitaran Ponç Pilat i n'obtindran el permís per despenjar el cos de Jesús, cosa que faran ells mateixos en presència de Joan i la Verge, a la falda de la qual posaran el cos.

Aquest és el resum dels episodis en què coincideixen totes les còpies. N'he omès una escena que apareix en la còpia inèdita, però no en les altres dues mallorquines ni tampoc en la de Maó. És una acció que es producix mentre Josep i Nicodem són davant Pilat, el qual fa cercar el centurió que ha presenciat la crucifixió perquè li reconti l'esdeveniment. La mateixa còpia inèdita que conserva aquesta escena inclou un altre passatge d'un cert pes, que és el pròleg que precedeix tota l'acció i que era recitat per un actor (cosa força habitual en el teatre antic). Aquest pròleg no es troba a les dues altres còpies mallorquines, però en canvi sí que el trobem al manuscrit menorquí. Però cal observar que aquí va afegit al final de l'obra i és escrit per una mà que no és la de Bartomeu Vives i que deu correspondre a la de D. Carreras, que signa al costat de dos pentagrames, que es troben també al final, amb la notació musical i la lletra d'una de les cobles que canten a duo Josep i Nicodem.

Ve a tomb ara recordar que els drames eclesiàstics medievals sovint eren cantats en part o sencers. La música amb què s'entonaven els versos corresponia a la de diferents càntics, himnes i salms, habituals en les celebracions. En el manuscrit menorquí, per exemple, es fa constar que Pilat ha de respondre a to de «Alme laudis eulalie», igual que Nicodem en la seua darrera intervenció. També és una indicació musical l'expressió «a to de plant» que encapçala els versos de Pere, Joan i la mare de Déu «plant» en aquest cas no vol dir simplement plany, lamentació o plor, sinó que al·ludeix als cants funeraris). També trobem les indicacions que Josep i Nicodem, dues vegades, han de cantar «a quatre veus», cosa que potser cal entendre en el sentit que eren secundats per altres cantants; també hem esmentat que tots dos han de fer un duo, per al qual D. Carreras anotà la partitura, no sé si original o no. Al final de la peça, encara, una darrera rúbrica ens diu que s'inicia la processó de l'Enterrament «a cant d'orga».

Aquestes didascàlies musicals no són ben iguals a les dels altres manuscrits, que tampoc concorden plenament entre ells. Així, en l'editada per Llabrés, Nicodem s'expressa un cop a to de «O Susana care muller» i un altre cop a to de «Eterna Rerum», mentre que en la còpia inèdita ho fa les dues voltes en aquest darrer to. D'altra banda, allà on hem vist que Josep i Nicodem cantaven a quatre veus, la versió inèdita diu que ho fan «a concert» i el

manuscrit de 1691 anota que ho diuen «ab música» i acompanyats de músics. Quant a l'escena del centurió, es feia a to de «Alme laudes» i el pròleg cantava a to de «Pange lingua», segons la versió que els conté; no sabem si la còpia menorquina també incloïa la indicació musical per al pròleg ja que el full està malmès en aquest punt.

Estretament lligada amb la música, hi ha la qüestió mètrica. La nostra peça, de només 194 versos comptant-hi el pròleg, combina tres esquemes de versificació. El primer esquema correspon a les noves rimades, que són seqüències de versos octosil·làbics aparellats i que en el nostre manuscrit s'agrupen en «cobles» de quatre versos: *aabb;* és el tipus de versificació propi del més antic teatre català. El segon esquema és el de les quartetes heptasil·làbiques de rima encadenada: *abab* (només trobem una cobla *abba).* Finalment, també heptasil·làbics i de rima encadenada, els sextets: *ababab,* que només apareixen en el pròleg i semblen l'esquema més modern. Pel que fa a les noves rimades, estan vinculades als parlaments de Pere i Joan. La resta dels personatges parlen en quartetes encadenades, fins i tot el centurió i el criat o patge que només surten a la versió inèdita.

Les altres didascàlies que conté el nostre text versen essencialment sobre els moviments i desplaçaments dels actors, cosa que ens permet intuir com era l'escena per on es movien i alguns altres detalls. A partir d'aquestes acotacions arribem a entendre que la part principal de l'escenari era un cadafal on s'alçava la creu. Uns bancs o bancals permetien l'accés al cadafal i l'unien als llocs d'on anaven sortint els personatges. Els bancs, d'altra banda, s'encreuaven ja que s'esmenta explícitament el creuer dels bancals. Els llocs, imprecisos en el text, d'on van sortint els personatges són: el de Pere, el de Maria, el de Josep i Nicodem i el lloc on s'està Pilat. Joan, en canvi, surt del peu de la creu i al mateix punt es devia trobar també el centurió.

Però per a la nostra obra, a més de les acotacions del text, comptem amb un testimoni gràfic realment excepcional per a entendre l'estructura de l'escena tal com es feia a la catedral mallorquina: es tracta d'un croquis que acompanya el manuscrit de 1691 i que reproduïm a la figura 1. Hi veiem com el cadafal de la creu se situava davant l'altar major i s'hi arribava per una andana (els bancs) que va a parar al cor catedralici. Perpendicular a aquesta andana, una altra la travessa més o menys al mig i uneix dues plataformes elevades: a l'esquerra la dels músics i a la dreta la de Pilat.

Com he dit, aquest dibuix correspon a l'escenari tal com es muntava a la catedral de Mallorca i ens podem preguntar fins a quin punt era reproduït a Santa Maria de Maó. Tot i no tenir-ne evidències, em sembla que la reproducció podia esser força fidel: la col·locació del crucifix davant l'altar respon

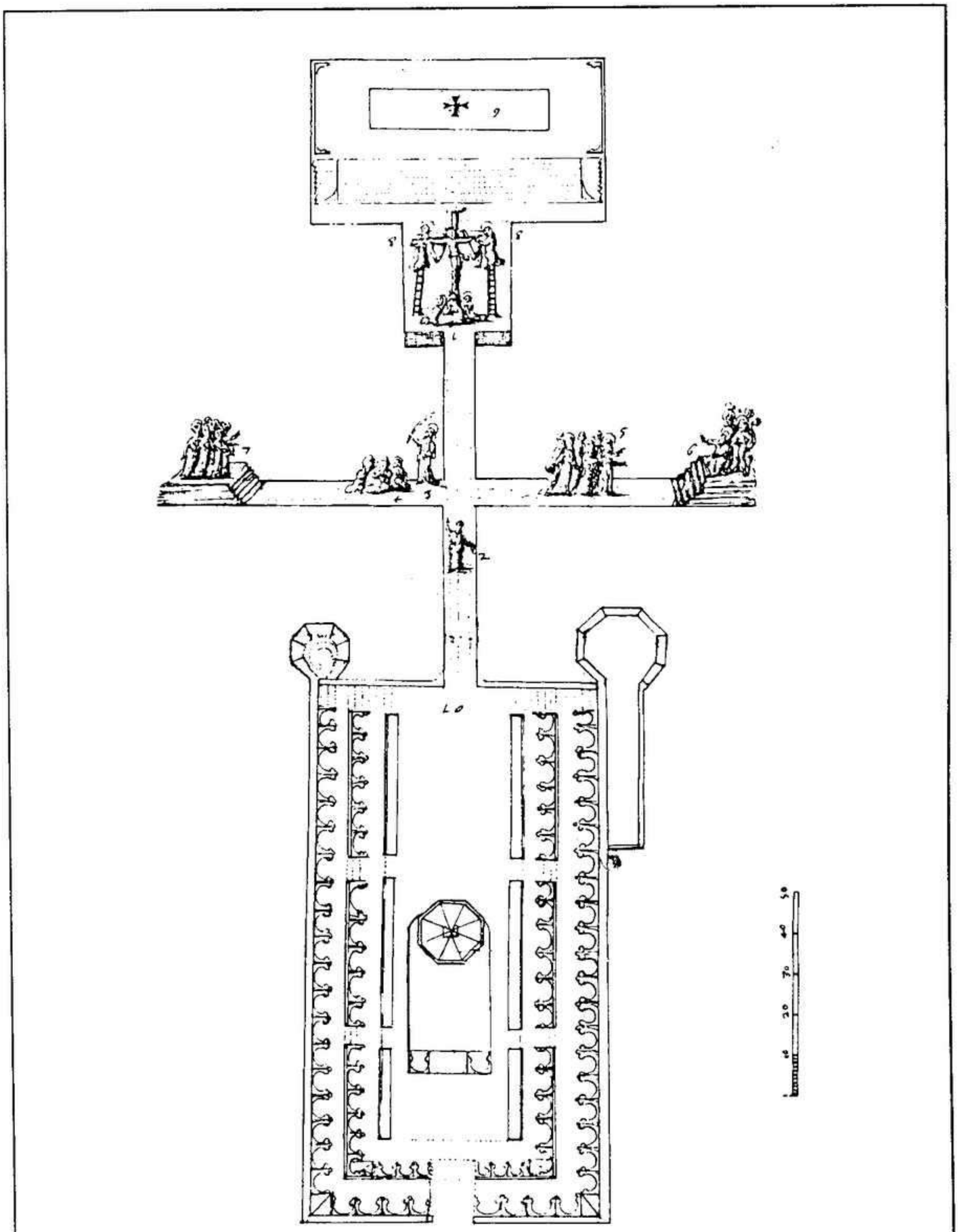

Figura 1: Croquis del *Davallament de la Creu* de la Seu de Mallorca. Els nombres del dibuix es corresponen a: 1. Theatrum ubi extat Iesus Crucifixus. 2. Sanctus Petrus facit planctum. 3. Sanctus Ioannes facit planctum. 4. B. Maria, mater Iesu, facit planctum. 5. Joseph et Nicodemus cantantibus musicis petunt corpus Iesu a Pilato. 6. Pilatos concedit corpus Iesu. 7. Musici cantant pie et devote. 8. Joseph et Nicodemus decendunt corpus Iesu de cruce. 9. Altare majus. 10. Chorus.

a la lògica i a la simbologia que s'atorgava a les parts de l'església i la disposició de dues andanes entrecreuades es podia fer fàcilment a tots els temples cristians de planta cruciforme, que són la generalitat. Altres detalls presenten algun dubte: per exemple, no sé si a Santa Maria hi havia, com a Palma, el cor per als canonges a la nau central i, per tant, on i com començava l'andana que conduïa a l'altar major pot esser discutible. En qualsevol cas, no és agosarat pensar que allò que es perseguia a Santa Maria de Maó era la imitació, tan exacta com es pogués, del model escènic que brindaven les funcions catedralícies. I podem creure que molts del seus preveres devien haver passat per Mallorca al llarg de la seva carrera eclesiàstica i que algun cop podien haver assistit al *Davallament* de la Seu, el record del qual esdevindria, per als detalls escènics de les primeres funcions a Maó, un valuós suplement a les acotacions del text, no sempre suficients.

Continuem, però, amb el croquis que, per a nosaltres, és la guia de més informació: també hi ha dibuixats els personatges situats en el punt o els punts on fan les seves intervencions. Pere se situa entre el creuer i el cor d'on probablement sortia. Joan, que sabem que surt del peu de la creu per anar a trobar Maria, és dibuixat al costat d'aquesta, entre el cadafal dels músics i el creuer, on ella fa el seu plany. Maria, d'altra banda, és representada un segon cop al peu de la creu. També Josep i Nicodem estan representats dues voltes: davant Pilat i enfilats a les escales per davallar el cos de la creu; el lloc d'on sortien inicialment devia esser la plataforma esquerra, la dels músics, i cal observar que davant Pilat van acompanyats d'un grup que són segurament els mateixos músics.

Aprofitem el croquis del 1691, encara, per observar algun detall del vestuari i tramoia. Els actors semblen anar tots amb túniques i molts d'ells porten una diadema al cap on era anotat el nom del personatge que representaven. Joan sembla portar a la mà una palma. Pel que fa a Pere, no es distingeix si porta res a les mans, però convé recordar que en les dues còpies més antigues s'indicava que havia de mostrar unes claus (v. 19-20) i unes xarxes (v. 21-22). Pel que fa a Jesús, era representat per una imatge, com ja comentarem amb detall; als braços de la creu hi distingim les escales esmentades per les acotacions i també una mena de llençol amb què Josep i Nicodem han de baixar la figura.

Més endavant tornarem a referir-nos a algun altre detall d'aquest dibuix, però de moment en tanquem la descripció i passem a recordar allò que han comentat sobre la nostra peça els investigadors que s'hi han atansat afegint-hi, si cal, algun comentari.

APRECIACIONS SOBRE L'OBRA

La primera apreciació erudita sobre el nostre text la trobem a l'estudi i classificació que Josep Romeu (1967) va fer dels diferents Davallaments existents en llengua catalana, tot relacionant-los entre ells i amb altres drames passionístics. És ell qui estableix que el nostre Davallament és el darrer que podem considerar medieval, ocupant un quart lloc, rere els precedents de Barcelona (datable de la primera meitat del segle XIV, però del qual es conserva només un parlament de Nicodem), de Cervera (que es deu remuntar al segle XIV i es conserva amb altres peces pasquals, especialment formant conjunt amb el *Davallament a l'infern* i els *Planys de Joan i de la Magdalena)* i d'Ulldecona (redactat segurament a mitjan segle XVI).

Aquests tres Davallaments, juntament amb el de Mallorca, pertanyen a una tipologia medieval que concep el Davallament com una baula de la cadena de drames que s'escenificaven autònomament els diferents jorns de la setmana santa. Així, en el recull de consuetes mallorquines, a més de les *Cobles del Davallament* per al divendres de capvespre, hi ha peces sobre la Passió per a representar-les el dijous sant, el divendres de matí i una, sobre la resurrecció, probablement per al dissabte o diumenge sant. Però aquest sistema d'escenificar la passió fragmentada va esser substituït amb la introducció, al segle XVII, dels modes teatrals barrocs. A partir d'aquest moment les noves Passions s'escrigueren pensant en una representació ininterrompuda, com a obres unitàries, encara que sovint s'articulessin en tres actes (en el darrer dels quals s'encabia l'episodi del davallament). De mostres en català d'aquest nova factura coneixem *La passió de Christo Nostre Senyor* (1929) que, segons Josep Lluís Sirera (1987, p. 292), reflecteix encara una etapa de transició i cal datar-la del primer terç del segle XVII. També coneixem de finals d'aquest segle una passió rossellonesa, de la qual Pep Vila (1983, pp. 385-403) ha editat, precisament, el fragment que correspon al davallament.

Un altre fet que cal tenir en compte, en referència al teatre barroc, és que sorgí en un període en el qual les autoritats eclesiàstiques combateren més durament que fins aleshores les escenificacions dins els temples. Si bé algunes velles representacions d'arrel medieval van aconseguir subsistir-hi per la forta tradició, les noves Passions conformaren la seva escenografia pensant en representacions a l'aire lliure o en locals no sagrats, on tampoc no sempre eren tolerades de grat per la jerarquia catòlica. Tanmateix, va néixer a partir d'aquí una tradició dramàtica de gran solidesa, sustentada per devots afeccionats que, almenys a Catalunya, arriba fins avui mateix en forma de representacions passionístiques de molt predicament, encara que excloses definitivament de les esglésies.

Tornem, però, al Davallament mallorquí. Josep Romeu en coneix les dues còpies més antigues que són contingudes en el recull de consuetes de finals del segle XVI. Romeu és qui observà que aquests dos Davallaments del còdex eren la mateixa obra, amb les dues variants de gruix que hem esmentat abans: el pròleg i l'escena del centurió només són a la versió inèdita i no a la consueta publicada per Llabrés, que és la que explícitament consta copiada de la que es guardava a la Catedral. Romeu atribueix la darrera llacuna a un descuit del copista, cosa que sembla plausible atès que res no explica perquè caldria suprimir deliberadament aquells 44 versos on el centurió, tal com registrem els evangelis canònics, proclama la seva convicció en la natura divina d'aquell que acaba de veure expirar a la creu. Ara bé, a la vista de les altres còpies que deriven també de l'antígraf de la Catedral (el manuscrit de Maó i el de 1691) queda clar que l'escrivà al qual cal atribuir el lapsus no és el compilador del còdex, sinó el que féu la còpia que es guardava a la Seu.

Romeu, després de descriure l'obra, considera que la seva vàlua literària és limitada i que és un arranjament no gaire afortunat de diversos fragments, alguns de nous i d'altres manllevats d'alguna Passió dramàtica i d'algun Davallament més antics. Pel que fa a la data de la redacció, la situaria en la segona meitat del segle XVI, i els textos en què es basà l'arranjador per a alguna part de l'obra, potser en la darreria del XV.

Enfront dels comentaris poc ponderatius de Romeu, Josep Massot (1962, p. 78-79) es refereix breument a aquesta obra indicant que té especial interès atesa la supervivència del Davallament a Mallorca fins avui (bé que força desfigurat) i apunta alguna de les vicissituds sofertes per les representacions del Davallament a la Seu i a les parròquies de Sóller i Felanitx, tot suggerint que caldria investigar-hi més.

Referent a la vila de Felanitx, Massot publica el fragment d'un document que concreta la llista de personatges que intervenien en el Davallament que s'hi feia fins al 1759 i, aparentment, l'autor de l'obra: «antes feyan el [Davallament] que compongué el Rector Major, ahont ay havia pròlech, St. Pera, St. Juan, la Mare de Déu, Pilat, criat de Pilat, Joseph de *[sic]* Nicodemus, senturió». Massot creu que cal identificar aquest Rector Major amb Pere Antoni Mayol, rector de Felanitx de 1681 a 1687. El que em crida l'atenció, però, és que la llista de personatges coincideix exactament amb els que intervenen en la versió inèdita del nostre Davallament, la que inclou l'escena del centurió, amb aquest personatge, el criat de Pilat que el va a cercar i el pròleg, a més de tots els altres. Aquesta coincidència no pot esser fortuïta. Per exemple, la presència de sant Pere en un Davallament és força excepcional (entre els catalans anteriors i posteriors només apareix en el nostre) i igual-

ment és bastant particular l'absència de la Magdalena. Crec, doncs, que podem estar segurs que a Felanitx havien representat la nostra peça en la seva versió completa, encara inèdita. Açò faria impossible, per raons cronològiques, que l'autor del Davallament de Felanitx fos Pere Antoni Mayol. Tal vegada hi va fer algun arranjament i se n'atribuí l'autoria, o la identificació amb el Rector Major no és encertada.

El camí que ja suggeria Josep Massot ha estat practicat per Gabriel Llompart (1978) escorcollant l'Arxiu Capitular de Mallorca i publicant nous documents per a la història d'aquesta representació. Començant per les notícies més antigues, en el treball de Llompart ens assabentem que el divendres sant, ja a finals del segle XIV, es feia a la Catedral una representació anomenada *Plant de les Maries* i que a mitjan segle XV hom ja denomina *Davallament* la peça escenificada en tal diada. El 1463 va esser objecte d'una revisió per la qual sabem que la representació començava amb els planys de Pere, Joan i la verge Maria amb la Magdalena i la mare de Jaume (potser cal entendre que la Mare de Déu era la que pròpiament feia el plany, i les altres dues es limitaven a acompayar-la, però en altres davallaments, com el de Cervera, Maria Magdalena diu efectivament el seu propi plany).

Els planys de Pere i Joan esmentats en aquest document crec que es podrien identificar sense gaires objeccions amb els primers 56 versos del text que coneixem, els quals són en noves rimades el tipus de versificació més antic present en el drama. En canvi el plany que conservem de la verge Maria, que és fet en quartetes i no en noves rimades, possiblement no és el que es recitava en l'època del document, sinó més recent. D'altra banda, en el *Cobles del Davallament* que ens han arribat mai no es parla de les altres Maries. Tot plegat fa pensar que després de 1463 es van fer arranjaments o esmenes abans de conformar el text de les còpies no anteriors a la fi del segle XVI, que són les que coneixem.

Insistint en la qüestió de les tres Maries, cal que observem de nou el croquis de què hem parlat i que també fou descobert entre la documentació estudiada per Llompart. Hi observem que la mare de Déu hi és representada en dos punts, on fa el plany i al peu de la creu, i en tots dos punts va flanquejada per dues altres figures sedents que segurament cal identificar amb les altres dues Maries esmentades el 1463. Si és així, doncs, el dibuix podria datar d'aquesta època però ja no del moment que es fixà el text que podem llegir en el qual, repetesc, no parla ni s'esmenta altra Maria que la Mare de Déu. Malgrat aquest possible desfasament temporal, la disposició general de l'escena crec que es correspon prou amb les acotacions dels moviments dels personatges: els canvis en el text no devien alterar aquest aspecte.

Les representacions, sense incidències notables, es van documentant fins al 1691 en què el bisbe Alagó decidí prohibir-les terminantment. La prohibició, però, no va esser gratament acceptada pels canonges de la Seu, els quals pledejaren per obtenir-ne el manteniment. Finalment s'aconseguí un pacte: es mantindria el Davallament, però canviant-lo totalment. Cal remarcar que va esser arran d'aquesta desavinença entre bisbe i canonges que els segons aplegaren documentació per defensar les seves tesis, entre la qual es troba el croquis que hem comentat i també una nova còpia que van fer del text del drama, la de 1691, just abans, doncs. que deixés de representar-se.

NOUS DAVALLAMENTS DINS ELS TEMPLES

La renovació del Davallament va consistir a substituir el text i reduir els personatges i l'acció. El text català tradicional es canvià per una sèrie d'himnes i cants litúrgics en llatí i els personatges es limitaren a sant Joan, Josep i Nicodem, mentre que la Verge Maria era representada per una imatge, tal com ja era costum de fer-ho amb Jesús crucificat. Aquest Davallament va tenir una durada curta perquè el 1705 el capítol, ja amb el bisbe Portilla, decidia fer representar un nou Davallament amb text llatí i música escrits expressament, en el qual intervindrien únicament els actors que representaven Josep i Nicodem, alternant-se amb un cor de cantants. Aquest nou text arribà a la impremta i es conserva algun exemplar d'una edició del 1749. Potser açó en va afavorir la difusió fora de la catedral. Com assenyala Massot, el 1751 el bisbe Despuig donà permís perquè, tal com es feia a Ciutat, pogués fer-se també a Sóller i el 1759 a Felanitx, en substitució del que feien abans, atribuit al rector Major. Entre aquestes dates també s'introduí a Menorca, tal com veurem.

Llompart ens aporta testimonis que aquest Davallament iniciat els primers anys del segle XVIII encara subsistia, sembla que prou íntegre, a la parròquia de Sóller a començaments del nostre segle. En canvi, a la catedral mallorquina subsisteix fins avui mateix un Davallament mimat que dóna pas a la processó de l'Enterrament, però ja sense cants ni parlaments de cap casta: un vestigi prou esporgat però encara viu d'una tradició litúrgica centenària. D'altra banda, veurem que aquesta forma esporgada que actualment encara es fa a Ciutat de Mallorca s'havia fet a altres punts de les Illes, però hom no l'hi ha sabut o pogut mantenir fins avui.

Abans de passar a ocupar-nos de Menorca, cal dir que també fora de les Balears hi ha testimonis de representacions semblants, a l'interior de les es-

glésies fins a dates molt properes, que no deixen de presentar certs paral·lelismes que caldria avaluar. Així, puc esmentar les descripcions fetes per Violant i Simorra (1953) de les celebracions pasquals del Pallars. En alguns pobles d'aquesta comarca pirinenca van arribar a perviure els Davallaments a dins de l'església fins a la guerra civil. Les representacions documentades són les de Sarroca de Bellera, Gerri de la Sal, Rialb i Esterri d'Àneu. Les representacions descrites presenten punts de contacte amb l'actual de Palma: si més no, pel que fa al text, tampoc no n'hi havia, excepte a Gerri on es cantava el miserere mentre durava l'acció. Com que aquests vestigis pirinencs no semblen haver estat coneguts pels autors que s'han ocupat específicament dels Davallaments i les seves pervivències, no estarà de més si reproduïm la descripció més completa que correspon a la representació d'Esterri d'Àneu:

> «El Davallament.— El divendres a la nit tenia lloc l'emocionant cerimònia del «Davallament de la Creu», d'aquesta forma:
>
> Per mitjà d'unes escales de mà, col·locades de bell antuvi a cada costat del gran Crucifix, dos sacerdots pujaven a arrencar els claus i la corona de la imatge clavada; els mostraven al poble, peça per peça, els besaven així mateix molt devotament, i els anaven deixant en una bacina que sostenia un tercer sacerdot, col·locat dempeus davant la creu. El qui havia arrencat el primer clau del braços baixava uns esglaons i estirava el dels peus.
>
> I així que havien arrencat tots els claus i la corona, llavors els dos sacerdots baixaven el Crist de la creu i l'ajeien al sepulcre, mentre que el sacerdot que havia recollit els claus, els lliurava, junt amb la bacina a una de les tres Maries: Maria Cleofè («Claufè»).
>
> És de notar que a contemplar aquesta emotiva i evocadora escena, segons la nostra informant, acudia la gent de tots els pobles de la Vall d'Àneu.
>
> L'Enterrament.— Acte seguit, després d'efectuat el Davallament, eixia la processó de l'«Enterro», amb la mateixa comitiva de figures sacres i guardant àdhuc el mateix ordre que en el Via Crucis. Solament cal afegir-hi el sepulcre i Maria Cleofè, que en aquesta processó duia l'esmentada bacina amb els claus. Davant del sepulcre anaven dos armats dansant una mena de ballet...» (Violant, 1953, p.50).

Allò que ara fóra interessant és esbrinar si en el cas de les parròquies pallareses aquests Davallaments muts eren, com a Palma i a altres punts de les Balears, reminiscències d'una peça teatral anterior amb text llatí o català.

ELS DIFERENTS DAVALLAMENTS A MENORCA

Que a Menorca s'havia representat el Davallament de la creu des del primer quart del segle XVII, com a mínim, ja era cosa sabuda de fa temps mitjançant una relació escrita per Domènec o Domingo (forma habitual a l'època amb què ell signava) Marquès, on s'hi referia ben explícitament. Recordem que es tracta del relat dels diferents actes piadosos que es feren l'any 1622 per implorar la fi d'una gran sequera (Salord i López, s.d.). Entre aquests actes es van fer moltes processons, com aquella a què es refereix el fragment on s'esmenta el Davallament. És el següent:

> «A la qual processó hi hagué molts disciplinants i peregrines vestides de blanc i assenyaladament una persona devota qui, desnua o despullada de la cinta en amunt, ab una grossa cadena part cenyida i part arrastrant, coberta la cara ab un vel negre a modo de cogulla, aportà sobre les carns una pesada i molt grossa creu que està en dita iglésia [parroquial de Ciutadella] entrant per lo portal de les esquelles, la qual creu serveix per la representació del misteri de l'endavallament que quiscun any o molts se representa en dita iglésia i que per la sua grandària i pes -dic que als braços d'ella s'arrimen dos escales per on pugen los qui representen Josep i Nicodemus a fer lo endavallament- [fonc] cosa que movia i mogué a compassió i llàstima a tots los circumstants -que perque es sàpia lo pes i grandària d'ella, dic que lo arbre de la creu té d'altària vint-i-cinc pams i lo travesser vint, i de gruix quatre dits, que sens dubte deu esser de pes de devuit arrobes-. I esta processó se féu en Ciutadella divendres a quinze d'abril del dit any 1622».

Per aquest escrit de Domènec Marquès, doncs, sabíem que a Ciutadella es representava el *misteri de l'endavallament* en el qual intervenien almenys Josep i Nicodem, que s'emprava una gran creu i també dues escales. Quan parla de la creu, ens en concreta la grandària i el lloc on estava dins l'església durant l'any; no s'especifica si l'esmentada creu sustentava normalment la figura del Crist, però, si era així, sembla que se'n podia desprendre, altrament Marquès no parlaria de creu sinó de crucifix, com fa en descriure altres participants de la processó.

Aquestes dades no són suficients per concloure si el Davallament de Ciutadella es corresponia a les *Cobles del Davallament*, però crec que és probable. La còpia maonesa aproximadament és contemporània del text de Marquès i, quant al fet que tant a Maó com a Ciutadella s'escenifiquessin els mateixos

Figura 2: Escena del Davallament d'un relleu d'estil barroc de l'església del Sant Crist de Ciutadella, contemporani de l'època en què s'escenificaven les nostres *Cobles*.

misteris, sabem que açó succeïa almenys amb la *Presa de Menorca* (Anònim, 1989, pp. 22-24). És lògic que les *Cobles del Davallament* procedents de Mallorca s'introduïssin abans a l'església paroquial de Ciutadella que era la principal de l'illa. Però és un fet que a la de Maó, gelosa d'esser també de patronat reial, hi havia de sempre una certa fira per rivalitzar amb la de Ciutadella, entre altres coses, en matèria de celebracions fastuoses.

Sigui com sigui, la còpia de Bartomeu Vives de les *Cobles del Davallament* és un testimoni irrefutable que l'obra era coneguda i representada a Menorca, si més no a Maó, i és una prova també de l'influx que exercia la Seu i el bisbe de Mallorca damunt l'església de la nostra illa. Podem presumir que era un influx tan gran o gairebé com el que es produïa a la resta del bisbat. I quan des de la jerarquia diocesana es decidí canviar la representació del divendres sant pel Davallament llatí, la decisió va estendre's indefectiblement a Menorca.

La prova de l'abast d'aquest canvi ens prové d'una còpia que va fer del text llatí el prevere i beneficiat de Maó Antoni Seguí l'any 1753, en una data, doncs, en què la substitució del Davallament, ja ho hem dit, s'estava efectuant en altres parròquies de l'illa gran. La còpia original d'Antoni Seguí no la conservem, però ens ha arribat la que en va fer, al seu torn, Josep Sancho ja a començaments del segle XIX, al suplement segon de la seva obra manuscrita *Memòria sobre la Parròquia de Maó*, conservada a l'Arxiu Diocesà de Ciutadella. Porta el següent encapçalament: *Devellament de la Creu que se acostuma fer en algunas Iglesias*, indici que no es feia solament a Maó. És de ressaltar que, en aquesta còpia, el text que ha d'esser dit, o millor cantat, és en llatí i les acotacions són en català; en canvi, la versió mallorquina que coneixem i que va esser editada porta les acotacions en castellà. També s'observa que en la versió menorquina hi manca algun vers i presenta alguna variant textual.

La còpia de Josep Sancho no té la música, però la partitura que s'emprava ens ha pervingut per una altra banda: en un manuscrit de l'església de Sant Cristòfol (fotocopiat per Joan Pons Moll) signat simplement per Hernandez i sense data, que porta el títol de *Cant per el devallament de la Creu ab Acompanyament*. No s'hi copia la lletra sencera, només els mots inicials de les arietes que van alternant Josep i Nicodem.

Com a Mallorca, aquest Davallament cantat en llatí s'estengué a moltes esglésies i perdurà fins ben entrat el segle XIX. Joan Pons Moll (1950) ens narra de manera ben detallada (supòs que a partir d'informants que encara van aconseguir-la) la representació que es va fer de manera habitual as Migjorn Gran fins al 1875, quan ja en altres punts de l'illa havia desaparegut o

Figura 3: Detall del crucifix des Mercadal; pot veure's com s'articula el braç al cos per una frontissa.

decaigut. Com a Ciutadella on el 1871, a l'església de Sant Francesc, després de trenta-tres anys de no fer-s'hi, es va fer una reposició força espectacular (enfront de la forma antiga, més senzilla i menys aparatosa) del Davallament, però que no tingué continuïtat (Vila, G. 1918). També Pons Moll indica que aquest decaïment s'havia iniciat devers el 1835, amb l'exclaustració dels convents franciscans de l'illa, des dels quals s'hauria introduït i difós la funció del Davallament. Avui podem pensar que aquesta suposició no és del tot encertada a la llum del que sabem sobre l'origen mallorquí de la peça i de la data primerenca en què el prevere Antoni Seguí en féu la seva còpia. Aquests elements ens fan pensar que l'obra començà a fer camí de mà del clergat secular i no dels franciscans ni de cap orde religiós. Tanmateix és possible que, en un moment donat, fossin efectivament els franciscans qui promoguessin aquesta representació piadosa. Segons diu Xavier Fàbregas (1978, p. 32), durant el XVIII, allò que salvà la continuïtat de les Passions a Catalunya fou «l'arrelament popular d'aquesta tradició i, sobretot, la postura favorable d'alguns ordes religiosos». Tal vegada a Menorca es produí cosa semblant amb els Davallaments. Cal no oblidar, però, que després de l'extinció dels convents franciscans es van continuar representant d'una manera o altra fins molts anys més tard en esglésies parroquials.

Les funcions, però, es van anar empobrint en desproveir-les del text i de la música, que és la forma com subsistiren en algunes esglésies menorquines, com a les des Migjorn o Maó, fins al 1936 (i que avui només es manté a Palma, com hem dit). L'agitació revolucionària que va seguir la sublevació militar va acabar d'abolir aquesta pràctica i va destruir les imatges i molts dels objectes de l'*attrezzo* que s'hi emprava. Després, com moltes altres pràctiques piadoses, les representacions ja no es van restaurar i avui dia no en resta cap vestigi.

O pràcticament, perquè no obstant el que he dit, a l'església de Sant Martí des Mercadal hi ha una imatge del Crist crucificat damunt la qual cal parar atenció (figures 3 i 4). Es tracta d'una imatge moderna, que una família devota restituí a l'església, als anys quaranta, per suplir la que es devia perdre durant la guerra. L'excepcionalitat d'aquest crucifix és que té els braços articulats al cos mitjançant unes frontisses, cosa que els dóna mobilitat, i els claus de les mans i dels peus es poden extreure. El fi d'aquests dispositius és ben clar: poder despenjar el Crist de la creu, plegar-li els braços i, col·locat en el monument funerari, dur-lo en la processó de l'Enterrament. I efectivament així s'esdevé: els membres de la família que se'n fa càrrec, quan arriba la setmana santa, davallen la imatge i la preparen per a la processó. Tot, però, es fa sense públic, ni cap dels que hi intervenen recorda que aquesta preparació,

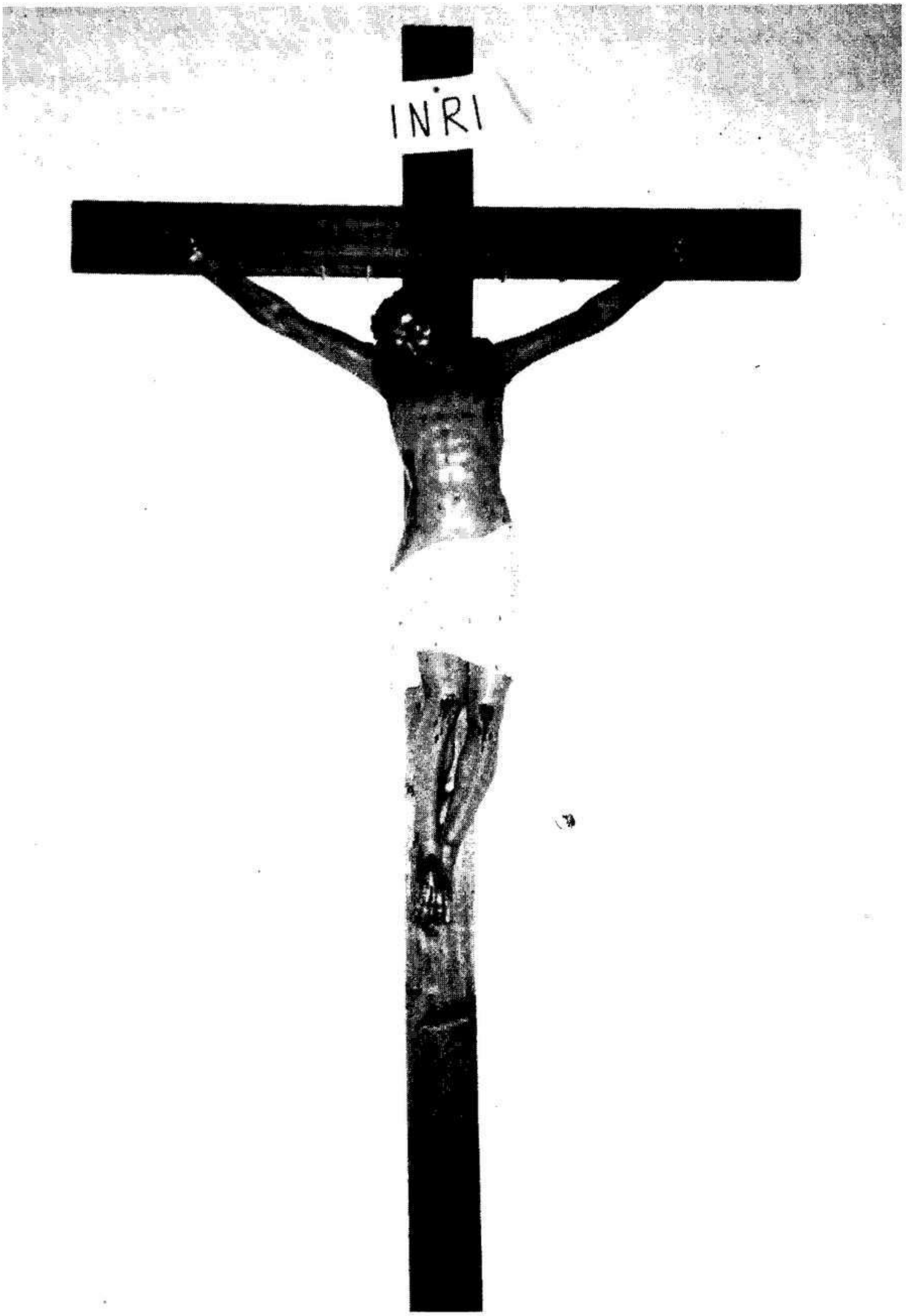

Figura 4: Crucifix actual de l'església des Mercadal, despenjable i amb els braços mòbils.

en el passat, hagués revestit cap teatralització. Tanmateix, encara que el seu record familiar no hi arribi, la imatge articulada i despenjable del crucificat, destinada a la processó de l'Enterrament, en comptes de la figura del Crist jacent que s'empra a les processons d'altres pobles, innegablement té les arrels en els drames del Davallament. Unes arrels antiquíssimes que s'enfondeixen en els mateixos orígens del gènere.

L'ÚS DEL CRUCIFIX EN ELS DAVALLAMENTS

No és pas poc rellevant que, ja d'antic i fins a les actuals romanalles, en la representació del Davallament, Jesús crucificat no hagi estat encarnat per un actor, sinó per una imatge. D'algunes de les mostres més recents n'acabem de parlar, de les més antigues en tenim constància en les acotacions que esmenten explícitament el *crucifici* que s'emprava tant a Ulldecona com a Palma. A Maó, encara que les acotacions no ho diuen, igualment devia emprar-se-n'hi un, tal com a Palma. També en el Davallament de Cervera veurem que hi ha detalls que ho indiquen. Crec que aquest element precisament pot haver afavorit la pervivència de les representacions del Davallament a l'interior dels temples i per tant convé aturar-s'hi un poc.

D'entrada cal dir que hi ha un fet que permet la substitució d'un actor per una imatge: Jesucrist ja és mort i no ha de parlar ni s'ha de moure. Però tot i que ell no s'hagi de moure, per davallar-lo de la creu, altres actors sí que ho han de fer. Açò obliga, doncs, a proveir-se d'un crucifix que compti amb certs dispositius que permetin separar el cos de la creu i dotar d'una articulació els braços del Crist per facilitar-ne el despenjament i la col·locació a la falda de la mare de Déu i, en acabat, al sepulcre. Per açò sembla que, originalment, prescindir d'un actor a canvi d'aquesta imatge mòbil no responia a raons de facilitat o d'economia de mitjans. Encara menys si tenim en compte que en la representació de la Passió pròpiament dita (que precedia el Davallament) un actor, amb els trucs pertinents, havia hagut d'esser penjat en la creu per fer-hi els parlaments previs a l'expiració. Per què, doncs, no repetir el que ja s'havia fet en la Passió? Per què canviar l'actor per una figura?

Crec que es pot pensar en dos factors que hi van poder influir: l'un es relaciona amb la processó de l'Enterrament que s'iniciava en acabar el Davallament i l'altre, amb l'antiga representació d'un episodi complementari, l'anomenat *Davallament a l'infern.*

A propòsit del primer factor, ja hem vist com la imatge emprada per al Davallament era també la que servia per a la processó de l'Enterrament que s'i-

niciava just conclosa la funció. Ja en el manuscrit de Cervera sembla deduir-se que el fet de col·locar el Crist en el «moniment», és a dir, en el sepulcre, al final del Davallament, es vinculava a alguna mena de processó; en copii la rúbrica final, que segueix els darrers mots de Maria: «Dit açò, prendran lo Jesús ab una taula y portar-lo han al moniment cantant: In exitu Israell etc. Et finis» (Duran, 1984, p. 138). A la consueta menorquina i a la mallorquina de 1691 també hi ha rúbriques finals de tenor semblant. A Palma, en concret, feien una processó que anava al convent dels dominicans on hi havia preparat el monument. A Maó, en canvi, la processó, a cant d'orgue, no sembla que traspassés les portes del temple i és d'observar que la rúbrica fineix bruscament, com si, copiant de la consueta de Palma, Bartomeu Vives s'adonés tot d'una que les instruccions finals no podien pas servir per a Maó i per açò el final aparentment abrupte.

Tanmateix, cal remarcar que a les dues consuetes més antigues del nostre Davallament no s'indica res d'aquesta processó perquè, segons Massot, no va esser instituïda a Mallorca fins al pontificat del bisbe Bauzà (1608-1623). Açò vol dir que la processó és posterior a la redacció de les *Cobles del Davallament* mallorquines i a l'ús del crucifix en la representació. La processó, doncs, no devia esser la determinant de la presència de la imatge en el Davallament. Amb tot, el que hom pot creure és que, a la llarga, aquest ús processional, introduït a començaments del XVII, va refermar la imatge en la representació del drama.

Més tost, a l'origen, l'ús d'una imatge del crucificat ve determinada per l'escenificació simultània d'un altre episodi pasqual que trobem testimoniat només a la Passió de Cervera, d'entre les catalanes, però que possiblement s'havia fet en les altres Passions, de les quals més tard es devia suprimir. És l'episodi del davallament a l'infern de Crist, segons una tradició que es remunta almenys a l'evangeli apòcrif dit de Nicodem (Apòcrifs, 1990, pp. 259-267). Aquesta narració va esser amplament coneguda als Països Catalans a través de la seva inclusió al *Flos sanctorum* i és recollida en molts textos cristològics. Per exemple Ramon Llull, en una de les seves obres primerenques, la *Doctrina pueril*, narra la passió i mort de Crist sense oblidar-se d'aquesta anada a l'infern: conta que es produí just després d'expirar en la creu i abans d'esser-ne llevat, amb la intenció de conduir les ànimes redimides pel seu sacrifici des de l'avern fins al paradís i conclou l'episodi amb uns mots que hem de retenir: «Sàpies, fill, que·l Fill de Déu romàs ab lo cors de Jesuchrist en la Creu, e ab la ànima devallà en los infems, estant lo cors en aquell lloc on fo crucificat» (Llull, 1987, p. 59). Aquesta precisió, que Llull rep d'una tradició ben consolidada, no va esser pas negligida pels nostres antics

dramaturgs i així ho hem de deduir de les acotacions i paraules del *Davallament a l'infern* cerverí on Jesús, menant les ànimes salvades vers el paradís, diu a la primera de totes, la del pare Adam: «Mira, Adam, lo meu cors penjat,/ per lo teu grandíssim peccat,/ en la creu ab gran turment/ per salvar a tota la gent» (Duran, 1984, p. 126). I acte seguit d'aquests mots, segons l'acotació, tota la rècula d'ànimes s'agenolla davant la creu i fa una adoració del Salvador.

La manera de representar tot açò implica que l'actor que havia estat crucificat en la representació del divendres sant de matí, en havent dinat era substituït a la creu per una imatge, per tal que el públic pogués contemplar alhora el cos penjat i l'ànima que (encarnada per l'actor) baixava a l'infern i, camí del cel, passava per davant de la creu mateix.

Com he dit, les traces de l'escenificació d'aquest episodi ens ha pervingut només en el cicle de Cervera, el més antic i complet, però, atesa la popularitat de l'episodi, podem imaginar-li una molt més gran difusió en els drames de la Passió primitius. El fet que entre les nombroses consuetes mallorquines no se'n conservi cap testimoni podria deure's al seu caràcter apòcrif que el feia, ja ben prest, vulnerable a la censura dels detractors dels textos no canònics.

En resum, crec que, a l'origen, la vinculació del Davallament de la creu amb el Davallament a l'infern va determinar l'ús d'una imatge per a representar el Crist crucificat, en comptes d'un actor. Després, amb la introducció de la processó de l'Enterrament a la fi del Davallament de la creu la imatge de Crist va adquirir una nova funció que va enfortir-ne l'ús.

Aquest trucatge fruit de necessitats estrictament teatrals, però, intuesc que devia donar a la peça unes virtuts d'ordre més espiritual a les quals es deu la seva pervivència inusual a l'interior de certs temples catòlics. Perquè em sembla que és l'únic element diferencial de relleu devora d'altres peces del cicle pasqual o d'altres drames religiosos que el podien igualar en arrelament popular i segurament superar en contingut doctrinal. L'únic avantatge, doncs, que hi sé veure és la no representació per un actor de la figura de Jesucrist.

Per argumentar aquesta presumpció podríem anar als debats que durant l'època barroca hi va haver sobre la licitud de les comèdies. Hi podem trobar adduïda, precisament contra les de temàtica sagrada, la contradicció que suposava que personatges sants i divins fossin encarnats per la gent de la faràndula, suspecta des d'antic en matèria de fe i moral. En el nostre cas, però, hem de tenir en compte que, en les representacions de consuetud eclesiàstica, els actors sovint eren clergues o afeccionats devots i no pas actors professionals i açò havia de mitigar un poc aquest argument. Però potser no del tot: al cap-

davall, quin mortal, bo i tonsurat, podria pretendre's digne d'ocupar, d'una manera figurativa i no pas abstracta, el lloc de Crist o de la mare de Déu?

Un exemple de la conflictivitat que provocava el teatre o el parateatre religiós en aquest sentit, el podem trobar a Menorca mateix entre la documentació inquisitorial: nombrosos testimonis declaren que el dijous sant de 1640 cinc alaiorencs, després de la processó de la Sang de Jesucrist, «se vistieron túnicas blancas con las caras cubiertas y el uno con cruz, cadena y soga al cuello y cavellos largos, repressentando el Cristo, y otro que le tiraba de la soga y llevaba una trompeta y otros dos que yban a los lados con los açotes en las manos haziendo señal de quererle dar y otro delante con una hacha; y que, de esta manera, avían andado por calles e yglesias y que, quando representava el Cristo [que] quería adorar la cruz del monumento, el que llevaba la soga tirava y no le dexava adorar y esto por tres vezes, causando mucha rissa y escándalo a todos; y uno de ellos deçía que aquella proçesión se la avía concedido el Summo Pontífiçe» (Rosselló 1982, p. 38). Malgrat aquesta suposada concessió papal, els oficials d'Alaior no van estar-se d'escriure al comissari del Sant Ofici de Menorca per tal que els cinc devots fossin amonestats i multats. Del document s'extreu que els oficials inquisitorials reprovaven que un espectacle que havia d'esser piadós provoqués gatzara, però, més que la simple simulació de les figures de la Passió, sembla que és, en concret, l'acció que desenvolupaven aquells homes allò que causava més trull i, doncs, més desplaer als informants.

Així mateix es poden espigolar signes d'aversió a la representació per homes de carn i os de les escenes sagrades (i en favor de la imatgeria inanimada, desenvolupada sense cap trava ni escrúpol durant el Barroc) en les ordenances eclesials d'aquesta època. Per exemple entre les prohibicions publicades per Massot (1962, pàg. 93-96), n'hi ha que especifiquen que, durant les processons, es proscriu tota representació «ad vivum» i n'hi ha alguna que prohibeix ben en concret les «processiones in quibus Passio Domini ad vivum per personas representetur». Aquesta concreció, fins redundant, indica que es deixa oberta la possibilitat d'altres representacions no teatrals sinó, per força, inanimades.

En el mateix sentit, és prou eloqüent com es transforma el Davallament l'any 1692: es redueixen els papers fets per actors a només tres: Josep, Nicodem i sant Joan; la verge Maria, com ja ho era Jesucrist, passa a esser figurada per una escultura: sens dubte era persona massa sagrada perquè l'encarnés un simple prevere. L'any 1705 un dels nous canvis suprimeix també sant Joan, potser per la mateixa raó? En qualsevol cas els únics personatges que

resten fets per actors són Josep i Nicodem, homes piadosos cabalment, però que l'església no arribà mai a desar en la corporació dels sants.

Aquesta evolució abona la tesi d'aquest apartat: la representació de Crist per una imatge i no per una persona l'hauria preservat d'una vividesa i una *humanitat* que les autoritats podien trobar excessiva i hauria actuat d'exemple per estalviar del mateix mal la figura de la mare de Déu, coses que haurien contribuït a fer que la representació del Davallament no acabés essent totalment rebutjada del si de les esglésies i hi pervisqués d'alguna manera fins ben entrat el segle XX o, en un cas, fins ara mateix.

LA NOSTRA EDICIÓ

El manuscrit utilitzat és el que es troba a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Maó. Escrit a doble columna, ocupa quatre pàgines d'un capbreu relligat en pergamí, de la primera meitat del segle XVII, sense numeració de fulls ni de pàgines ni cap inscripció externa. Actualment és guardat, amb altres dos capbreus, a la Caixa 15 de l'Arxiu esmentat.

Per a la transcripció del text he resolt les abreviatures (l'abreviatura «cob» que encapçala quasi totes les quartetes del text l'he resolt com a «cobla», tot i que en el text, quan el mot apareix sencer, adopta la forma «cobble»); he regularitzat l'ús de les majúscules, el de la *u* i la *v*, i el de la *i* i la *j*, he emprat l'accentuació i el guionet del català actual, i el punt volat per a indicar les elisions que avui no tenen representació gràfica (la *n* dels pronoms *lon* i *lin*, l'he interpretat com una epèntesi i no com una aglutinació del pronom *en*); he separat les paraules i puntuat el text d'acord amb la llengua moderna.

L'edició pretén esser del tot fidel al manuscrit i només en el cas d'alguna llacuna deguda al deteriorament del paper (especialment dels angles exteriors), n'he restablert entre claudàtors el text, si m'ha semblat prou segur, a la vista de les altres còpies de l'obra, si no, hi he posat punts suspensius. No he esmenat altres errors (tot i que alguna incongruència verbal és assenyalada amb el mot *sic*), ni tampoc he consignat les variants que presenta devora les altres còpies. Les úniques notes, al final del text, pretenen deixar clares les parts que es deuen a la primera mà, la de Bartomeu Vives, i les que són afegides per la segona. Una barra inclinada simple indica el canvi de columna i una doble canvi de pàgina.

Finalment vull agrair la col·laboració que he rebut sobretot de Josefina Salord, Amador Marí i dels rectors Huguet i Manguan de Santa Maria de Maó.

BIBLIOGRAFIA

ANÒNIM. *Presa de Menorca.* (1989). Institut Menorquí d'Estudis, Maó.

APÒCRIFS. *Apòcrifs del Nou testament.* (1990). Proa, Barcelona.

DURAN I SANPERE, Agustí i Eulàlia DURAN. *La passió de Cervera, misteri del segle XVI.* (1984). Curial, Barcelona.

FÀBREGAS, Xavier. *Història del teatre català.* (1978). Millà, Barcelona.

LLABRÉS, Gabriel. (1887-1888) «Un hallazgo interesante», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. II, pp. 53-55.

LLOMPART, Gabriel. (1978) «El davallament de Mallorca, una paralitúrgia medieval», *Miscel·lània Litúrgica catalana*, vol. I, pp. 109-133.

LLULL, Ramon (1987). «Doctrina pueril». Barcino, Barcelona.

MASSOT I MUNTANER, Josep (1962). «Notes sobre la supervivència del teatre català antic», *Estudis Romànics*, vol. XI, pp. 49-101.

«La passió de Christo Nostre Senyor». (1929), dins *Poetas dramáticos valencianos,* tom II, pp. 656-694, Real Academia Española, Madrid.

PONS MOLL, Joan (1950). «El Davallament», *Monte-Toro,* núm. 68, pp. 54-55.

ROMEU I FIGUERAS, Josep (1962). «Els textos dramàtics sobre el Davallament de la Creu a Catalunya, i el fragment inèdit d'Ulldecona», *Estudis Romànics,* vol. XI, pp. 103-132.

ROSSELLÓ I VAQUER, Ramon (1982) *Menorca davant la Inquisició.* Consell Insular de Menorca, Maó.

SALORD, Josefina i Joan F. LÓPEZ, (s.d.) *Enciclopèdia de Menorca. Literatura* (I), Obra Cultural de Menorca, Maó.

VILA, Gabriel (1918) «El descendimiento» *El Iris* núm. 1641, pp. 1-2.

VILA, Pep (1982-1983) «Un davallament de la creu del segle XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* vol. XXVI, pp. 383-403.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1953) *La setmana santa al Pallars i al Ribagorçà,* Barcino, Barcelona.

TEXT

Comensan (1) las Cobbles del Devallament de la santa Creu, les quals són aprovades per los senyors Inquisidors del Regna de Mallorca y tretas conforme se fa en santa Seu de Mallorca, trelladades per Bartomeu Vives prevere, hy és del tenor següent:

Comensa lo Pera en to de plant sobre los banchs fins al cadefal y diu:

SANT PERA

Cobla

O dolorós y què faré!
Tota una vida ploraré.
O desolat y més que trist,
negar axí a Jesuchrist!

Cobla

O variabble y traÿdor,
dexar axí lo meu senyor!
Com aguera altri servit,
que del qui·s Déu me som partit?

Cobla

Bé poria jo bravetjar
que ab ell volia mort passar!
Confús ne rest molt certament
de haver comès tal mancament.

Cobla

Bon dexebbla li som estat
al temps de la prosperitat,
mes al ravés modant-se al temps
y dexar-lo tot fonch un temps.

Cobla

No·m dexí que rahó en tingués
ni que maltractat me agués,
que ple poder me ha volgut dar
de obrir lo cel y tanquar.

(1) Per damunt de la primera ratlla escrita per B. Vives, una segona mà ha anotat: [Lo] pròlech està a la fi de [la] present consueta.

Cobla

De aquests filats vells y dolents
vivia jo ab prou torments
y ell me ha fet dipensador
dels cofres de infinit tresor.

Cobla

No·m resta més sinó morir/
com pens en lo que·m dix air,
dient: «Ans que·l gall cantaràs [*sic*]
tres voltas tu me negaràs».

Cobla

Bé fonch propheta vertader
hi jo dexebble mantider.
Per un poch de por que tinguí,
quant he pardut, o trist de mi!

Cobla

Valent fui, si me agués durat!,
quant lo agueran pres i lligat:
arrencant de aquest coltell meu
tallí la orella a un joyeu.

Cobla

Y al senor dix: «Pera, què fas?
car si mal fas també n'auràs».
Hy com a Déu tot soberà
a Malcus la orella tornà.

Esent al peu de la Creu ajenollat dirà:

Cobla

Pardó, pardó, Déu, vos deman,
si bé lo meu peccat és gran,
car per els peccadors sou vingut
hy per dar als malalts salud.

SANT JUAN

Alsar-se-ha sant Juan del peu de la creu i voltant *[sic]* la dita creu y com serà devant lo Christo diga a to de plant:

Cobla

O trist pardut y sens conort,
aparseguit de mala sort!
Dolor me lleva al sentiment
tal señor y mestra pardent.

Abaxa sant Juan del cadafal de Christo y abaxant diu:

O mestra dols, y què·s estat
aquest cas de tal novedat?//
Axí·ns haveu dexat, señor,
com ha ovellas sens pastor.

Cobla

E, si no que·ns eu volgut dar
la vostre mara per rapar,
no crech que més duràs lo món
ni quantas criaturas són.

Acostar-se-ha sant Juan a la Maria y diu al matex to, fent-li reverèntia:

Cobla

Mare de Déu verje, esforsau
y vostras dolós mesurau,
si bé és mort lo que parís vós,
és mort per rembra als peccadors.

Diu la Maria en to de plant al matex lloch a ont està:

MARIA

O atribulada mara,
quant fort és mon treball greu!
Havent pardut fill e pare,
quin dolor és com lo meu?

Lo Juan li diu girat devant d'ella:

SANT JUAN

Anem, mara, anem-lon a mirar
ans que·l porten a sotorrar,
e mesorau lo dol que feu:
mostrau que sou Mara de Déu.

Alse's la Maria anant a la Creu sobre los banchs i Juan darrera d'ella y diu:

LA MARIA

Cobla

O plena de amargura!
Lo meu conort quin serà?
que·l redemptor de natura,
mon fill, en creu mort està.

La Maria anant davés la creu diu:

Cobla

Pardut he, sí, fill sens pare,/
concebut del sant Sperit,
engendrat del cel sens mare,
eternal e infinit.

Cobla

O fill, bondat soberana,
quanta caritat mostrau!
per salvar natura humana,
en la creu vós mort estau.

La Maria puja dalt lo cadafal y contemplant son fill diu:

O fill meu, señor e pare,
què·s estat assò de vós?,
com dexau a vostra mare
triste ab tants grans dolors?

Y dit assò se assenta [*sic*] la Maria y lo Juan junt a la creu.

Partexan-se JOSEPH Y NICODEMUS anant envés Pilat y, atrobant-se en lo crauer dels bancals, a quatre veus, diuen:

Cobla

Puis Jesús pardut havem
condempnat a mort tant dura
a Pilat lo demenem
e donar-lin-em sepultura.

Hy quant són devant Pilat diuen a quatre veus:

Cobla

Señor, vós no ignorau
com demà és festa de honrrar,
lo cos de Jesús vós nos doneu
perque·l pugam sotorrar.

Respon PILAT a to de alme laudis enlalie://

[Molt so] content de atorgar,
[nobles] barons, lo que voleu.
Dons anau-lon a davallar
vosaltres mateis de la creu.

Cobla

E donau-lin lloch condescent.
Sens dupte era home honrrat,
mes per satisfer a me gent
en dar-lin mort so estat forsat.

Responen TOTS fent-li gràties:

Del gran do que·ns haveu dat
gràties grans vos fem, señor.
Segons nostre potestat
vuy lin serà feta honor.

Mudan-se

Nós lin darem sepultura,
no tala com a ell pertany,
puis ha presa mort tant dura
hy és mort ab gran affany.

Tornada

Puis de tots és redemptor
hy per a nós béns procura,
cascú ab la prensa pura
donerà a ell llahor.

Van junt a la creu ab gran llemantatió y diuen:

O Jesús, redemptor nostre,
sententiat a gran tort,
per la culpa que no és vostre
en la creu vós estau mort.

Diu NICODEMUS:

Señor Joseph, pujau primer
puis tal honor vós maraxeu
hy a Jesús, Déu vertader,
lo bras dret li desclavareu.

Respon JOSEPH:/

Nicodemus, vós no me honrreu
mentre Jesús tingam devant,
que ell sol és qui honrrar se dau
y devant ell ces lo restant.

Cobla

Ancemps los dos tots pujarem
tant quant porem devotament
hy a Jesús, Déu vertader,
lo bras dret lin desclavarem.

E pujant LOS DOS per les scales y contemplant lo costat dret diuen ab un duo: (2)

Costat ubert de colp cruel
que fins al cor travessat ha!
Las portas ubertas del cel
las quals lo vell Adam tancà.

(2) A continuació del mot «duo» hi ha dibuixada una crida que retrobarem a la darrera pàgina, amb la partitura.

Al cap:

Cap divinal, e com estau
tot trevessat fins al cervell!
Los peccats de altri aportau
ab torments de modo novell.

Als claus:

O claus segrats que han tingut
aquell que al món no pot tenir!
Del tresor de nostra salut
las claus són qui·ns poden obrir.

En havent dit assò abaxan lo Christo y sant Juan diu:

SANT JUAN

Joseph, prech-vos que atoreu
y a la mara lo fill mostreu,
que un poch lo puga almenys tenir
puis en creu lon an fet morir.//

Donen lo Jesús a la falda de la Maria y diu NICODEMUS a to de alme laudis eulalie:

Cobla

Vullau-vos, mara, aconortar
si bé tal fill aveu pardut,
que ell és mort per a donar
a tot lo món vera salut.

Tenint la MARIA lo Jesús en los brassos diu a to de plant y contemplant-lo:

Les mans teniu foradades,
lo costat de sanch vermell.
Tantes nafres vos han dades
que no paraxeu aquell.

I fa's processó solempníssima ab totes les lluminàrias, a cant de orga, ab lo christo que aporten.

Ad laudem et gloriam Dei ompnipotentis et usque sanctissime virginis matris Marie gratis, ego, Bartholomeus Vives, presbiter et in presenti parrochiali ecclesia beneficiatus, hec omnia ad rei memoriam scripsi et in presenti libro apposui.
Finis est. (3)/.

Lo pròlech vestir [...] capa de dol y un vel negr[...] y corona sobre lo cap [...]

Los qui sabeu las grans penas
que sufrí lo fill de Déu,
quant lligat ab forts cadenas
fonch aportat a la creu
ahont obrí las suas venas
per salvar lo poble seu.

Cobla

Contemplau que mort tan dura
comportà lo Salvador!
Essent del pare figura
ygual ab ell creador,
per salvar la creatura
pres forma de peccador.

Cobla

Que charitat tan ensesa
era la de Jesuchrist!,
que essent eterna bellesa
per home ingrat e trist
és vingut a tal baxesa
que spanta a qui l'à vist.

(3) Fins aquí arriba la mà de Bartomeu Vives, el text escrit per ell ocupa tres quartes parts de la primera columna de la pàgina. El pròleg que segueix, escrit ja per la segona mà, ocupa bona part de la segona columna, excepte la darrera estrofa que s'encabeix a la primera tot seguit dels darrers mots de Vives.

Cobla

Dolent-se dels qui peccaren
menjant de aquell fruit vedat,
puys ab arbre el anguenyaren,
en arbre els ha reparats
y els qui la mort causaren
ab mort los ha lo cap trancat.

Cobla

No poria lo home pobre
satisfer deute tan gran
ni fer alguna obra bona
ab què reparàs lo dany
y la de Jesucrist sobrepuya
puys Déu y home junts van.

Cobla

La culpa tenim nosaltres,
ell ha passat lo torment
per reparar nostres faltas.
Es mort lo qui és innocent
y mort més cruel que-ls altras
pres à tant pacientment!

Cobla devant lo Christo

O carn sagrada y pura,
carragada de dolors,
qui estarà sen amargura
contemplant aquest sant cos?
Resta dar-li sepultura
en lloch que sia honrrós.
Finis (4).

(4) A continuació, ocupant la part inferior de la plana en tota la seva amplada, encara trobem dos pentagrames amb la melodia corresponent al duo que fan Josep i Nicodem i la lletra dels versos 129-132. A l'esquerra de la partitura hi ha la paraula «Duo» amb la mateixa crida que hem trobat abans del vers 129 i davall hi posa «D. Carreras». Tot plegat és escrit de la segona mà.

IN MEMORIAM
JOSEP M. LLOMPART

Parlaments pronunciats a l'Ateneu de Maó dia 1 d'abril d'1993 amb motiu de l'homenatge a Josep M. Llompart organitzat per l'Ateneu de Maó, l'Institut Menorquí d'Estudis i la Caixa de Balears «Sa Nostra»

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 363-371)

JOSEP M. LLOMPART: EL POETA DE LA CIVILITAT I L'AMOR A LA PÀTRIA

JOSEP ANTONI PONS ROCA (*)

Amb aquesta conferència la pretensió meva era recordar davant nosaltres, i el mateix Josep M. Llompart, un temps i uns fets que ell va protagonitzar amb la seva presència i la seva paraula i que, des del moment que naixien de situacions i de persones conegudes i estimades, suposava que li havia d'agradar a ell, com a bon poeta que estima també el seu poble.

Però açò avui no és possible, perquè ell és absent i pens que aquelles paraules de Giacomo Leopardi que encapçalen el seu llibre de poemes: *Memòries i confessions d'un adolescent de casa bona:* «Il remembrar del·le passate cose, anchor che triste e che l'affanno duri» són ben vives, perquè el que volien ser bells records per a ell són, ara, motiu de tristesa per a nosaltres i, en canvi, el seu constant afany perquè facem un món més just i fratern, a través de la seva preocupació, també constant, pel nostre país, perdurarà sempre amb el seu record.

Vet-ho aquí, el que vaig escriure en homenatge a Josep M. Llompart: el poeta de la civilitat i l'amor a la pàtria.

El gener de l'any 1965 es complien cent anys del naixement d'Àngel Ruiz i Pablo, la figura més coneguda i estimada, aleshores, de la literatura menorquina i s'havien de celebrar a Menorca i concretament as Castell, on va néixer l'escriptor, a Maó i a Ciutadella, uns actes i unes conferències commemoratives de tan important efemèride.

(*) Josep Antoni Pons Roca és advocat.

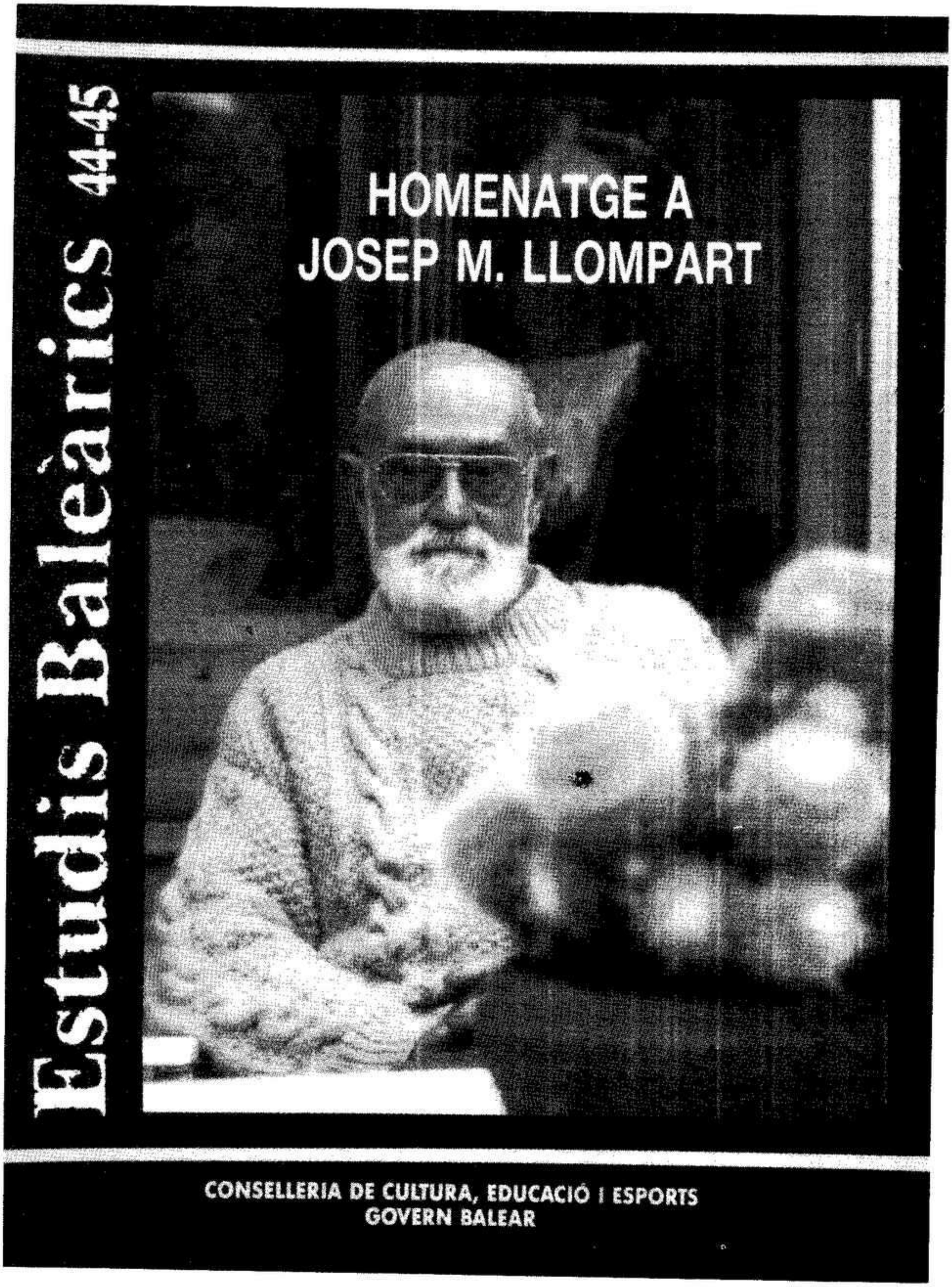
Algú havia pensat en la intervenció del Sr. Octavi Saltor i Soler, advocat que, entre altres coses, era delegat del Patronat Nacional de la Muntanya de Montserrat, i efectivament aquest senyor ens va parlar, amb verb florit i exultant, d'Àngel Ruiz i Pablo però com si fos un personatge més, important, això sí, de la cultura oficial de la nació espanyola, amb la qual cosa ens tranquil·litzava i ens deixava ben contents a tots.

Aquest esforç de l'orador, segurament carregat de bona fe, no ens devia fer el pes i, previnent aquest desenllaç, alguns també havien pensat en la necessitat de comptar amb la presència de Francesc de Borja Moll i de Josep M. Llompart; perquè ells, amb tota seguretat, ens oferirien el caire més important i vertader de la personalitat i l'obra de l'escriptor, aspecte que el trobarien en la seva atenció a les coses nostres més íntimes i sinceres, expressades, naturalment, en la llengua materna i que van tenir un evident ressò en el poble menorquí.

Així, el 19 de gener de 1965, Francesc de Borja Moll em deia, per carta: «Estimat amic: Després de parlar-ne amb en Llompart, et puc dir que hem decidit venir dilluns dia 25, per Alcúdia. Això si el vapor passa i si tenim coratge d'envestir, perquè hi ha un temporalàs de mil dimonis. Confiem que aleshores ja s'haurà calmat, almenys la mestralada d'avui, però també podria ser que fos substituïda a l'altura de Menorca per una tramuntanada pitjor. Ja saps que quan l'amo de Son Bernardí es posa a bufar, no hi ha qui ho aguanti».

Aquestes referències tan populars i simpàtiques del professor, per altra banda ben naturals i lògiques en aquell temps, quan les comunicacions normals entre Mallorca i Menorca es feien amb el vapor, van motivar el recurs humorístic de mon pare, funcionari de Correus, amic seu i del qual conservava un excel·lent record de quan Borja Moll residia a Ciutadella i aprenia lliçons de piano amb mestre Josep Sintes en una casa a prop de l'edifici de Correus.

I em va contar una anècdota perquè li recordàs a l'agosarat viatger i li fes evident que això del mal temps era molt relatiu. El protagonista era el patró Canet, del moto-veler *La Flor del Mar*. Era molt geniüt i tenia molt d'amor propi. Un dia, que feia també una forta mestralada, havia d'emprendre viatge a Barcelona, però no ho veia gens clar. Ell, però, havia de salpar fos com fos i si calia tornar arrera, no sortiria d'ell la proposta. Per açò, quan el vaixell havia tot just passat la punta de Cala'n Blanes i ses brandades eren grosses, preguntà a mestre Bep «Tambó», mariner, al qual li agradava el gin i era molt llosc, però coneixia el punt dèbil del patró: «Mestre Bep, com ho veis?» I el pobre home, agafat com podia a l'obra morta, ajustant-se les ulleres dalt el nas, fitant l'horitzó i fent embuts, com era de natural en ell, li respongué:

Josep Maria Llompart.

«Nostramo, per, per, per mi, que és bonança!» En voleu de crits i escàndol per part del patró Canet. El vaixell, però, tornà a port.

Tot açò, les paraules entranyables de Borja Moll i l'anècdota del patró Canet, que a molts que van conèixer els personatges segurament faran somriure, i que ara poden ser contades en un escrit com la història més natural del món i potser ens donen una dimensió humana dels personatges que ens ajuden a conèixer millor la nostra pròpia història col·lectiva, en aquell temps, quan van succeir, només les podien contar a través de la correspondència personal o de la tertúlia amigable al casino o en família. Era impensable poder llegir-ho al Diari, com a notícia quotidiana, perquè escriure en pla català a la premsa atemptava contra la unitat de la pàtria i fomentava el separatisme.

Davant aquest absurd que vivíem i que era una conseqüència més del règim polític dictatorial que patíem, el qual negava l'evidència i la raó i, si importava, per la força, Borja Moll i Llompart no podien fer altra cosa que parlar-nos de qüestions elementals i bàsiques sobre la nostra llengua i la nostra cultura.

Però no s'ha de creure que perquè eren elementals eren menys arriscades, necessàries i importants de conèixer, per cert, per primera vegada per a molts de nosaltres.

Pens que molts poden endevinar ja el mèrit que tenia per a unes persones com ells, professors, llicenciats i intel·lectuals, realitzar unes tasques d'apostolat lingüístic i cultural, en uns ambients políticament i sociològicament contraris i en uns pobles ben allunyats de qualsevol reconeixement acadèmic i molt menys de l'oficial. Només s'explica que sigui per un sincer i profund amor a la seva terra i per estar convençuts que els emparava tota la raó del món.

Borja Moll titulà la seva conferència a Ciutadella «Orientacions sobre menorquinisme» i va parlar serè, com un excel·lent mestre, de forma clara i amb arguments convincents, com acostumava a fer ell, del que volia dir menorquinisme: «Amor a Menorca i a la seva pròpia cultura, transmesa a través dels segles: tot un conjunt de valors psicològics, morals, intel·lectuals, que són el sediment de segles de vida insular i que formen el nostre caràcter com a poble. Quan renunciem a aquests elements característics, Menorca deixarà de ser Menorca per a convertir-se en un districte, un fragment qualsevol de província, sense ànima i sense cap personalitat». I en un altre moment deia: «El nostre amor a Menorca s'ha de demostrar, primer que res, amb l'estimació del llenguatge menorquí».

Aquells dies, a Menorca, es celebrava un *Consejo Económico-Sindical* —un producte típic d'aquell règim esmentat, perquè no hi havia participació lliure del món obrer—, el qual debatia una ponència sobre la possibilitat i conveniència de la implantació del règim de *Cabildos* a les Illes Balears.

Aquest sistema funcionava a les Illes Canàries i sembla que molts en tenien un bon concepte: podia servir, almenys, per a administrar interessos menorquins amb certa independència de les altres illes, sobretot de Mallorca.

Però la conclusió de la ponència, si és que n'hi va arribar a haver, que ara no ho record, no va anar per aquí, tot al contrari. I es veu que ens tocava *fer de districte* i ser *un fragment qualsevol de província*. I com podia ser d'altra manera si no havíem fet cap esforç per ser menorquins i fins i tot no ens havíem redimit del tot de la vergonya d'haver-nos odiat a nosaltres mateixos, com deia Xavier Moll pocs anys després? Difícilment es podia tenir consciència de poble i veure's amb coratge per assumir aquella responsabilitat, primera passa, potser, cap a l'autonomia.

És ben cert que no havia arribat l'hora i que si aquesta havia d'arribar, plena de confiança i seguretat en nosaltres mateixos, ens calia passar primer per un llarg aprenentatge, el qual em tem que encara no ha finalitzat.

Però la carta que em va escriure el recordat professor no havia acabat. Ell continuava dient: «Això no seria res si no fos que en aquest moment estic amb febre, combinació d'una faringitis i d'una indigestió. També hem de confiar que en cinc dies n'haurè sortit i no m'impedirà el viatge. Però he volgut avisar perquè no trobeu estrany si a darrera hora resulta que no puc venir. En aquest cas vindria en Llompart tot sol, que és un home de molt de pes i val per dos».

En Borja Moll era fort, valent i home entusiasta, va fer la travessia del canal amb Josep M. Llompart i van poder donar les conferències anunciades.

Però el que volia destacar de les frases, també planeres, era el doble sentit que havia emprat en referir-se al seu company: «un home de molt de pes i que val per dos». Llompart ja feia quatre anys que treballava amb el mestre i a l'Obra Cultura Balear havia publicat *Poemes de Mondragó* (1961) i *La literatura moderna a les Balears* (1964), i era reconegut com a poeta, assagista i crític literari més enllà de les nostres Illes.

Però certament impressionava el físic del poeta. Era un homenàs al costat, sobretot, del filòleg ciutadellenc. I tot el que tenia de gros físicament ho tenia també de grandària espiritual. Era amable, cortès i exquisitament educat. A la conferència que va donar a Maó sobre «Tres grans escriptors balears: mossèn Costa i Llobera, Joan Alcover i Miquel dels Sants Oliver» «va sorprendre», en paraules d'Andreu Murillo —que va ser l'ànima de l'organització—, «no solament pel fons del tema sinó per la forma i l'expressió polida que va deixar clarament exposada la bellesa de la nostra llengua en la seva varietat mallorquina, a la vegada que escampava el coneixement dels valors literaris de la nostra illa germana. La conferència va ser molt apreciada per tothom i va

esser una gran passa cap a un apropament, almenys cultural, entre Mallorca i Menorca».

Va ser un encert la distribució de feina entre els dos conferenciants, perquè si les lliçons de Francesc de Borja Moll as Castell i a Ciutadella eren molt necessàries en aquells moments, el que va fer Josep M. Llompart a Maó, en el sentit d'aprofundir en les personalitats i en les obres dels tres poetes esmentats, no ho era menys de necessari, perquè si volíem arribar un dia a ser nosaltres mateixos, calia conèixer primer els pares de la literatura i de la pàtria, aquells poetes que ens l'havien presentada en el més bells versos.

L'activitat dels nostres dos personatges no va acabar aquí i van aprofitar molt bé el temps, perquè aleshores no eren fàcils els desplaçaments, ni que fos entre Mallorca i Menorca.

Van mantenir contactes profitosos amb les persones preocupades i interessades per les qüestions lingüístiques i concretament, en el Seminari on un grupet encapçalat per Mn. Llorenç Olives tractava d'impulsar, des de feia temps, l'aplicació de la llengua vernacle en la litúrgia, d'acord amb les normes del Concili Vaticà II.

Aquí, a Menorca, alguns, segurament per allò que hem dit del separatisme, s'havien tret de la mànega que era el castellà el vernacle, en tost del català de Menorca, i així es va implantar a moltes parròquies amb gran disgust i desengany de Mn. Josep Salord i Farnés el qual, a contracor, perquè no era home de polèmiques, va donar la seva opinió a través de la premsa en paraules i raonaments prou convincents. Però ni la raó ni els elementals principis de lingüística van prevaler. Ell, sense voler, va fer evident un dia la situació ridícula i insostenible a què havíem arribat, perquè trobant-se a la Catedral, en el cor i mentre es celebrava un servei litúrgic en castellà, l'oficiant que donava la comunió als feligresos topà amb un bon entrebanc, perquè va caure a terra l'hòstia i, nerviós, cridà: «Duis sa campaneta tot d'una. Sa campaneta!». Calia tapar la sagrada forma i seguir el ritu establert, però Mn. Salord que malgrat la seva sordera va sentir els crits, diguè per a ell mateix i en veu baixa però que el micròfon, a prop d'ell, va transmetre: «lingua vernacula».

Així mateix es van concretar qüestions relatives al curs de professors de català elemental que per primera vegada s'organitzava a Menorca, a càrrec de l'Obra Cultural Balear, amb l'assessorament del recordat senyor Pepe, Mn. Salord, el qual pocs anys abans ja havia impartit classes de català a un grupet de persones de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic.

També ens assessoraren el concurs que per a al·lots i al·lotes organitzà l'esmentada Secció d'Estudis, englobat en la commemoració del centenari de Ruiz i Pablo. La revista *Cavall Fort* el va promocionar i va permetre que al-

guns dels cent fillets i filletes premiats ho fossin amb una subscripció gratuïta a la primera excel·lent revista infantil i juvenil de postguerra publicada íntegrament en català. Ramon Cavaller i Josep Vives van col·laborar amb dibuixos adients que reflectien per als concursants el nostre genuí món illenc. Josep Tremoleda, director, havia de connectar posteriorment amb els nostres visitants, per establir la possibilitat d'implantació de *Cavall Fort* a les Illes.

Josep M. Llompart, poc després (1967), publicava el seu llibre de poemes *La Terra d'Argensa* i record que alguns amics vam comentar enfervorits el poema «Ciutadella de Menorca», perquè el consideràvem expressió fidelíssima, amorosa i crítica de tot el nostre món ciutadà, tancat, físicament i espiritualment, levític i senyorial, però també ple de valors estètics que molts de nosaltres no reconeixíem prou. Sí que ho havia comprès així, el qui des de Madrid —em tem que no s'ha fet justícia amb la persona de Paco Sintes Obrador— impulsà la declaració de Conjunt Històrico-artístic, l'any 1965, de Ciutadella. La pressió urbanística que havia de venir poc després no va poder afectar, afortunadament, el nostre bell recinte antic, que permeté el captivament del poeta.

Joan Oliver, en el pròleg d'aquest excel·lent llibre de poemes, recalca precisament el que he tractat de dir sobre la persona de Josep M. Llompart, amb motiu dels seus treballs i les seves intervencions a Menorca durant aquells anys seixanta: que va ser «oportuna i saludable» la seva visita, com també ho va ser *La Terra d'Argensa*, «un llibre, a més, bell i transcendent. Síntesi, en certa mesura, de dos corrents poètics —bellesa i lluita— i missatge commovedor d'una sempre renovada fraternitat a través del nostre mar».

Continuant, doncs, la seva lluita Josep M. Llompart tornà l'any 1973 a Menorca per tal de donar una conferència organitzada per Joventuts Musicals. A Ciutadella parlà sobre «Literatura insular contemporània». Maria Aurèlia Capmany en donà una altra sobre «El llibre, amic o enemic de l'infant?». Hom commemorava l'Any Internacional del Llibre i també es va organitzar a posta una exposició del llibre infantil.

Els temps havien canviat sensiblement i en relació amb la llengua també. L'empenta de noves generacions, la lluita de l'oposició, el convenciment de molts que calia canviar quelcom, la influència del turisme, un «milagro español», havien creat noves mentalitats i havien abocat a nous criteris, i sobretot aquests havien entrat, malgrat que modestament, en alguns ajuntaments, com el nostre mateix, malgrat també que l'estructura del règim fos la mateixa. Però aquells homes públics, en contacte directe amb el poble, sentien segurament els mateixos anhels i projectes i tampoc era tan greu que poguéssim escoltar bons concerts, veure pel·lícules amb més contingut i assistir a conferèn-

cies donades per persones que oferien nous plantejaments i ens recordaven la història pròpia, tot de forma correcta i civilitzada.

A Josep M. Llompart li entusiasmava retornar a les fonts literàries del país i dominava com ningú el tema. Ara he tingut la sort de poder llegir el seu llibre *La narrativa a les Illes Balears* i, fullejant-lo, ho he comprovat una vegada més. Sobre aquests il·lustres personatges de la nostra història literària ens tornà a parlar aquell any i record que tots agraíem profundament el que el poeta ens hagués convençut que no era frívola, ni arriscada, la teoria que, sobretot, Mallorca havia tingut la immensa sort de donar-nos uns extraordinaris poetes i literats. Açò ell ho podia transmetre perquè havia realitzat un estudi pacient, llarg i profund sobre les seves obres.

Amb motiu d'haver deixat de formar part de la Junta de Joventuts Musicals, l'any 1976, també vaig deixar de mantenir contactes amb Josep M. Llompart, amb la qual cosa vaig perdre també una excel·lent oportunitat d'enriquir-me espiritualment a través de l'extraordinària personalitat del poeta i de la seva actitud cívica enfront el nostre món.

Abans que l'Institut Menorquí d'Estudis m'oferís la possibilitat de col·laborar en el just homenatge al poeta, la qual cosa agraesc vivament perquè ha estat un honor per a mi, vaig tenir coneixement a través de la premsa del que Josep M. Llompart pretenia fer un dia, i li vaig escriure aquesta carta que segueix, la qual pot ser l'epíleg d'aquestes històries contades d'una manera molt personal i poc acadèmica, però que surten sinceres i no pretenen més que servir, als que les llegesquin, de recordatori d'una gran persona: Josep M. Llompart, el poeta, diria, de la civilitat i l'amor a la pàtria. Amb aquesta epístola, m'acomiad també de l'amable i pacient oïdor.

Carta a Josep M. Llompart: «Ciutadella de Menorca 19.10.92.

Benvolgut amic: És molt probable que no te'n recordis de mi perquè han passat molts d'anys des que ens vam conèixer amb motiu de les teves vingudes a Menorca, acompanyant l'inoblidable Francesc de B. Moll, per a desenvolupar les vostres activitats culturals i defensar i promocionar la nostra estimada llengua.

Crec que aleshores em vàreu trobar com a membre de la directiva de Joventuts Musicals o de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic i molt il·lusionat i feliç vaig tenir el plaer d'ajudar-vos i seguir les vostres intervencions sempre brillants i encertadíssimes.

He seguit amb molt d'interès la teva obra poètica i literària, sempre bella i plena de saviesa, i ara, darrerament, vaig poder llegir una entrevista que va publicar la revista *Brisas* que em va agradar molt i em va confirmar el que

sempre havia considerat respecte a la teva persona i a la teva obra: que tenien molt de rigor i a la vegada molta humanitat.

Però el que m'ha impressionat molt i per açò m'he permès escriure't aquestes ratlles, és el que vaig llegir al diari *El País* en relació amb les biblioteques que has decidit cedir a l'Obra Cultural Balear, un gest magnífic, culminació d'una trajectòria cívica del més alt nivell i que tots hem d'agrair i aplaudir ferventment.

Per tot açò rep també la felicitació i l'agraïment d'un entusiasta admirador teu, amb la confiança i la seguretat que aquesta decisió, fruit d'un esperit noble i serè, t'ha de permetre també continuar treballant en la teva obra literària, la qual encara ens ha de deparar molts moments de joia i satisfacció.

Una abraçada».

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 373-383)

LLAMBRES MENORQUINS A L'OBRA CRÍTICA I CÍVICA DE JOSEP M. LLOMPART

JOSEFINA SALORD RIPOLL (*)

> *«Projectats cap a fora és quan menorquins i mallorquins ens trobarem units, solidaris, autèntics, dins una comunitat superior. Jo crec que uns i altres, menorquins i mallorquins, i, tots plegats, insulars, tenim prou coses a dir si ens projectam envers aquesta comunitat que és la cultura catalana (...). Aquest és el vertader camí fecund. Qualsevol altre ens duria a l'ensopiment, al provincianisme, a la mort definitiva com a poble».*
> *[J.M. Llompart,* Lliçó i exemple de tres escriptors balears *(1965)]*

«Amb voluntat de diàleg, amb amor, amb humilitat», com Josep M. Llompart creia que «s'han de visitar les terres del món», va posar ell peu per primera vegada a la nostra illa el gener de 1965 amb motiu de la commemoració del centenari del naixement d'Àngel Ruiz i Pablo. El paisatge cultural menorquí no li era, tanmateix, gens desconegut: la seva veu de poeta havia ressonat clara i nova el 1951, a l'antologia aplegada per Manuel Sanchis Guarner (1), al costat de les d'Antoni Moll Camps, Gumersind Riera i Joan Timoner. El

---

(*) Professora de l'Institut de Batxillerat Joam Ramis de Maó. Cap de la Secció de Llengua i Literatura de l'Institut Menorquí d'Estudis.

(1) *Els poetes insulars de postguerra*. Antologia aplegada per M. SANCHIS GUARNER, Biblioteca «Les Illes d'Or», 43, Editorial Moll (Palma de Mallorca 1951).

filòleg i historiador valencià contribuí, a més, a estimular-li'n una altra, de veu: la de crític i estudiós literari que envest quan cal (i calia tothora!) el paper d'orientador i de dinamitzador culturals (2). El 1961 Francesc de B. Moll li oferí el càrrec d'assessor literari de la seva editorial i, amb ell, un dels importants espais des dels quals exerciria —amb el rigor del coneixement, el domini expressiu del poeta i la dignitat d'un civisme insubornable— la seva activitat crítica, necessari i valuós complement de la seva *primera* activitat poètica. En destaca especialment una obra, *La literatura moderna a les Balears* (3), que, publicada un any abans de la seva vinguda a Menorca, fa present el diàleg que Josep M. Llompart havia ja entaulat amb la nostra història literària: «la pre-renaixença menorquina», Àngel Ruiz i Pablo i Nicolau M. Rubió i Tudurí, sobretot, però també els poetes que mantenien viva la paraula de l'illa (4).

Amb aquest bagatge de coneixement i d'estimació («per estimar una cosa és indispensable conèixer-la») i amb la companyia d'un dels «homenots» menorquins de la cultura catalana, Francesc de B. Moll, al costat del qual contactà amb «els elements més actius de la recuperació cultural» de l'illa (5);

---

(2) Vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, *Josep M. Llompart, impulsor de cultura* dins *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*, Biblioteca Serra d'Or, 110, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (1992), 307-326 i, especialment, 315-316 i 322.

(3) Publicada a la col·lecció «Els treballs i els dies», Editorial Moll (Mallorca 1964). Se n'ha fet una segona edició-reimpressió el 1989.

(4) Pel que fa a l'anomenada per J.M. Llompart «pre-renaixença menorquina», només devia haver pogut incorporar —al moment de redactar i publicar l'obra a partir del curs de literatura emès per Ràdio Joventut d'Inca— l'esmentat *El període menorquí de la literatura catalana* de Jordi Carbonell, publicat dins *El llibre de tothom* (1964). Ben possiblement no va ser a temps d'aprofitar l'excel·lent article de Jordi Carbonell, «La cultura a Menorca», dins el monogràfic que el novembre de 1964 la revista *Serra d'Or* dedicà a la nostra illa i en el qual s'ofereix per primera vegada una síntesi global i estructurada de la història literària menorquina. El poc espai dedicat a la literatura neoclàssica i il·lustrada —altrament no prou encaixada amb el marc més contemporani de la Renaixença— s'eixampla amb Àngel Ruiz i Pablo i Nicolau M. Rubió i Tudurí, valorats molt positivament. Cal destacar, encara, les referències als poetes Antoni Moll, Joan Timoner, Frederic Erdozaín i, a part, Gumersind Gomila, situat dins l'àmbit de la literatura rossellonesa. Hem de tenir, finalment, en compte les figures dels mallorquins Joan Estelrich i Joaquim Verdaguer per les seves vinculacions, expressades o no per J.M. Llompart, amb Menorca.

(5) Vegeu Francesc de B. MOLL *Els altres quaranta anys (1935-1974)* [«Els treballs i els dies», 12, Editorial Moll (Mallorca 1975), 228]: «Aprofitàrem el viatge per a restablir els contactes amb els elements més actius de la recuperació cultural d'aquella illa i comprovàrem els mèrits especials de n'Andreu Murillo en la seva labor pedagògica, d'en Josep A. Pons Roca en l'organització menorquinista de les Joventuts Musicals, i de Mn. Josep Salord Farnés com a orientador de tots els joves menorquinistes i com a professor de la secció de cultura del Cer-

Josep M. Llompart arribà a Menorca i pronuncià en aquest Ateneu, dia 27 de gener de 1965, la conferència *Lliçó i exemple de tres escriptors balears* (6): tot convertint la vergonya de qui abans no havia trepitjat físicament Menorca en l'assumpció pública del desconeixement i de la indiferència entre les dues illes, Josep M. Llompart en denuncia coratjosament el sentit, proposa l'autoconeixement i, amb ell i des d'ell, el diàleg com a via de coneixement recíproc per tal que Mallorca i Menorca, cada una des de la pròpia identitat, puguin trobar-se projectant-se «envers aquesta comunitat que és la cultura catalana». L'exemple (7), l'hi forneix Àngel Ruiz i Pablo, la trajectòria literària i humana del qual és inexplicable sense les relacions que va mantenir amb les grans figures culturals mallorquines tractades per J.M. Llompart en la seva conferència: Miquel Costa i Llobera, Joan Alcover i Miquel dels Sants Oliver.

Que la coratjosa i arriscada defensa del diàleg entre les Illes no era en absolut circumstancial sinó que s'inseria en el nucli del plantejament cultural nacional des de la perspectiva insular ho evidencia amb escreix l'espai que concedirà a aquest tema en la seva obra posterior: recordem *Les Illes Balears en el context dels Països Catalans* (8) (1983) —pronunciat al tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica— on Llompart valora la maduresa dels plantejaments autonomistes i catalanistes de la Menorca de les tres primeres dècades del segle; *Mallorca enmig de les Illes* (1990), amb la insistència en el fet que «el que anomenam «Illes Balears» són uns petits països, uns petits mons definits i retallats per la immodificable frontera del mar, ben diferents entre ells i inserits dins el context cultural dels Països Catalans. Això darrer i el fet mateix de la insularitat (...) confereixen al conjunt de les Illes uns elements constitutius homogenis innegables», sense, tanmateix, negar l'evidència d'«uns altres factors de naturalesa heterogènia que introdueixen uns matisos

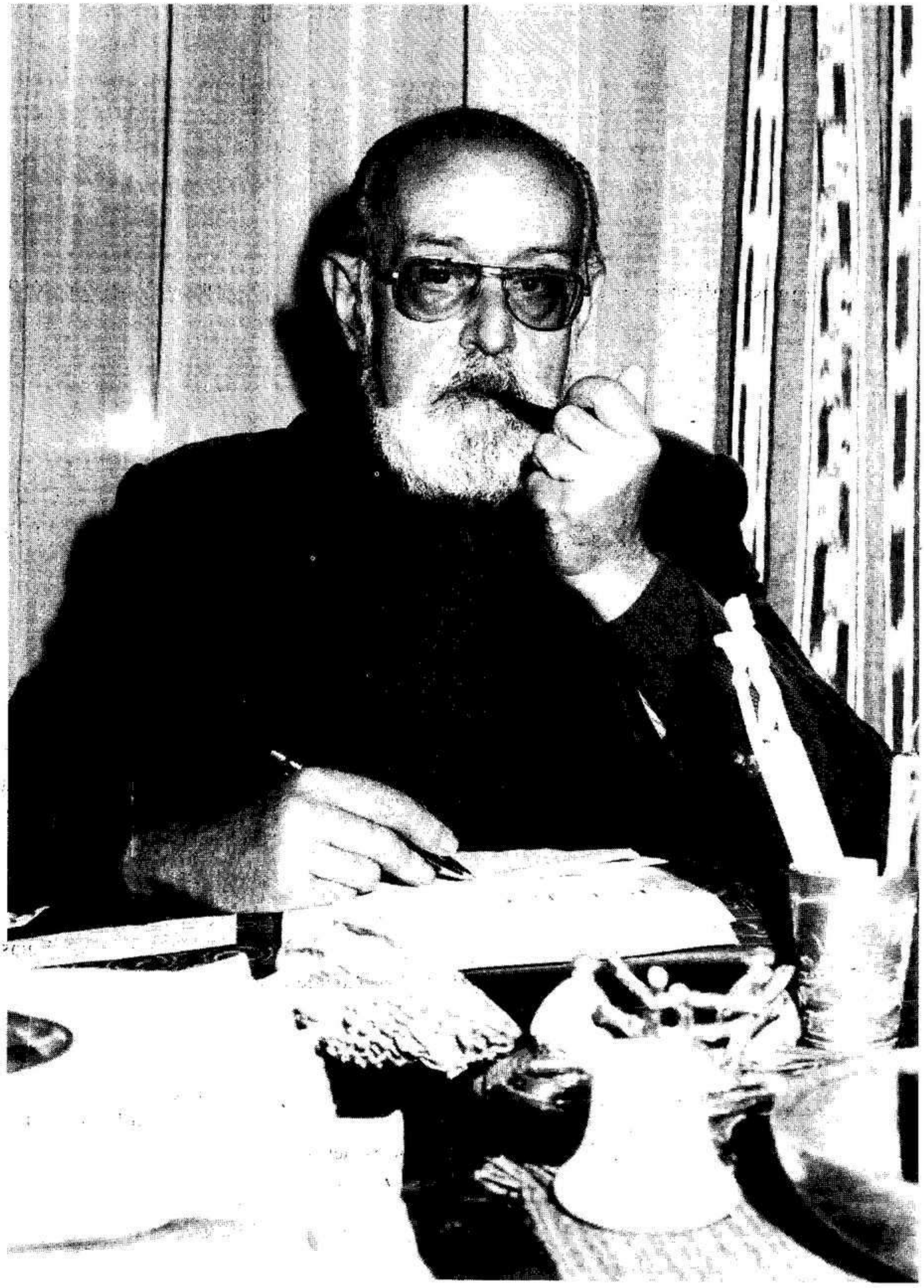
---

cle Artístic de Ciutadella». Pot ser revelador el detall que, entre els papers personals de Josep Salord Famés —dipositats a la biblioteca municipal que duu el seu nom—, hi trobam una targeta de felicitació del Nadal de 1966 de Josep Maria Llompart i Encarnació Viñas amb uns versos de l'Antonio Machado més crític de l'«España inferior». D'altra banda, les cartes, conservades al mateix arxiu, de J. Mascaró Pasarius palesen també aquest «diàleg» menorquí i mallorquí durant el franquisme.

(6) Vegeu-ne el text a la *Revista de Menorca*, 1965, 219-241.

(7) La investigació literària demostrarà, sens dubte, que els exemples no són tan escadussers: només cal pensar en Gabriel Llabrés i Quintana, Estanislau de K. Aguiló i Joan Estelrich. Les correspondències dels dos intel·lectuals més destacats del nou-cents, Francesc Camps i Mercadal i Francesc Hernàndez Sanz evidencien l'alt grau de connexions entre la cultura menorquina i la mallorquina.

(8) «Les Illes Balears en el context dels Països Catalans» dins *Actes del tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (1983), 273-287.

Josep M. Llompart, 1987. (Fotografia: F. Amengual).

diferencials importants i profunds» (9). I encara: *Països Catalans? i altres reflexions* (1991) —on reafirma el somni «imprescindible» de somiar una pàtria completa «de Salses a Guardamar i de Fraga fins a Maó» (10)— i el parlament —també pronunciat a Menorca i publicat a la *Revista de Menorca*— a l'acte de presentació del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana (11), on defensa «la premissa indispensable per a realitzar-nos en plenitud com a individus i com a poble»: «viure en la nostra llengua».

La tasca empresa per Josep M. Llompart a *La literatura moderna a les Balears* tindrà també continuïtat pel que fa a l'aportació menorquina, tot eixamplant-ne els espais de coneixement i de difusió. Així, cal tenir present l'article publicat al *Diario de Mallorca* —on ressenya, com és habitual en aquestes col·laboracions, l'edició de *Lucrècia* de Joan Ramis a cura de Jordi Carbonell— i, sobretot, a *Última Hora*, els dedicats a Joan Ramis i Ramis i a Àngel Ruiz i Pablo (12) en la secció «La Columna de Foc» i, més específicament, dins la sèrie titulada «Els Nostres Escriptors», que, en paraules de Pere Rosselló, «constitueix gairebé una nova història de la literatura a les Balears» (13). Cal trobar, encara, el rastre de presències menorquines al llarg de la seva obra crítica oberta sempre a l'àmbit «balear»: a l'article *La creació literària a les Illes sota el règim franquista* (14), als volums miscel·lànics *Retòrica i Poètica* (15), a *La narrativa a les Illes Balears* (16)... I, encara, com a una mostra de l'activitat de prologuista, el que encapçalà *Regió afòtica* de Pere Gomila (17), el volum de poesia flanquejada per les obres narratives de Pau Faner, *Contes menorquins*, i de Ponç Pons, *Vora un balcó sota un mar*

---

(9) Vegeu «Mallorca enmig de les Illes». *Serra d'Or* (juny 1990), 13-14.

(10) Vegeu *Països Catalans? i altres reflexions*, Biblioteca «Les Illes d'Or», 150, Editorial Moll (Mallorca 1991), 35.

(11) Vegeu «Parlament de Josep M. Llompart a l'acte de presentació del II Congrés Internacional de Llengua Catalana», *Revista de Menorca*, 1987, 5-12.

(12) «Una tragèdia menorquina del segle XVIII: «Lucrècia» de Joan Ramis» [*Diario de Mallorca*, 20-6-1968, 13] i, a *Última Hora*, «Joan Ramis i Ramis» [8-5-1976, 17] i «Àngel Ruiz i Pablo» [23-10-1976, 17], aquest darrer amb la inclusió d'un fragment de *Classes passives*. Ofereso en apèndix, per la impossibilitat de localització a Menorca, aquests tres articles. Vull agrair a la Biblioteca March i a la Biblioteca Pública de Mallorca la diligència amb què em procuraren aquests textos.

(13) Vegeu Pere ROSSELLÓ BOVER, «Josep M. Llompart: una aproximació a l'historiador i al crític de la literatura» dins *Homenatge a Josep M. Llompart, Estudis Baleàrics*, 44-45 (novembre-març 1992-1993), 109.

(14) Publicat a la revista *Lluc* (abril 1977), 11-15.

(15) *Retòrica i Poètica, I i II*, Raixa, 126 i 127, Editorial Moll (Palma de Mallorca 1982).

(16) *La narrativa a les Illes Balears*, Biblioteca «Raixa», 148, Editorial Moll (Mallorca 1992).

(17) Pere GOMILA, *Regió afòtica*, Balenguera, 20, Editorial Moll (Mallorca 1978).

inaudible, també publicades a l'Editorial Moll amb l'assessoria literària de Josep M. Llompart.

«Història d'un sacrifici, d'una obligada, i vull creure que també eficaç, pèrdua del meu temps. I d'una ferma voluntat de servei a la cultura dels Països Catalans» (18): així ha qualificat el mateix Josep M. Llompart la seva obra d'historiador i de crític de la literatura. Sacrifici, eficàcia i civisme que reclamen, separadament i indestriablement alhora, un reconeixement literari i col·lectiu. Des de Menorca, li hem d'agrair que, de l'agitació de les aigües somortes del franquisme i dels impulsos lúcids d'altres travessies també i encara atzaroses, ens n'hagi després llambres, petites fites lluminoses de coneixement i de diàleg. Parafrasejant les seves pròpies paraules del seu primer viatge a Menorca, «ara som nosaltres, menorquins, els qui tenim la paraula».

(18) J.M. LLOMPART, *Retòrica i Poètica, I*, 9.

APÈNDIX

I
UNA TRAGÈDIA MENORQUINA DEL SEGLE XVIII: «LUCRÈCIA» DE JOAN RAMIS (1)

La ciència i paciència de l'investigador barceloní Jordi Carbonell han revelat aspectes interessantíssims de la cultura catalana del segle XVIII. Aquests aspectes, fins ara pràcticament ignorats o almenys negligits, situen en un primer pla l'illa de Menorca, on, a conseqüència d'uns determinats fets històrics —concretament la dominació britànica—, es varen produir les condicions de base indispensable per a un desplegament cultural a nivell europeu i dins una situació de normalitat. Situació que —convé remarcar-ho— no es donava a cap altre dels territoris del nostre àmbit lingüístic. No endebades el mateix Jordi Carbonell ha aplicat a aquesta època el títol de «període menorquí de la literatura catalana».

El maonès Joan Ramis i Ramis (1746-1819) és la figura més representativa del moviment intel·lectual a la Menorca del segle XVIII. I no tan sols pel fet d'esser l'autor de les millors obres literàries insulars —i segurament catalanes— del seu temps, sinó perquè la seva evolució, els seus canvis d'actitud i gairebé d'ideologia, reflecteixen els de la societat on va viure: una nova burgesia mercantil centrada al voltant del tràfec del port de Maó, que es desinfla abans d'assolir una vertadera maduresa quan pel tractat de Versalles (1783) la Gran Bretanya renuncia a l'illa de Menorca. La distància que hi ha entre el Joan Ramis que l'any 1778 fundava i acollia a casa seva la Societat de Cultura de Maó —on fins i tot els membres britànics havien d'expressar-se en la nostra llengua— i el Joan Ramis que, per tal d'adaptar-se a la nova situació, publica, el mateix any del tractat de Versalles, un poema afalagant el comte de Cifuentes i deixa de banda el propi idioma per a esdevenir un escriptor absolutament provincial en llengua castellana, és un reflex clarissim del canvi polític i sòcio-econòmic que s'havia produït a l'illa.

«Lucrècia», l'obra cabdal de Joan Ramis que, després de dos segles de dormir en la pols dels arxius, ha estat impresa ara per primera vegada, a cura de Jordi Carbonell, pertany a un període d'eufòria, tant de l'autor —només tenia 23 anys quan la va escriure— com de la puixant burguesia [sic] maonesa a la qual anava destinada la seva obra. Joan Ramis, que, com tants fills de familias [sic] benestants menorquines, havia estudiat a l'estranger, tornava de la Universitat d'Avinyó amb un bagatge cultural considerable i molt al dia. Aquesta experiència i l'empenta juvenil vitalitzen la rígida estructura neoclàssica de «Lucrècia», i fan que sigui alguna cosa més que una peça de museu per a ús exclusiu dels erudits.

No cal posar de relleu, em sembla, la importància que aquesta obra té dins la història de la nostra cultura. És l'única mostra que s'ha trobat fins ara de tragèdia neoclàssica en català. De tragèdia neoclàssica, s'entén, del tot fidel, per a bé i per a mal, a la temàtica, l'esperit i l'estructura del gènere. Un cas gairebé insòlit dins les literatures hispàniques, tan poc assaonades per a la florida de l'art escènic del neoclassicisme.

---

(1) Antologia Catalana, 40. Edicions 62. Barcelona, 1968.

Però, al marge del valor que té considerada dins el seu context històric, la «Lucrècia» posseeix algunes altres virtuts que justifiquen que hagi estat posada a l'abast del lector d'avui: el demble racinià d'uns versos del tot correctes, prou ben ajustats al contingut dramàtic; uns personatges d'humanitat profundament matisada; una adequació no gens forçada a les tres unitats, i, sobretot, aquell vigor de joventut que abans al·ludia, tibant sempre sota la música solemne dels alexandrins, i que esclata, ple d'entusiasme, en una apassionada apologia de la llibertat política. Tot això confereix a la «Lucrècia» de Joan Ramis una mena d'actualitat que de cap manera pot deixar de commoure el lector o l'espectador de 1968.

Cal tenir present que la prova ja havia estat feta. En el curs de l'«Aula del Teatre» que es va celebrar a la nostra ciutat, Jordi Carbonell va explicar una magnífica lliçó sobre el teatre menorquí del XVIII, il·lustrada amb la lectura de fragments. I mai no oblidarem l'espontània i clamorosa ovació amb què va ser acollit el vibrant monòleg de Brutus que clou l'acte primer de «Lucrècia». Aquells versos escrits per un joven [sic] intel·lectual del XVIII, en ser declamats, després de dos-cents anys de silenci, per un estudiant universitari del nostre temps, cobraven una dimensió viva i emocionada. Símptoma clar d'uns valors que, allò que tenen d'essencials, han superat la prova del temps.

II
JOAN RAMIS I RAMIS

El segle XVIII, època de perruques i casaques, temps del racionalisme i de la il·lustració, s'inaugura dins el context hispànic amb l'esclafit d'una guerra civil. Vacant el tron d'Espanya, se'l disputen el Duc Felip d'Anjou i l'Arxiduc Carles d'Àustria. Els països castellans han pres partit pel primer; els pobles que formen part de la Corona d'Aragó es decanten per l'Arxiduc Carles. Felip d'Anjou compta amb l'aliança francesa; en canvi, Àustria, Anglaterra i Holanda es posen al costat de l'Arxiduc. En definitiva, la lluita és entre Borbons i Habsburgs, i la guerra civil espanyola es converteix en guerra europea.

La sort de les armes i les subtilitats de la diplomàcia donen la victòria als Borbons, de manera que el Duc d'Anjou —ara ja, definitivament, Felip V— pot emprendre la reforma de l'estructura política dels països hispànics. En premi a la seva fidelitat, Castella imposarà el patró. Les seves lleis, les seves institucions i el seu idioma seran la norma de l'uniformisme borbònic. Els Decrets de Nova Planta aboleixen els règims autònoms dels pobles de l'antiga Corona d'Aragó i aquesta deixa d'existir oficialment. Una estructura federal de pobles i nacions, arrelada en les més profundes tradicions autòctones, havia de deixar pas a una estructura unitària, pensada segons els esquemes mentals francesos.

La castellanització no és ara una moda —com ho havia estat, a nivell de minoria culta, en el segle XVII, sinó una política conscient i planificada, fins i tot respecte de la llengua. «Procuren introducir mañosamente el castellano en estos pueblos», manava Felip V a les autoritats mallorquines; i un il·lustre erudit, Antoni de Capmany, firmava el certificat de defunció literària de la nostra llengua catalana: «Un idioma provincial antiguo, muerto hoy para la república de las letras».

Una de les Illes Balears corria, emperò, una sort molt diferent. En virtut del tractat d'Utrecht, Menorca deixava de pertànyer a l'Estat espanyol i esdevenia un domini britànic. Per aquesta circumstància, i llevat d'alguns breus parèntesis, Menorca va ser anglesa durant una bona part del segle XVIII.

Prescindint d'allò que tot sistema colonial té d'odiós, hem de reconèixer que la política britànica en relació a Menorca va esser eficaç i respectuosa. Mentre Felip V intentava esborrar una llengua i una cultura, els anglesos protegien aquella llengua i aquella cultura, els donaven estat oficial i procuraven que el poble menorquí prengués consciència d'ell mateix. L'any 1778 va esser fundada la Societat Maonesa de Cultura a la qual era obligatori l'ús de la nostra llengua, fins al punt que si algun ciutadà britànic hi volia esser admès, no li quedava més remei que aprendre el català.

D'altra banda, el governador Sir Richard Kane, de grata memòria, feia construir carreteres, introduïa nous cultius i noves tècniques i promovia l'ensenyament popular; un ensenyament que es donava, com és lògic, en la llengua del país. El fet és que aquella illa oblidada sortia d'un ensopiment medieval i s'obria a tots els vents d'Europa. En començar el segle XVIII, Menorca tenia 16.000 habitants; en acabar, en tenia 31.000.

És clar que si els anglesos milloraven l'illa i s'esforçaven per fer-la progressar; si protegien i fins i tot fomentant l'idioma, els costums i les institucions menorquines, era pensant en llur propi interès. Segurament calculaven que, al capdavall, així els seria més fàcil conservar la nova colònia. Ens és lícit sospitar que l'actitud que adoptaren obeïa més a l'astúcia que no a un profund respecte cap als drets dels homes i dels pobles; però, sigui com sigui, sempre els haurem d'agrair l'aspecte positiu de la seva política a Menorca.

* * *

Com a conseqüència de la nova situació i de la prosperitat econòmica que en resulta, neix a Maó una burgesia mercantil de signe molt progressiu i de mentalitat prou oberta. Els comerciants menorquins, que han fet ràpidament fortuna, sent[en] el desig d'esser europeus i cultes, i molt sovint envien els seus fills a estudiar a les universitats estrangeres. Així, Maó es va convertint a poc a poc en una ciutat cosmopolita i il·lustrada, orejada per l'avantguarda del segle.

Aquestes condicions de base potencien el desplegament d'una literatura neoclàssica sense parió a cap dels altres territoris de la nostra àrea lingüística. De fet, només a Menorca viu aleshores el català una vida normal i fecunda, fins a l'extrem que un crític i investigador contemporani, Jordi Carbonell, ha pogut afirmar amb raó que el segle XVIII és el període menorquí de la literatura catalana.

Aquesta literatura es manifesta sobretot a través d'un dels gèneres predilectes del neoclassicisme: el teatre. Mentre a Palma i a Barcelona es representaven, en castellà, aquells subproductes del barroc, aquelles degeneracions calderonianes que havia de satiritzar Moratín, en el teatre de Maó es posaven en escena, traduïdes al català, obres de Molière, de Goldoni, de Metastasio.

Entre les personalitats més destacades de la Menorca devuitesca, figuren el gramàtic Antoni Febrer i Cardona, el comediògraf Vicenç Albertí i Vidal, traductor i adaptador de Molière, i sobretot, a nivell de creació literària, Joan Ramis i Ramis.

Va néixer Joan Ramis a Maó el 1746 i hi va morir el 1819. Havia estudiat a les universitats de Mallorca i d'Avinyó, i va estar relacionat amb diversos intel·lectuals d'Europa i d'Amèrica. La seva labor d'erudit és molt considerable, però encara ho és més el seu teatre, exemple molt característic i gairebé perfecte del neoclàssic.

D'En Joan Ramis s'han conservat tres obres dramàtiques: *Lucrècia o Roma lliure* (1769), *Arminda* (1775) i *Rosaura o el més constant amor* (1783). La millor i la més

important és *Lucrècia*. En Ramis va escriure aquesta tragèdia als vint-i-tres anys, tot just acabats els estudis a la universitat d'Avinyó. Allà havia assimilat amb entusiasme els ideals de llibertat que ja commovien el món, i aquests ideals brollen amb impetuositat juvenil tot al llarg de la seva obra.

Lucrècia és a més, del punt de vista formal, una peça treballada amb molt de rigor. Sotmesa a la llei de les tres unitats i escrita en alexandrins de demble racinià, s'ajusta en tot i per tot a les normes acadèmiques de la preceptiva devuitesca. Aquest rigorisme no encongeix, emperò, la passió i l'emoció que caracteritzen la tragèdia d'En Ramis, sinó que més aviat li dóna un aire de grandesa serena i majestuosa. Això es posa de relleu en els millors fragments, com és, per exemple, l'esplèndid monòleg de Brutus amb què finalitza l'acte primer.

* * *

El període neoclàssic menorquí, tan brillant, es va fondre sense deixar rastre quan desaparegueren les circumstàncies socials, polítiques i econòmiques que l'havien fet possible. Però ja no eren enfora els temps en què es plantejarien uns nous conceptes de la literatura i de la seva funció. I, amb aquests nous conceptes, arribaria també una nova valoració del nostre idioma.

III
ÀNGEL RUIZ I PABLO

El cultiu de la literatura catalana a Menorca, tan fecund en el segle XVIII sota la dominació britànica, va romandre pràcticament estroncat en desaparèixer les condicions de base que l'havien afavorit. Menorca no fa cap aportació a les fases inicials de la Renaixença. Només a la darreria del segle XIX hi apareix una figura de relleu: Àngel Ruiz i Pablo, escriptor bilingüe que, sense arribar a assolir un nivell de primera línia, va deixar una obra d'innegable qualitat i d'una honestedat literària admirable.

Ruiz i Pablo va néixer en Es Castell (oficialment, «Villacarlos») l'any 1865. Pare de família nombrosa —dotze fills—, la seva vida no va esser fàcil ni còmoda. Va treballar de jove en una impremta de Maó, i més tard a Ciutadella com a empleat de Banca. El 1911 es traslladava a Barcelona, on va formar part del cos de redacció de «La Vanguardia». Hi va morir l'any 1927. Havia mantengut relacions cordials d'amistat amb els escriptors mallorquins de l'època, especialment amb Joan Alcover, amb qui va creuar una correspondència molt interessant.

Les obres més ambicioses de Ruiz i Pablo són escrites en castellà. En aquesta llengua (que havia estat, d'altra banda, la de la seva infantesa) va publicar algunes novel·les ben notables, entre les quals destaquen CLARA SOMBRA, LAS METAMORFOSIS DE UN ERUDITO i EL FINAL DE UNA LEYENDA. Però no hi ha dubte que el nivell més alt de qualitat l'assoleix escrivint en català. De l'any 1895 data el seu primer llibre en aquest idioma, titulat PER FER GANA, recull d'articles i estampes de caràcter costumista. El 1910 publicava a la Biblioteca Popular de l'Avenç dues novel·les breus, DEL COR DE LA TERRA i CLASSES PASSIVES, que mereixen esser qualificades de petites obres mestres. L'any següent aparcixien les seves POESIES, d'excel·lent factura i dignitat indiscutible, però inferiors, de qualsevol punt de vista, a la seva obra en prosa.

Les dues narracions abans esmentades, juntament amb la titulada VIATGE TRÀGIC DE L'AMO EN XEC DE S'UASTRÀ —realment antològica—, són prou per donar a Ruiz i Pablo un lloc ben destacat entre els costumistes insulars. La seva prosa, àgil, vivaç, acolorida pels modismes dialectals de Menorca, revela un sentit molt fi de l'humor i de la comicitat, contrapesat a vegades per unes tonalitats poètiques o unes violentes pinzellades de drama —DEL COR DE LA TERRA o el mateix VIATGE TRÀGIC—, o bé, en el cas de CLASSES PASSIVES, per una duresa de matisos caricaturals que arriben a crear un clima esperpèntic consemblant al dels AIGOFORTS de Gabriel Maura, si bé suavitzat per una punta de nostàlgia i de tendresa molt humana.

No hi ha dubte que els condicionaments diglòssics frustraren en alguna mesura les possibilitats de l'escriptor menorquí. De tota manera la seva obra catalana conserva avui plena validesa i resta com a valor definitiu i permanent.

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 385-389)

JOSEP M. LLOMPART EN EL RECORD

PERE GOMILA (*)

Aquest homenatge a Llompart, que havia de comptar amb la presència viva del poeta, se'ns ha vestit de dol. El sentit festiu que l'havia d'envoltar s'ha mudat en l'expressió de la recordança pòstuma, i el sentiment d'alegria amb què jo vaig començar a redactar aquestes pàgines se m'ha transformat, com pens que per a molts, en una inequívoca sensació d'orfenesa literària. Perquè amb la mort de Josep M. Llompart no només hem perdut l'escriptor, sinó també el company, l'amic i, sobretot, el mestre.

I dit açò —que, en les circumstàcies actuals, no em podia estar de dir—, us parlaré molt breument, si em permeteu, de la meva coneixença personal, estimulant i fecunda d'en Llompart.

Aquesta coneixença va començar ben prest, si més no d'una manera llibresca. Entre les meves primeres lectures en català, després de la forçada formació en llengua castellana, es troba, en lloc destacadíssim, el llibre *Poemes de Mondragó*, en el qual vaig descobrir, de manera intensa, la bellesa dels mots ben agombolats, el gust de recitar en veu alta pel so melodiós, gairebé desconegut fins aleshores —«hi ha mots que us velluten la boca de melassa» (1)—, que despertaven els versos escrits en la llengua que jo parlava i de la qual injustament se m'havia furtat la coneixença. De la llengua i, evidentment, de la seva literatura.

(*) Pere Gomila és poeta.

(1) Del poema *COMA-LO-FORNO*, inclòs al llibre La terra d'Argensa.

Poemes de Mondragó va significar, doncs, un dels primers descobriments, i descobriment fecund, de la meva literatura natural i em va empènyer, delerós, a conèixer —i a reconèixer-m'hi— altres llibres i altres escriptors que em pervenien, àvidament cercats, a través de les llibreries de Maó, on m'agradava de passar les estones lliures tot mirant de trobar l'última novetat o l'edició del clàssic que em mostrés tota l'esplendor de l'idioma.

Poc després, devia ser l'any 77, i en el marc del I Congrés de Cultura Catalana, vaig tenir l'oportunitat de conèixer personalment Josep M. Llompart a Ciutadella. Allà, i vencent la meva natural timidesa, vaig mostrar-li un breu poema, producte de les meves primeres provatures en llengua catalana. En Llompart s'hi mostrà interessat i m'encoratjà perquè li'n mostrés d'altres. Record que vaig anar a casa seva, on em féu demostració de la seva natural amabilitat i generositat, del seu paper, inequívoc, de mestre per a les noves generacions, de la seva capacitat per animar i obrir portes a aquells joves que només érem projectes de futurs escriptors.

Aquesta experiència meva seria també la d'altres companys menorquins i mallorquins a qui Josep M. Llompart obriria les portes de casa seva o rebria al seu despatx de Torre de l'Amor, domicili de l'Editorial Moll. Gràcies a ell, veuríem publicades les nostres primeres obres a la col·lecció Les illes d'or o La Balenguera. Crec que és just que en Llompart sigui conegut en aquest aspecte de la seva personalitat, que roman una mica amagat sota la seva projecció literària o cívica, però la importància del qual podríem manifestar tots els qui tinguérem la sort de conèixer-lo i ens sentírem encoratjats per les seves paraules i opinions; tots els qui, d'una forma o altra, vam rebre el seu suport i el seu mestratge en les primeres experiències de la lletra impresa.

Jo vaig tenir la ventura de trobar-me amb ell diverses vegades, especialment en encontres organitzats per l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, i puc tenir el goig de dir que sempre que hi parlava em manifestava el seu interès no només per la meva obra sinó també, cosa molt més important i significativa, per la dels meus companys menorquins, per la producció literària a la nostra illa. Josep M. Llompart, com a dinamitzador cultural, ja fos mitjançant els seus contactes personals o bé a través dels seus escrits, va demostrar el seu interès per les noves generacions d'escriptors, aquells a qui, un dia o altre, tocaria de prendre el relleu en el conreu, defensa i promoció de la nostra cultura. Ell que, com manifestava en un homenatge recent d'un altre poeta, sabia que havia viscut també per salvar-nos els mots, volia, justament, que aquesta llavor donés el fruit de la continuïtat i progressiva normalització de la nostra cultura. Podria donar moltes mostres d'açò que acab de dir, però, com que ens allargaríem excessivament, en donaré només dues que jo vaig

viure en persona, encara que, per fer-ho, m'haureu de perdonar que parli de mi mateix.

La primera mostra ens trasllada a Elx, l'any 1979, i al I Encontre de Poesia Catalana al País Valencià, on vaig tenir la sort de ser convidat. La majoria de participants érem poetes joves, especialment de l'anomenada generació del 70, o a l'entorn d'aquesta, i proveníem de les diverses terres de parla catalana. Es comptava, també, amb la presència viva i estimulant d'alguns mestres: Llompart, Vicent Andrés Estellés —que dissortadament també ens ha deixat aquests dies— i Joan Brossa. Record que en Llompart s'entusiasmava de veure tots aquells poetes joves i l'ambient extraordinari que es respirava en aquells moments al País Valencià. I com ens entusiasmava ell a nosaltres amb la seva conversa aguda, intel·ligent, amb la seva manera melodiosa i única de recitar.

La seva comunicació (2) començava amb aquestes paraules: «Inevitablement ho hauré de repetir una vegada més: Mallorca, terra de poetes». I afegia més endavant: «I encara —no en el seu temps, però sí avui en dia— hem arribat a completar les paraules de don Santiago (Rusiñol) afegint que Eivissa també ho és, a hores d'ara, terra de poetes, i que ho comença a esser Menorca (i de pinyol vermell, per cert)». Aquestes paraules, les deia Llompart quan els joves poetes menorquins començàvem a publicar els nostres primers versos. Hi havia abans, és cert, els poetes de la postguerra, però, de cara al futur, el relleu l'havien pres uns joves que, situats la majoria al cap de ponent, publicaven els seus versos per primera vegada. En aquell encontre, el nostre escriptor acabava la seva intervenció amb aquestes paraules:

«No cal que afegeixi, em sembla, que veig avui mateix el panorama de la literatura a les Illes amb un discret optimisme; ni barqueta fràgil d'alterós velam, ni feixuga i lenta barcassa, sinó harmoniós bergantí emproat a l'aventura». Personalment esper que aquesta aventura pugui tenir l'esperançadora continuïtat que ell desitjava. I no hi ha cap dubte que, si la té, serà gràcies a la seva feina i a la de tantes persones que, com ell, han lluitat tota la seva vida en favor de la nostra llengua i cultura.

L'altra mostra que us volia explicar és una anècdota personal; però crec que demostra a bastament el caràcter generós de Llompart i el seu paper de promotor cultural i literari o, si voleu, de patriarca de les nostres lletres, tal com el van anomenar recentment a l'homenatge de Palma abans citat.

La primera vegada que vaig visitar-lo a ca seva vaig trobar-me amb una entrada espaiosa, bellament ornada amb diferents plantes, que acabava en una escala per on s'accedia a un primer pis. Just al peu de l'escala, un rètol anun-

---

(2) Publicada dins el volum *Retòrica i poètica I*. Editorial Moll, Biblioteca Raixa. Palma, 1982.

ciava, amb lletra ben grossa i visible, que no es feien més pròlegs ni presentacions. Doncs bé, quan, a instàncies seves, l'Editorial Moll publicà el meu primer llibre de versos l'any 1978 jo vaig gosar demanar a Llompart, malgrat haver llegit el rètol esmentat, si no m'escriuria un pròleg per a aquest llibre. Amablement hi va accedir. Però açò no va ser tot. L'Obra Cultural a Menorca li va demanar que en fes també la presentació. I aquesta va tenir lloc a l'Ateneu de Maó el mes d'abril de l'any 78. En el meu cas no es van complir cap de les dues negatives explícites que havia pogut llegir al rètol que presidia al peu de la seva escala.

Podeu tenir la seguretat que, si he citat aquesta anècdota, no ha estat amb cap intenció de parlar de mi, cosa que no té la més mínima trascendència, sinó per donar testimoniatge del caràcter generós de Llompart, de la seva actitud oberta, del seu inequívoc paper de mestre que assolia amb la major naturalitat i senzillesa, sabedor, en definitiva, de quin era el seu lloc i allò que representava per a les nostres lletres. I també ho he fet per donar a conèixer el seu interès perquè Menorca entrés de ple dins el panorama de la literatura en català. Evidentment no cal dir que, com el meu cas, n'hi ha molts altres. Que som molts els qui hem rebut la seva ajuda, el seu consell, el seu estímul.

He presentat, fins ara, i per complir una mica amb la condició de fer avinents els vincles del poeta amb Menorca, vivències de la meva relació personal amb Llompart. Però no voldria deixar passar aquesta oportunitat per posar en relleu que, en aquests encontres d'escriptors que abans he esmentat, vaig poder constatar el respecte i l'admiració que tothom manifestava per Josep M. Llompart. Per la seva obra i per la seva actitud cívica. Per la militància activa en favor de la llengua i de la cultura catalanes. A les nostres illes, a Catalunya, al País Valencià. Amb la fermesa necessària, amb intel·ligència, amb una actitud lúcida i decidida. Amb vocació de servei (3).

Però voldria també posar de manifest, ni que sigui de passada, i perquè ningú no pugui pensar que el sol fet d'escriure en catala ja bastava per despertar el seu interès, l'esperit crític de Llompart, que acompanyava la seva clara i irrenunciable consciència lingüística.

El nostre escriptor tenia una clara, inequívoca, voluntat de normalitat. I de normalitat entesa en tots els sentits. La de la llengua, evidentment; però molt més que açò —ai las, i tan lluny que ho veiem!—, la normalitat d'escriure i de viure en català. Per açò, i enfront d'aquells que pensen que el bilingüisme és un fet natural o lògic, Llompart era un decidit partidari del monolingüisme

(3) Per raons de temps, el dia de l'homenatge no vaig llegir els pàragrafs que vénen a continuació i vaig passar directament al paràgraf final.

literari; un defensor d'una actitud natural envers el propi idioma, per bé que respectava la decisió de cadascú. El seu és un exemple estimulant i lúcid en un temps de confusions i frivolitzacions de tantes coses. Val la pena cedir-li la paraula i citar un parell de paràgrafs del seu assaig *Literatura i Societat* (4), que demostren la intel·ligència i la claredat amb què tractava aquest tema.

«(L'escriptor) —diu Llompart— no ha d'oblidar mai dues coses: primerament, que l'elecció de l'idioma és un problema seriós i bàsic i que del seu resultat, del seu encert o desencert, pot dependre l'èxit o la frustració d'una aventura literària, i, en segon lloc, que no poden repicar i anar a la processó, vull dir que no poden afirmar 'nosotros somos también escritores catalanes'. No; escriptors catalans són aquells que escriuen en català i prou». I afegeix, cap al final d'aquest assaig, que en lloc de valorar fidelitats el que seria desitjable és que «escriure en català no fos als Països Catalans un acte constant de voluntarisme ni un signe de militància, sinó una normalitat perfectament assumida a tall de cosa òbvia».

I el segon pàragraf que voldria citar diu així: «Escriure, doncs, en català en aquells països on això significa anar més a contracorrent del context sociolingüístic, pressuposa, abans que res, un acte coratjós, un acte de fe. És una voluntarosa i aferrissada presa de partit, en la qual, tant o més que la vocació d'escriptor, entra en joc la vocació de ciutadà, fins al punt que, a l'hora de la valoració crítica, tenim inevitablement —i lamentablement— més en compte aquesta darrera vocació que no la primera, i, per allò de 'pus parla catala, Déu li'n do glòria', ens veiem adesiara abocats a edificar falsos prestigis, a inflar qualitats i a encimbellarr valors de cartó pedra. I això, evidentment, no és bo ni hauria de ser així, perquè si Déu ha de donar glòria als escriptors, ha d'ésser per allò que escriuen i no per l'idioma que usen».

La cita és una mica llarga, però crec que s'ho val i demostra ben clarament el desig de Josep M. Llompart que el seu país arribés a assumir una normalitat real i serena, lluny d'esquizofrènies i prejudicis, tant en l'àmbit de la literatura com dins tots els altres àmbits de la nostra societat.

El redreçament cultural i literari a les nostres illes després de la postguerra no pot entendre's sense la figura i l'obra de Josep M. Llompart, sense el seu mestratge, sense el seu esperit crític i de servei. I crec, sincerament, que el millor homenatge que, ara i aquí, li podem retre, quan ja no el tenim entre nosaltres, és difondre i llegir la seva obra, presència permanent i fecunda del mestre i del poeta.

---

(4) Publicat dins el volum *Països Catalans? i altres reflexions*. Editorial Moll. Biblioteca les Illes d'or. Palma, 1991.

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 391-401)

LES «CRÒNIQUES DE MALLORCA» DE JOSEP M. LLOMPART (*)

ANTONI MOLL CAMPS (**)

La prestigiosa Biblioteca Raixa, de l'Editorial Moll, de Mallorca, cada any, des del 56 fins al 64, pel gener, va publicar un volum fora de sèrie. Aquest volum, de cobertes grises, duia per títol *Cap d'any*. Van ser uns llibrets molt esperats i molt llegits. S'editaven amb el propòsit de suplir d'alguna manera la manca de diaris i revistes en català que aleshores patíem. Es presentaven com un almanac i s'encetaven amb una divertida «Profecia de l'any», en vers, signada per F. de B. Moll.

El contingut era miscel·lani: un aplec de treballs de poetes, narradors i assagistes, deguts a la ploma dels autors catalans més significatius del moment. Però també hi havia sempre una sèrie de cròniques, amb data de setembre, com un resum de fi de curs, que presentaven un balanç de la vida literària i artística, durant l'any anterior, a tots els territoris de parla catalana.

Record que, d'aquestes cròniques, jo solia llegir amb especial delectança les encapçalades per una petita vinyeta del castell de Bellver i signades per Josep M. Llompart. He pensat, doncs, de fer-ne un breu comentari, a fi de contribuir, modestament, a l'homenatge, de sobres merescut, que avui retem al seu autor i que, dissortadament, ell ja no podrà veure.

M'ha agradat moltíssim de tornar a llegir aquestes pàgines, després d'una trentena d'anys. M'han fet reviure uns dies en què el cronista i jo —som

---

(*) En les citacions, el primer nombre es refereix a l'any i els que segueixen a la pàgina del *Cap d'any* corresponent.

(**) Antoni Moll Camps és escriptor.

quasi de la mateixa edat— érem encara joves. I m'ha agradat de retrobar-hi, malgrat el temps transcorregut, tot l'interès, tota la vigoria i frescor de quan es van escriure. Encara més: em sembla que les nou «Cròniques de Mallorca» hi surten guanyant amb una lectura seguida. La història, brufada de saboroses anècdotes, que comprèn gairebé un decenni de vida literària —un període, sens dubte, decisiu de la nostra història recent—, quan es pot llegir sense interrupcions, resulta, bon tros, més entenedora. I també més interessant: es llegeix com el relat d'una apassionant aventura.

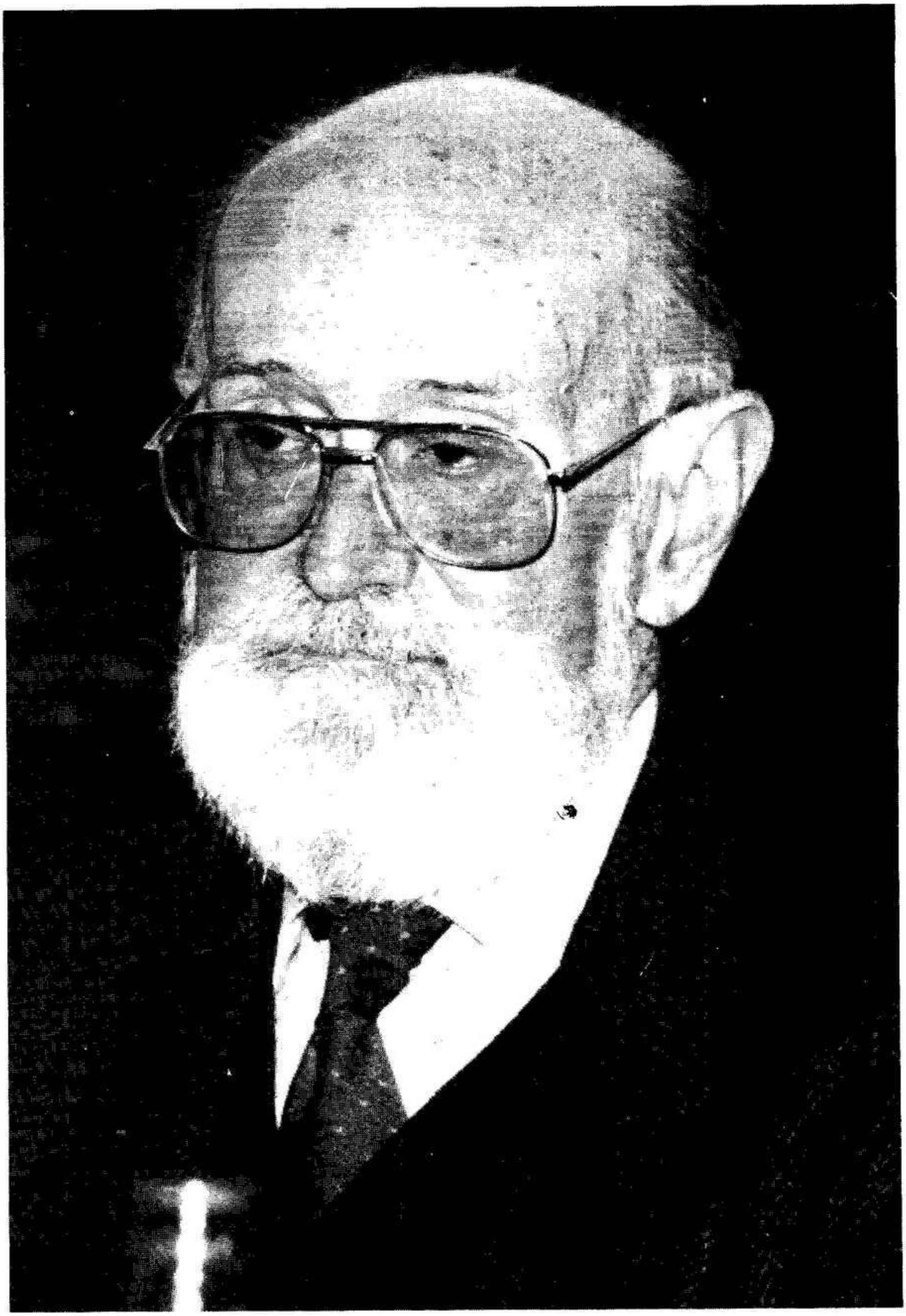
Posat, ara, a parlar-ne, m'he demanat quin és el secret de l'encant que posseeixen aquestes pàgines. Provisòriament, m'ha semblat que hi havia tres raons: 1) perfecció d'estil, 2) coneixement profund de la matèria tractada i 3) actitud compromesa en la causa de la nostra llengua i cultura.

Algunes de les cròniques, sobretot les primeres, us fan pensar que l'autor ha de suplir, a còpia d'enginy i domini estilístic, la manca d'interès dels fets que hi són ressenyats. Ell mateix pensa que la vida cultural mallorquina no forneix un material gaire abundant ni gaire ric per a la seva tasca. No és fins al 62 que —són les seves pròpies paraules— «es troba davant un feix d'esdeveniments... que li donen la seguretat —per fi, després de tants d'anys!— de poder fer una crònica seriosa, de debò, amb cara i ulls, com les dels seus estimats col·legues de Barcelona i València...» (62, 43).

D'altra banda, el títol correspon al contingut: són cròniques de Mallorca. De la resta de les illes gairebé no se'n fa esment. De Menorca només una vegada se'n parla amb certa extensió, a propòsit dels jocs florals convocats l'any 58 per l'Ajuntament de Ciutadella. Aquest fet no s'ha d'atribuir, evidentment, a cap designi exlusivista, sinó, més aviat, a l'escàs relleu i potser també a la deficient difusió de la vida cultural menorquina i eivissenca durant aquells anys.

La de Mallorca, tanmateix, tampoc no era, com hem dit, gaire puixant. Si en Llompart s'hagués limitat a una mera enumeració de fets, aviat hauria enllestit. Les dades registrades en els seus balanços de fi de curs no solen ser gaire nombroses ni, a primera vista, de gaire gruix o pes cultural: concursos, llibres nous, corones poètiques, notes necrològiques. No obstant això, en contrast amb la resta dels cronistes, més aviat esquemàtics, tot i que alguns dediquen un cert espai a la música i a les belles arts, en Llompart, centrat exclusivament en la vida literària, sol ser qui presenta la ressenya més extensa. A vegades, com diu parlant d'ell mateix, com sol fer, en tercera persona, el cronista «tem haver ultrapassat, d'un bon tros, l'espai que se li destina» (60, 66).

Diríeu, doncs, que l'autor no manca mai de matèria. A vegades, més tost, en té de sobres. Ja a la fi del primer escrit ens confessa que «sap moltes més

Josep M. Llompart, 1992 (Fotografia: Magdalena Soler).

coses, i hauria volgut contar-les per a divertiment vostre. Però, com que és un home gras i pacífic que no vol indisposar-se amb ningú, prefereix callar i donar per enllestida, en aquest punt, la seva feina» (56, 45). Uns quants anys després afegeix que «com de costum, ha divagat massa i s'ha quedat, un cop més, al llindar de la crònica» (61, 56). Finalment, l'any 61, en una autocrítica retrospectiva, diu, referint-se als escrits anteriors que es tractava de «cròniques inflades a la bona de Déu per a honest solaç dels lectors, de paper omplert de lleugeres facècies —com quan es tem que la conversa llangueixi i s'encetin temes que hom no voldria» (62, 43-44).

En segon lloc, crec que si l'autor aconsegueix que els fets que ens conta, sovint d'escassa importància, acabin interessant-nos de debò no és tan sols ni principalment per l'hàbil recurs a la digressió i a l'anècdota, pel to faceciós i espontani, per l'encertat barreig d'ironia i lirisme, sinó perquè parla amb coneixement de causa. Sap, potser millor que ningú, qui és qui en les lletres mallorquines. A un envejable bagatge de cultura literària universal uneix un estudi aprofundit i exhaustiu de la realitat cultural que l'envolta. Coneix la història i les tendències de persones, de grups, d'institucions: sap qui són els homes de *La Nostra Terra* i què pretenen els joves dels quaderns literaris *Ponent*. I per açò està en condicions de lligar caps i de situar cada esdeveniment i cada personatge en un context adient. Vet aquí, doncs, una raó important de la fluïdesa que caracteritza la prosa d'en Llompart, així com d'aquest aire endreçat i lúcid que —dintre d'una àmplia tradició clàssica, si més no— és propi del bon estil. Horaci ja ho deia: qui dominarà l'assumpte de què parla, no mancarà d'eloqüència ni d'ordre lluminós: «nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo» (*De arte poetica*, 40-41).

En tercer lloc, crec que contribueix, de manera decisiva, a l'interès i a la força, diguem-ne dramàtica d'aquests escrits, l'alt grau de passió i de compromís d'en Llompart en la causa de la llengua i de les lletres catalanes, que fan d'ell, respecte a la història que ens conta, no tan sols un sagaç observador i un hàbil narrador, sinó un veritable protagonista.

Sol adoptar, tanmateix, una actitud de distanciament. S'autodenomina, sovint, «el cronista», parlant d'ell mateix, com hem vist, en tercera persona. Més d'un cop s'excusa d'opinar sobre llibres i autors, dient que la seva funció no és la del crític. Fins i tot s'absté d'esmentar certs esdeveniments conflictius, perquè, com ens ha explicat, «no vol indisposar-se amb ningú» (54, 45) o potser perquè troba que no ho paga d'embolicar-se en polèmiques o moure pica-baralles: «El cronista» —diu epilogant la seva ressenya del 58— «resta satisfet de l'equitativa distribució de tòpics amables... Ell —que tampoc no és del tot betzol— sap de sobres que de certes coses, de les que ha tractat,

només n'ha volgut veure el caire bo i que, pel mateix preu, en lloc de la crònica color de rosa que avui, amic lector, tens a les mans, podia haver-te oferit una crònica negra de les que fumen en pipa —com diria mossèn Alcover— i fan demanar rectificacions a crits» (59, 48).

Vet aquí, segons el mateix Llompart, una de les raons d'aquest distanciament: «El cronista —us n'ha donat proves— pateix d'un assossegat escepticisme. Propici com és a l'efusió sentimental, se'n defensa gelosament, amb el somriure, i es reclou dins una torre de cautelosa reserva. És la vella tàctica de molts com ell» (62, 44).

Malgrat tot, quan no hi ha més remei, no defuig la polèmica. Concretament, en trobem dues: una a favor de la poesia, contra l'Ajuntament de Palma (64, 68-75), l'altra en defensa de la catalanitat, contra els joves de *Ponent* (61, 55-56; 62, 61-66). En totes dues demostra que és un eficaç polemista, hàbil a combinar la ironia amb la força de la raó, però alhora respectuós amb l'adversari, i decidit a no prolongar el debat més enllà d'uns certs límits. Així ho adverteix, si més no, en el segon dels dos casos esmentats (62, 61).

Però el compromís d'en Llompart en la causa de la nostra cultura també es manifesta de moltes altres maneres, com ara en la producció poètica, iniciada en aquells anys (60, 68-69); en els forts lligams amb escriptors i poetes de la seva generació: Blai Bonet, Cèlia Vinyes, Jaume Vidal Alcover (58, 41-43); en la incansable labor educadora, com a conferenciant i prologuista (62, 47), especialment en l'assídua tasca d'anar descobrint nous valors entre el jovent, la tasca de desvetllar, encoratjar i orientar noves vocacions literàries (58, 49-54; 60, 57-63).

L'objectiu de tots aquests treballs i fatigues és, no cal dir-ho, l'avenç de la nostra llengua i cultura, el progrés del nostre poble en el camí del retrobament d'ell mateix. Amb els ulls i el cor posats en aquesta llunyana fita, en Llompart ens va contant les incidències de la ruta que hi mena. De tant en tant, s'atura i mira enrere, per mesurar el trajecte recorregut. L'any 58, referint-se als quatre darrers anys, ens confessa «un esperançat optimisme, tan condicionat i tímid com es vulgui, però, al cap i a la fi, positiu» (59, 38). Més endavant, a la darreria del 61, escrivia: «A fi de comptes, el balanç de l'any ha estat, lectors benvolguts, favorable. I tot fa pensar que el to major es podrà mantenir durant el curs que començam» (62, 66). L'any següent, encara, afegeix: «En el moment d'enllestir aquesta crònica corren aires d'optimisme. Es parla de projectes de gran abast, de plans ambiciosos i realistes...» (63, 54). Finalment, l'any 64 podem llegir: «Les cròniques que al llarg de vuit anys he anat confegint traspuen una esperança creixent. Però, més aviat, cautelosa. En el fons no creia gaire que els petits avenços, que puntualment

constatava, signifiquessin res definitiu... Avui ja no sé què pensar. Un elemental residu de prudència em priva encara de tocar a glòria, però em sembla que podem començar, almenys, a brandar les campanes de missa major» (64, 76).

I acabo. Algun dia, algú haurà de fer l'estudi, seriós i aprofundit, que aquestes pàgines mereixen. Jo m'he limitat a donar-vos-en una idea general. N'he espigolat, tanmateix, a manera d'apèndix, uns quants fragments en vistes a una propera publicació i en espera que el text íntegre, convenientment anotat, no trigui a reeditar-se.

Voldria que, en les meves paraules, més que un comentari, hi veiéssiu una invitació a la lectura, perquè estic segur que en Josep M. Llompart, a qui avui hem enyorat enmig de nosaltres, en moltes d'aquestes pàgines ens ha deixat el millor d'ell mateix.

Barcelona, 5 de març de 1993.

APÈNDIX

PÀGINES ESCOLLIDES

ELS HOMES DE «LA NOSTRA TERRA»

En el *Círcol Mallorquí,* la Secció Literària «Joan Alcover» ha anat celebrant, durant tot el curs, les seves reunions periòdiques. Dos anys de vida, intensa en qualque moment, llanguida a estones, però sempre digna i, en certs aspectes eficaç, són prou per a convèncer els més escèptics quant a la viabilitat i relativa necessitat d'aquesta Secció. Integrada en la seva base per homes d'altre temps —d'aquells que assoliren la qualitat discreta i afalagadora de «La Nostra Terra»—, pot oferir, si més no, una envejable maduresa. Aquest fet no haurien d'oblidar-lo mai els seus improvisats i alegres detractors. Els membres de la Secció «Joan Alcover» són homes que han viscut, homes que, com diria Salvador Espriu, han peregrinat i escoltat, i que, per això, estan de tornada de moltes coses. Una vegada se'ls volgué espantar amb extravagàncies de *Quartier Latin,* amb avantguardismes de la penúltima moda; i ells, en lloc d'espantar-se, somrigueren. Aquest grup, al qual els elements joves, d'altra banda, no li han rebutjat la col·laboració, però, no és la capelleta provinciana que creuen alguns provincianíssims periodistes. Aina Cohen no assisteix a les seves reunions. Entre altres motius, perquè Aina Cohen, a hores d'ara, escriu en castellà.

(56, 39-40)

EL ROSER DE CURA

Les acaballes del curs s'animaren amb dos actes alegres i estivals... El primer tingué lloc al Puig de Randa amb motiu de la coronació pontifícia de la Mare de Déu de Cura. Un franciscà de nom llegendari —fra Garí— havia demanat col·laboració als poetes per a fer la consabuda «corona» que aquests casos reclamen; i els poetes varen esser de tan bon manament, que no sols compliren la comanda com millor saberen, sinó que pujaren, fins i tot, el dia de la festa, amb sol i set, a declamar els poemes davant una gentada que, disposada d'antuvi a prendre-s'ho tot bé, volgué sofrir-los amb paciència. Maria-Antònia Salvà fou acollida amb un homenatge popular i sincer. Va esser un dels moments emotius de la diada. I haguéssiu vist, mentre la gloriosa velleta llegia «El roser de Cura», com alguns dels més arreveixinats poetes joves feien esforços per amagar la humitat que, importunament, els pujava als ulls!

(56, 44)

VIATGE DE VACANCES

«M'he tornat baralladís!», s'exclamà un pacífic poeta, amic de les aloses, dels mots ensucrats i dels vells casals perfumats de sedes mortes. Aquesta afirmació, llançada al voltant d'una taula de cafè —oh, els cafès ciutadans, somniosos d'ensopiment i literatura!— esdevingué símbol del planeta d'aquest curs...

El cronista, però, acompleix la seva tasca a un raconet d'aquells que, quan no ens obeeix la imaginació, anomenam d'ensomni. Sis hores de vaixell cap a migjorn l'hi han portat, i ara es troba, pres de la més delitosa mandra mediterrània, a mig coster d'un pujol amorosit de garriga, tendrament enllunat a la nit i amb una esglesiola al cim, voltada d'arcs i de silencis i emblanquinada d'una blancor inversemblant. A mà dreta, entre la geomètrica ufanor de les hortes i un correctíssim escambuixament d'oronelles i baladres, s'escola, fecund, un fil d'aigua clarissim... Les muntanyes, ablanides per la tebior de la pineda, perfumades de farigola, són accessibles com les de l'Evangeli, dolces com aquelles que conquerien, ebris de sol i de victòria, els ardits membres del Club Alpí de Tarascó. Ací i allà, clapes de llum blanquíssima, foradant el verd, traeixen la presència d'una casa de pagès, sàviament bastida d'acord amb la remota ciència d'una mena d'adorable cubisme popular.

El cronista, que té bona cama, ha trescat contrades de noms saborosos, vermells i calents com la terra: Corona, Perella, Balançat..., noms que ara ofega una piadosa tonimia de calendari. El cronista, ciutadà i lletraferit, ha conversat amb poetes i ha divagat amb turistes; ha solcat la mar tot pensant, molt eruditament, en vells periples, i fins ha gosat observar, amb una punta de malícia, el suau avergonyiment de les parelles de nuvis —una emmelada teoria de parelles de nuvis— que amb ell conviuen. L'arada dibuixa sobre el camp la seva tasca mil·lenària; un gemec bel·licós, imponderable, alça en pes, adesiara, tot el silenci de cap al tard; s'escolen els treballs i els dies; els camperols retornen, sense pressa, pels camins; els estrangers disparen llurs *kodaks*. Des de l'estel del capvespre, Tànit, la poderosa, vetlla per tots.

(57, 39-41)

EL RELLOTGE D'ARENA

Un jove escriptor —vint anys enramellats d'esperances— ha fet al cronista obsequi gentil d'un vell, minúscul i fantasiós rellotge d'arena. El cronista, que ja la sap una mica llarga i que, cada matí, de cara a l'implacable mirall, troba més desoladament bona de fer la humil tasca de posar ordre i concert en els seus cabells, ha meditat molt —ara que el setembre escursa la llum i afavoreix, agombolat, els íntims festivals del pensament— entorn de les possibles significacions simbòliques de l'escaient oferta. El cronista, com era d'esperar, s'ha repetit les fosques sentències del Predicador, ha recordat el venerable Tomàs de Kempis, l'assenyat Horaci, i tots els insignes tòpics al·lusius al pas indefugible de les hores. El cronista —també era d'esperar— ha acabat posant-se discretament trist.

I heus ací que el temps, anomenat «fill de la mort» per una ploma il·lustre, li presenta altra volta el rosari de l'any per tal de sotmetre'l a judici... Un xic allunyat, no del món de les lletres però sí d'allò que, dins aquest món, li és més entranyable, el cronista ha contemplat, tot al llarg d'aquests dotze mesos, el darrer acte d'una petita i dolorosa desfeta. El cronista pertany a una de les generacions més il·lusionades, més estretament unides pel lligam de l'amistat que registra la història de la literatura a Mallorca. Una generació, emperò, massa d'hora dispersa, prematurament atuïda —venturosament atuïda, potser— per una joventut que ni tan sols havíem sospitat o per unes circumstàncies que no volíem tan sols sospitar. És bell, tanmateix, saber que amb nosaltres no es trenca el fil per a sempre; és bell sentir una remor de passes darrera les nostres; però a l'ombra de la Font de les Tortugues —¿recordes, estimat Jaume, sempre amb el mot a punt com un ganivet de jugar, i tu, Llorenç amic, orfebre de paraules entremaliades?— ja no es fan projectes tan sobrats d'entusiasme com magres de diners; ni a Cala Figuera —¿recordes, Blai, fa tant de temps enfora de nosaltres, i tu, Bernat, expert en llatinades i subtileses litúrgiques?— s'inventen ja colors a la fira de la tarda; ni entre les hortènsies de Can Pinoi —¿recordes, Cèlia, part dellà del temps?— es llegeixen versos mentre el capvespre enrojola tendrament els espadats de Bàlitx. Sí, amics, ens salvarem alguns, si Déu vol, com a individualitats, però ja no serem mai més aquell grup compacte i rebel que tantes i tantes coses hauria volgut abastar. «C'en est fait de nous» podem exclamar com el vell i elegant poeta.

(58, 43)

JOCS FLORALS A CIUTADELLA

Mallorca i Menorca, no se sap si per petites enveges administratives o per quines estrafolàries raons, viuen donant-se l'esquena. El moviment literari de Mallorca no havia trobat, fins ara, a Menorca més que qualque ressò escadusser, descomptant, és clar, un escriptor tan estimable com fou Àngel Ruiz i Pablo i alguns menorquins mallorquinitzats —Quadrado, per exemple— que jugaren —o juguen— un paper de primer ordre en el camp de la nostra cultura. Mallorca, per la seva part, se n'ha desentès olímpicament. Per als mallorquins, Menorca, la terra que tenen més propera, és un país gairebé estrany, envers el qual senten la més absoluta indiferència. D'aquest divorci espiritual, bona part de culpa pertoca als mallorquins, que mai no han volgut provar d'entendre l'ànima de l'altra illa, els seus problemes, la seva capacitat de reacció intel·lectual i sentimental. És per això que, dins el món insular, tenen una especial significació els Jocs Florals convocats enguany a Ciutadella per commemorar el cen-

tenari de la seva heroica resistència enfront dels pirates l'any del Senyor 1558, als quals acudiren escriptors de les dues illes i en els quals obtingué el primer premi un poema d'autor menorquí —Frederic Erdozaín— escrit en la nostra llengua. Actuà de mantenedor en Francesc de B. Moll qui, en el seu magnífic discurs, parlà als ciutadellencs de l'amor a la llengua materna, un amor que tal volta els menorquins no senten gaire perquè ningú els n'havia parlat mai.

(59, 41-42)

ELS JOVES

Els joves, emperò, també porten maldecaps als qui s'afanyen per encarrilar-los, per aconsellar-los, per treure'n profit. La història és sabuda i massa sovint repetida: l'adolescent astorat que us mira amb ulls de meravella i d'enveja; els primers versos, la primera narració, el primer article que gosa mostrar-vos. Després, a un racó de qualsevol diari, el nom de l'adolescent en lletres d'impremta. Mentrestant es congria el primer llibre; amb mans pacients, amagades dins l'ombra, arrodoniu versos, frases, paraules, amorosiu arestes, provau d'endevinar aquella forta personalitat tot just pressentida, de donar-li encuny. Aconsellau, amonestau, us indignau, però acompliu allò que us sembla un deure. Surt el llibre. L'adolescent us portarà, gojós, el primer exemplar. La dedicatòria omple, de segur, tota la pàgina. Els crítics comencen a dir la seva: magnífica revelació, gran promesa, esplèndida... qualsevol cosa. L'adolescent sembla que es beu el vent, us parla de grans projectes, us llegeix la darrera cosa que ha escrit. Estau satisfet i pensau que el vostre pas per aquest món haurà servit de qualque cosa. Les visites de l'adolescent es fan, però, un poc més clares. Els vostres consells esdevenen més tímids, gairebé humils. Un dia qualsevol potser us diran que l'adolescent ja no escriu en català. La nostra literatura li ve petita. Bé estava per començar, per al reduït èxit local; però ara es tracta de fer coses més serioses, d'escriure de debò. Tal volta veureu el seu nom, adesiara, a qualque revista provinciana del continent. Després, res. I tornareu, amb una mica més d'amargor en el somriure, als vostres somnis, als vostres llibres, a la vostra soledat.

El cronista tanmateix no s'escaliva. Ni es vol escalivar. I quan sap de qualsevol jovencell abrinat que prova de fer les primeres armes en l'aspre camp de la literatura, s'entrega absolutament a l'esperança. És molt possible, i fins probable, que tot seguit s'hagi de topar amb la decepció; però també pot esser que aquell jovencell arribi a escriure *Els condemnats*. Fet i fet, hom se sent més aviat optimista respecte del destí de la generació jove.

(60, 57-59)

VERSOS PROPIS

Abans de cloure aquesta ja massa enutjosa crònica, caldrà tanmateix donar notícia d'un fet petit, minúscul, deliciosament enjogassat, que per ventura a vosaltres, barcelonins, i a vosaltres, valencians, us farà badar un pam de boca —nosaltres mallorquins estam avesats a tot i no badam la boca per res.

Un bell matí d'estiu, un matí de sol violent i gloriós, travessat d'oronelles i de flaires marines, a diverses façanes de la molt il·lustre Ciutat de Mallorca, aparegué, escri-

ta amb el puríssim guix dels infants, aquesta llegenda: «Llegiu els versos de Josep Maria Llompart».

És segur que, des del temps del *vivat ars lulliana,* mai no s'havia emprat per a fins literaris un tal gènere de publicitat rupestre. El cronista no ha pogut aclarir —tampoc no s'hi ha amoïnat gaire— quines mans amigues i pacients van fer-li l'obsequi. Algú ha sospitat que, com en els retaules del benaventurat Joan de Fièsole, els àngels hi tingueren part.

El cronista, per bé que encara no sap a on ni quan podran ésser llegits els seus versos, perquè les raríssimes vegades que ha volgut provar de publicar un llibre el dimoni hi ha ficat cullerada, vol agrair, des d'aquestes pàgines, a qui pertoqui, la immeresCuda i estranya gentilesa.

(60, 68-69)

TEORIA I PRÀCTICA DEL DISBARAT

Els estius a Mallorca, sorollosos i ofegadors, frívols i esburbats, són, a fi de comptes, altament joiosos. Els estius de Mallorca glateixen, d'altra banda, dins un aire subtil, un aire enjogassat i faceciós: l'atmosfera del disbarat. Tal com s'entén i es practica a Mallorca, el disbarat reclama gairebé una metafísica, un estudi acurat i pacient. El disbarat no és tràgic com l'error, ni dramàtic, com la mentida. Despreocupat i bon pitot, us fa l'ullet per damunt de l'un i de l'altra. Encara que sovint les seves arrels beguin saba de la font de l'error o de les aigües verdes i llefiscoses de la mentida, el disbarat és un fruit puríssim, innocent, asserenador. Gosaríem dir que exerceix un poder catàrtic. La commiseració que davant l'error experimentaríeu o la irada revolta amb què respondríeu a la mentida, es dilueixen, en presència del disbarat, dins la clara joia de la rialla, aquesta gaia companya seva. El disbarat purifica, assossega, mata el verí.

Com deia, els mallorquins, gent de pau, saben fer bon ús del disbarat; saben que el disbarat, emprat com Déu mana, pot resoldre en rialles qualsevol violència, qualsevol mancament. No endebades un dels gèneres literaris populars més característics de l'illa és la «cançó desbaratada»...

Dins el clima del negoci turístic, el disbarat troba terra assaonada. Els mallorquins en fan una collita orba, n'usen i, deplorablement, n'abusen. Suposar, com suposa certa empresa d'excursions marítimes, que la vaubanesca fortalesa de *San Carlos,* planera i feixuga dins el perfil del port de Ciutat, és un castell moresc, no passa d'ésser un disbarat modestíssim, una facècia dels vells senyors llatins per fer burla de la bona fe dels bàrbars septentrionals. Però, hi ha disbarats enlluernadors com focs d'artifici, cargolats com un laberint, perillosos a causa de llur poder suggestiu, fins i tot per als mateixos que els han creat. En aquesta categoria del disbarat monumental i solemne, del disbarat fet obra d'art, cal situar el full de propaganda d'un *dancing* del Jonquet anomenat, per tal de donar-li més color mallorquí, *La cueva de Dragut,* en el qual, sempre amb la bona intenció de procurar que els forasters s'emportin una idea clara de la gent del país, es balla flamenc i hi ha gitanos de debò. El tal full, ficant mà dins els nostres empolsegats arxius i amb un to erudit veritablement exemplar, dóna compte exacte de la data del descobriment de la dita cova, de com s'hi trobaren armes i objectes d'alt valor arqueològic pertanyents als antics pirates, de com aquests, capitanejats pel famosíssim Dragut, feren de l'illa de Mallorca centre de llurs operacions;

tota una visió revolucionària de la història que deixa ben endarrerides les més recents investigacions de la moderna escola de Barcelona.

(61, 45-47)

BACÀVIA

Hem dit que el disbarat és encomanadís i que els seus camins són innumerables. El disbarat pot sobtar-vos des de qualsevol dels punts cardinals. Un bell dia d'aquest any que ara fineix, el cronista, que sempre s'havia considerat mallorquí i, per tant, català de sang i d'idioma, sabé, estupefacte, que no hi ha tal i que, en realitat, és ciutadà d'un país anomenat *Bacàvia* i que la llengua que parla i escriu és, ni més ni pus, la bacavesa. Aquestes coses, dites així, de prompte, fan rodar el cap i hom sospita seriosament si aquesta terra nostra no serà un immens manicomi. Perquè la idea, que segons diuen va sortir de València, fa una pila d'anys, ara ha trobat un cert ressò a Mallorca —perdó, germans bacavesos: a les Balears, incloses Cabrera i la Conillera— i se n'ha parlat sense cap mena de rialla. El cronista ha hagut de somniar-se, més d'una nit, jove i gallard oficial dels exèrcits bacavesos, ballant valsos llangorosos amb les damisel·les de la cort del Gran Duc de Bacàvia, o llençant el guant, encès de furor patriòtic, al rostre orgullós de l'ambaixador de Castimúrcia, país veïnat que té secretes aspiracions imperialistes respecte de la Bacàvia feliç.

(61, 51-52)

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 403-404)

UN HOME CARA AL MAR

PAU FANER (*)

Crec que Josep Maria Llompart, si més no, estava dotat d'una fina ironia i sentit de l'humor, i sobretot d'una qualitat humana a prova de bomba. Per qualque cosa Maria Aurèlia Capmany, que el precedí en la mort —com el precedí també en Jaume Vidal Alcover, tots tres bons amics, i tocats d'ala per la lletra escrita en català—, per qualque cosa Maria Aurèlia Capmany dedicà a en Llompart la seva novel·la *El jaqué de la democràcia*, amb aquestes sucoses paraules: «A Josep Maria Llompart, que va néixer revestit d'ironia, com els florentins, en una terra de foners i algun que altre marxant de quincalla».

Tots tres, en Llompart, na Maria Aurèlia, en Jaume Vidal, eren personatges entranyables. El que vibrava més en la meva corda, com s'agrada de dir Joan Perucho, era però en Josep Maria. Eren una mena de vibracions que jo havia notat més d'una vegada en la seva presència, i jovenet ingenu com era jo quan el vaig conèixer, fins i tot li ho havia dit més d'una vegada. Hi havia, però, motius literaris, i crec que fins i tot n'hi havia d'astrològics, car jo sóc Àries i ell era Gèminis, si no vaig errat; malgrat que d'això no crec que cap dels dos, i sobretot ell, n'arribàssim a fer un gra massa. Hi ha, però, una mena d'agressivitat en la meva manera de fer que dulcificava la dualitat intel·lectual que posseïa aquest home de talla fora mida que era en Josep Maria. Un home de moltes cares, totes amables, i moltes aptituds. I els motius literaris que deia és que, a més de l'amor per les paraules senzilles de la

---

(*) Professor de l'Institut Josep Maria Quadrado de Ciutadella i escriptor.

nostra llengua, en Llompart havia adquirit de ben jove una afició singular per la literatura d'imaginació, tot llegint Juli Verne des del seu llit de malalt infantil:

«... Hi ha joguines,/ calcomanies pàl·lides, tal volta/ llibres de Juli Verne —oh, joia pura!,/ Professor Liddenbrok, amb vós al centre/ de la Terra, o amb vós, capità Nichols,/ cap a la blava amor de les estrelles!/ Petit món d'alegria per la vànova/ del meu llit de malalt!...».

Són versos del seu primer llibre de poemes, *Poemes de Mondragó*, versos d'una punyent, i nostàlgica, i sincera «Elegia ran de mar»; una elegia que comença amb aquestes paraules dolcíssimes: «Dolç infant de l'enyor, ¿per què t'aboques,/ avui, a la finestra del meu somni?».

La infantesa mítica, i mitificada, nodridora de poesia, font inesgotable per a la imaginació, i la nostàlgia. Aquest també és un punt de confluència entre el Llompart literari i les meves pròpies inclinacions creatives. La infantesa mítica en un home que arribà a titular un seu llibre de poemes d'aquesta manera: *Memòries i confessions d'un adolescent de casa bona*. «Us he de confessar que aquestes coses/ no fan massa bon dir./ Haver tingut/ una infantesa pentinada/ com un assolellat diumenge de gener...».

La primera vegada que vaig veure en Llompart estava assegut davant una màquina d'escriure manual, a can Moll, l'editorial casolana del seu bon amic en Francesc de Borja Moll. Va deixar a mig fer un article com ara aquest i em va acompanyar per Ciutat, amb la meva germana. Em va presentar en Janer Manila, i en Llorencet Capellà, i n'Alexandre Ballester i d'altres escriptors mallorquins. El decapvespre, assegut al bar Bosch, va fer quatre capades aprovatòries quan jo li vaig dir que la meva primera obra era gairebé tota imaginació, i la veritat és que aquell fou el primer cop que vaig valorar-la.

TEMA

(Rev. de Men., 1993, II, pp. 407-418)

SALVADOR ESPRIU: POESIA I MITE

MARIA ISABEL PIJOAN I PICAS (*)

En aquest article, em proposo d'estudiar la relació entre poesia i mite a l'obra lírica de Salvador Espriu a la llum de la mitocrítica (1), una de les darreres aportacions de l'hermenèutica simbòlica basada en l'exploració antropològica de l'imaginari de Gilbert Durand, antropòleg i sociòleg francès, que es remunta, en darrera instància, a Freud, Jung i a altres membres de l'anomenada «Escola d'Eranos».

La mitocrítica és un modern mètode de crítica literària que recerca el mite o mites estructurador/s en profunditat, en latència, del text poètic, més enllà de la simple al·lusió al nom d'una figura mítica concreta, a través de mínimes unitats mítiques o mitemes de què aquest està compost.

Si ens passegem per la trajectòria poètica de l'obra de Salvador Espriu, veiem que expressa, míticament, una recerca fascinant del sentit de la vida mitjançant la meditació de la mort, recerca que evoluciona des d'una filosofia platònica (idealista) a una filosofia aristotèlica (més o menys materialista).

La poesia espriuana constitueix una epopeia moderna vertebrada en l'estructura mítica d'un *procés iniciàtic* (2). El seu punt de partida, que expressa

---

(*) Doctora en filologia catalana, especialitzada en l'obra de Salvador Espriu, crítica literària i escriptora.

(1) Vid. Gilbert Durand, *Figures mythiques et visages de l'oeuvre* (París, Berg International, 1979).

(2) Sobre la iniciació, vid. Simone Vierne, *Jules Verne et le roman initiatique: Contribution à l'étude de l'imaginaire,* Tesi doctoral (Grenoble, Universitat de Llengües i Lletres, febrer del 1972).

la ignorància del «miste», el seu estat de «mort», ens el presenta disposat a iniciar una davallada al fons de si mateix per rescatar, *òrficament* (3), la poesia-Eurídice, que es farà essencial i metafísica i tractarà la problemàtica humana de la vida i de la mort. Aquesta davallada es configurarà com una *davallada a l'Hades*, al regne de les forces obscures de la mort i comprendrà bàsicament dos llibres del cicle «líric» espriuà: *Cementiri de Sinera* (1946) i *Les hores* (1952).

A *Cementiri de Sinera* (4), Salvador Espriu parteix de l'espai íntim que és Sinera, la seva petita pàtria, perllongació de la seva casa íntima i assisteix a la paulatina mort del record sota el poder de Mnemosine, la memòria, mentre que l'espai íntim va esdevenint naufragi de si mateix:

A la vora del mar. Tenia
una casa, el meu somni,
a la vora del mar.
Alta proa. Per lliures
camins d'aigua, l'esvelta
barca que jo manava.
Els ulls sabien
tot el repòs i l'ordre
d'una petita pàtria.
Com necessito
contar-te la basarda
que fa la pluja als vidres!
Avui cau nit de fosca
damunt la meva casa.
Les roques negres
m'atrauen a naufragi.
Captiu del càntic,
el meu esforç inútil,
qui pot guiar-me a l'alba?
Ran de la mar tenia
una casa, un lent somni.
(«P. XXV», pàg. 180) (5)

(3) Sobre els mites clàssics greco-llatins i els seus mitemes components, vid. PIERRE GRIMAL, *Diccionario de mitología griega y romana*, vers. cast. (Barcelona, Paidós, 1981).

(4) Vid. Maria Isabel Pijoan i Picas, *Salvador Espriu o els itineraris de la poesia* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), on faig un estudi de morfogènesi, mètode d'hermenèutica simbòlica basat en l'aplicació de la teoria matemàtica de les catàstrofes a l'obra *Cementiri de Sinera* de Salvador Espriu.

(5) Totes les citacions de la poesia espriuana incloses en aquest estudi són extretes de la següent edició:
Salvador Espriu, *Obres Completes - I - Poesia* Barcelona, (Ed. 62, ^{4}1981).

Es passa d'una *actitud apol·línia* que sobrevalora el record com a eina intel·lectual per deturar el pas del temps a una *actitud hermètica* d'assumpció del silenci de la pàtria esdevinguda cementiri, ja sense memòria. A partir del moment en què apareix la negra barca amb la dama de l'alba, anunci de la mort, Espriu inicia un camí que el portarà a la pau del sepulcre, i aquesta pau del sepulcre suposa l'acceptació final de la mort sense lluita, la inversió o eufemització del cementiri en un jardí i l'accés al domini de l'atemporalitat o eternitat.

Després de la davallada al sepulcre, Salvador Espriu retroba tres morts estimats: El primer és l'amic-poeta Bartomeu Rosselló-Pòrcel, mallorquí de gran renom dissortadament mort a la primerenca edat de vint-i-quatre anys, víctima de la tuberculosi. Bartomeu Rosselló-Pòrcel, a qui dedica la primera part de *Les hores* (6), és evocat, fonamentalment, des de la perspectiva de la paraula-foc que ja s'ha consumit en cendra, envaïda per la mort, potser, tal vegada, en record de la poesia de Rosselló-Pòrcel, sempre en incendi creixent amb la seva *Imitació del foc*. Aquesta paraula-foc s'associa a l'arbre i a l'ocell, bo i introduint-se en el reialme que ens apropa a la divinitat i que transcendentalitza la paraula poètica espriuana. Malgrat tot, acaba esdevenint presa del triomf del temps i de la mort, ja que el record apol·lini no pot mantenir la flama extingida de mortes paraules, en ésser xop de grisa pluja:

La teva mare broda
en el carrer de l'Om.
La teva mare broda,
broda claror.
La teva mare canta
una cançó,
la vella història trista
d'un gran amor.
La pluja li contava
la teva mort,
la pluja li contava
com has mort sol.
Albes de fred agrisen
tot el record.
La teva mare plora
en el carrer de l'Om.
(«Petita cançó de la teva mort», pàg. 194)

(6) Vid. Maria Isabel Pijoan i Picas, *Salvador Espriu i Bartomeu Rosselló-Pòrcel, en llunyanies de foc i de llum* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992), on estudio les relacions poètico-amistoses entre ambdós grans escriptors.

El poeta ha davallat a la recerca de la poesia —encarnada en la figura de l'amic mort Rosselló-Pòrcel— però el foc poètic ha mort, convertit en cendra.

El segon mort retrobat és la seva pròpia mare, a qui dedica la segona part de *Les hores*, que és una recerca d'un paradís perfilat com el *jardí de les Hespèrides* amb la fruita d'or de la immortalitat. El poeta es configura com un navegant cap a un paradís de plenitud solar. Tanmateix, la pluja, admonició de la mort, és una contínua presència al llarg d'aquest viatge i actua de missatgera de la barca de la dama, del vell solitari, de la *barca de Caront* que vol endur-se el poeta cap al regne dels morts. Aquesta part acaba amb una apoteosi de llum que ens situa en el reialme diví, ens agermana amb els éssers resplendents de glòria (els àngels) i ens col·loca sota l'ull d'or del sol. El poeta ha esdevingut un heroi solar *(Heracles)* que s'ha adreçat al paradís de la llum divina i, malgrat la pluja del mal temps i de la mort, sembla que ha assolit la fruita d'or. L'evocació de la mare l'ha menat al camí heroic cap al paradís i l'ha configurat com a *Èdip* que retorna a la Terra-Mare.

El tercer mort estimat és Salom de Sinera, alter ego del mateix Salvador Espriu, a qui és dedicada la tercera part de *Les hores*. En aquesta part, el poeta recupera la temàtica i la problemàtica de la creació per la paraula poètica com a re-creació de l'univers. El simbolisme lluminós de la paraula victoriosa sobre el temps i la mort s'associa amb el record del mot, suggeridor d'una posició filosòfica relacionada amb el nominalisme:

> Sentir només, saber de cada cosa
> el nom senzill, el simple nom, carícia
> com de l'abril damunt les noves fulles,
> mentre la llum de pluja de la tarda
> s'allunya a poc a poc amb els jacints.
> Clar moment de la flor, emmirallada,
> molt guardada, darrera
> bellesa d'unes flors dintre els meus ulls.
> Després, per l'aire, a penes
> fràgil record, enllà del verd intens
> d'herba que mulla aquesta lenta pluja.
>
> («Els jacints», pàg. 209)

Saber el nom és conèixer-ne l'essència. El nom és el mitjà de copsar el món. La valoració del nom i del mot ens condueix a una dimensió cívico-prometeica de la poesia d'Espriu. Així, el poeta esdevé un Prometeu que ha ofrenat la seva poesia per a la salvació del seu poble.

Les hores, doncs, és un recull de poemes en què el poeta s'ha enfrontat, com *Orfeu*, al misteri de la creació de la paraula poètica i, com Heracles, a la

problemàtica del seu recorregut de caminant cap al paradís de llum, superador de la mort i idealitzat amb el retorn edipià a la Terra-Mare. Com *Prometeu,* ha d'oferir-se en sacrifici per a la salvació del seu poble, per la paraula poètica.

En aquest procés iniciàtic, el «miste» sofreix una sèrie de proves iniciàtiques que són les següents:

a) La primera d'elles és el *viatge pels dominis de «Mrs. Death»*, el gran regne de Thànatos. A *Mrs. Death* (1952), el poeta segueix el seu recorregut introspectiu per si mateix i ara aborda la problemàtica de les seves relacions amb els altres, la seva relació amb la realitat, amb el món exterior i en quin lloc se situa ell com a persona.

En els primers poemes ens passeja per l'infern del món, sartrianament parlant («L'infern són els altres», va dir el famós existencialista francès), i ens presenta una realitat sumida en múltiples aparences. El poeta, a través del distanciament satíric, adopta una *actitud hermètico-salòmica* (7), censuradora d'una realitat que apareix sota el ceptre de *Proteu.* Així, Espriu ens situa enmig de l'espectacle de la vida, del gran teatre del món on, calderonianament, tots representem un paper, empetitits en titelles:

> Dits, domini! Titelles
> prou espatllats supliquen
> bon repòs, que ja caigui
> la cortina, que cessin
> les paraules dictades,
> veus d'espinguet. Sabíem
> quant dolor, quin inútil
> foc teatral imposen
> les grans mans enguantades
> de nosaltres. Diversos
> rostres i noms d'un únic
> designi de naufragi,
> esperem només jeure,
> mesclats, dintre la capsa

(7) *«Salòmica»,* de Salom de Sinera, alter ego de Salvador Espriu, el qual, a la famosa narració del seu nom, cansat de ser odiat pel fet de voler redimir els seus conciutadans, va acabar fent-se astutament advocat per dir-los allò que els afalagava, seguint els consells de Crisant.
Vid. Salvador Espriu, «El meu amic Salom» dins *Ariadna al laberint grotesc* a *Anys d'aprenentatge - Obres Completes - Narrativa,* vol. II, ed. bilingüe (Barcelona, Ed. del Mall, 1985), pàgs. 372-378.

ben closa, sense somnis,
sense llums, on no arribin
records de neguitoses
entrades i sortides,
sons de ballable, gestos,
els violins patètics.
(«Mentre representem», pàg. 223)

I ens fa desfilar diferents personatges com captaires, fumadors, amants, esposos, tots ells petits comparses d'aquest gran teatre del món.

A poc a poc, *Mrs. Death* va recobrant un profund sentit *prometeico-òrfic* i Espriu aconsegueix recuperar la dimensió salvífica de la seva poesia, poesia de color de plata, poesia que ha assumit la possibilitat de la seva mort i que, per tant, no és d'or, poesia que és el seu purgatori:

Hi ha tristesa darrera
les paraules, lents carros
en corrua que porten
runa de tu, molt tedi
de tarda de diumenge,
temor de dany. Se't tanquen
llibres i amics, els llavis
de les coses. Malèvols
aprenents d'homes grisos
t'encalcen per difícils
retorns a Déu. Intentes
amagar-te ben dintre
del teu hivern, on puguis
amb tants records encendre
l'últim foc. Després mires
amb ulls ja buits i penses
a dormir. Però encara,
a les palpentes, vénen
ferida porcellana,
nocturna seda, i trenques,
des d'una aigua profunda,
veus d'oblidats, intacte
vidre vell de paraules.
(«Les paraules», pàg. 252)

Mentre, l'omnipresència de la mort, com una *Parca*, va filant el nostre destí humà, ara presó laberíntica d'estances de mort. L'única sortida és, nova-

ment, l'ideal de pau del sepulcre, model paradisíac de mort puntual (8) que es planteja en els darrers poemes de *Mrs. Death* com una mena d'evasió de la mort progressiva (9) del «cotidie morimur», en la macrocosmosització (10) del poeta.

Mrs. Death, com veiem, és un llibre poètic que, com *La Divina Comèdia* dantesca, ens fa viatjar des de l'*Infern*—que és el món proteic de les aparences— provocador de l'*actitud hermètico-salòmica* de Salvador Espriu, fins al *Purgatori prometeico-òrfic* de la purificació per la plata dels versos, i d'aquest al *Paradís* de la possibilitat de reintegració en el cosmos per esdevenir indiferenciat i retornar com *Èdip* a la Terra-Mare.

La segona prova consisteix en els *intents* —sempre fracassats, tanmateix— *de retenir el paradís en el camí de la vida individual,* manifestats en les tres parts de què es compon *El caminant i el mar* (1954).

Així el poeta, a «Les ombres, el riu, el somni perdut», evoca la seva infantesa presidida pel record de la seva mare, que vincula a les roses de la diada de Sant Jordi:

> Recordes com ens duien
> aquelles mans les roses
> de sant Jordi, la vella
> claror d'abril? Plovia
> a poc a poc. Nosaltres,
> amb gran tedi, darrera
> la finestra, miràvem,
> potser malalts, la vida
> del carrer. Aleshores
> ella venia, sempre
> olorosa, benigna,
> amb les flors, i tancava
> fora, lluny, la sofrença
> del pobre drac, i deia
> molt suaument els nostres
> petits noms, i ens somreia.
> («Les roses recordades», pàg. 277)

---

(8) Sobre el concepte de mort puntual, vid. Louis-Vincent Thomas, *Anthropologie de la mort* (París, Payot, 1975), pàg. 225.

(9) Vid. ibidem, pàg. 9.

(10) Macrocosmosització del poeta, en el sentit d'esdevenir macrocosmos en reintegrar-s'hi a través dels quatre elements que componen el món.

Espriu intenta, com Èdip, recuperar el paradís perdut de la seva infantesa, un paradís d'or, amb el jardí dels cinc arbres de la mítica casa de Sinera, infantesa de la qual la mare és la quintaessència. Tanmateix, l'omnipresència dels rostres de la mort, només aturada pel vel d'un record-ocell, li ho impedeix.

A «Les cançons de la roda del temps», el poeta rememora l'esplendor de la llum solar durant el dia, la qual acaba en la foscor de la mort.

A «El Minotaure i Teseu», Salvador Espriu suspira per la plenitud de la pàtria, encara que sigui hipotètica, a través del retrobament de la seva plenitud humana i íntima, que expressa el seu amor apassionat pel país adolorit:

> Oh, que cansat estic de la meva
> covarda, vella, tan salvatge terra,
> i com m'agradaria d'allunyar-me'n,
> nord enllà,
> on diuen que la gent és neta
> i noble, culta, rica, lliure,
> desvetllada i feliç!
> Aleshores, a la congregació, els germans dirien
> desaprovant: «Com l'ocell que deixa el niu,
> així l'home que se'n va del seu indret»,
> mentre jo, ja ben lluny, em riuria
> de la llei i de l'antiga saviesa
> d'aquest meu àrid poble.
> Però no he de seguir mai el meu somni
> i em quedaré aquí fins a la mort.
> Car sóc també molt covard i salvatge
> i estimo a més amb un
> desesperat dolor
> aquesta meva pobra,
> bruta, trista, dissortada pàtria.
> («Assaig de càntic en el temple», pàg. 303).

Aquest retrobament de si mateix i de la seva autobiografia personal el porta a l'acceptació resignada de la mort, en el context de mort en què viu (la postguerra espanyola), la qual es tradueix en un refús de manifestacions vitals com l'amor:

> Et diré sempre la veritat.
> I si et parlo tan sovint de la meva
> quotidiana, solitària mort,
> i amb cruel accent carrego

aquesta única síl·laba
del meu petit saber,
és sols perquè m'agradaria que sentissis
dintre teu, ben endins, on acaba
el fred camí al teu darrer sepulcre,
com humilment, silenciós,
t'estimo.
Veus? El suau vent a l'herba,
i tu i jo, una dona i un home,
i tots els noms de tan fràgil bellesa,
i aquesta tarda per a nosaltres
potser immortal.
Però no vols endevinar mai als meus ulls
qui sóc jo, com sóc jo, i ara m'omples
de buida, densa, sorollosa
argila de paraules,
fins a fer-ne un insalvable mur,
aquest curt pas
que ja del tot em separa
de tu.

(«Amb música ho escoltaries potser millor», pàg. 304)

La mort, per tant, és assumida dignament i proporciona, en darrera instància, sentit a la seva vida. *Thànatos* ha triomfat i el poeta s'hi reintegra *edipianament*, com si es tractés d'una mare.

La tercera prova es configura com l'intent d'assolir el paradís en la unió amb la divinitat al llibre *Final del laberint* (1955). En una ascensió en vertical, el poeta s'enlaira vers Déu, ja sigui per la via mística, encara que heterodoxa, o per la via especulativo-racional. En un principi, el poeta adopta un itinerari místico-heterodox en què es resisteix a perdre la seva individualitat personalitzada per abandonar-se en Déu, com fa el místic Joan de la Creu, i pateix una sèrie de metamorfosis en infant, cérvol i arbre. Posteriorment, endega un procés especulativo-racional que, com Dant, un cop traspassat el mur de la mort, el conduirà cap a l'última realitat de Déu: Déu és la unitat dels contraris, la identitat absoluta, però és també la neu, per la seva fredor i indiferència a la dissort dels homes. I aquesta fredor de Déu, que confirma la seva intuïció del Déu de la burla o la rialla, és més semblant al no-res que a l'ésser, en la impossibilitat de definir la substància de Déu. Aquesta visió de Déu es relaciona amb la teologia negativa i la «docta ignorantia» de Meister Eckehart i de Nicolau de Cusa (11):

(11) Vid. Maria Isabel Pijoan i Picas, *Espriu en la fi del laberint* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989), on presento una anàlisi interpretativa del simbolisme de *Final del laberint*.

L'aire resplendent
arrelà en el plany.
Ales de la sang
drecen a claror.
De la llum a la fosca,
de la nit a la neu,
sofrença, camí,
paraules, destí,
per la terra, per l'aigua,
pel foc i pel vent.
Salvo el meu maligne
nombre en la unitat.
Enllà de contraris
veig identitat.
Sol, sense missatge,
deslliurat del pes
del temps, d'esperances,
dels morts,
dels records,
dic en el silenci
el nom del no-res.
(«P. XXX», pàg. 350)

Davant la fredor de Déu, el poeta que, com *Ícar*, s'havia remuntant fins als cims més elevats, ha fracassat i el cant ha emmudit.

Superades aquestes proves iniciàtiques pel «miste»-poeta, aquest, convertit en neòfit, neix al nou dia de saviesa consagrada, a través del retorn a la quotidianitat de la multiplicitat d'aparences que fa de la vida quelcom digne i aprofitable.

Aquesta quotidianitat revalorada ara el porta a la reconciliació amb la col·lectivitat ibèrica de la vella Sepharad (12), la venerable pell de brau. Així, el llibre *La pell de brau* (1960) és un cant de pietat per una Península Ibèrica, ancorada en la problemàtica de la guerra fratricida i la sang vessada, però a la qual es desitja un futur de plenitud:

Nosaltres volem
només,
amb esperança
humil,

(12) Nom amb què els jueus sefardites anomenaven la Península Ibèrica a l'Edat Mitjana.

la plenitud eterna
de la rosa,
una suprema eternitat
de flor.
Mentre les cases de la nit
es tanquen, una a una,
i la foscor s'endinsa
cap a les deus
de l'alba,
els nostres ulls aprenen
dels més sensibles dits
de cec
a mirar i saber,
a comprendre
amb lent amor.
Així hem resseguit
els rius i les muntanyes,
la seca altiplanura i les ciutats,
i dormim cada somni
dels seus homes.
Hem estat amb el vent
en els camps, en els boscos,
en la remor de les fulles i les fonts,
i anem escrivint
en aquesta pell estesa,
en un cor amagat i immortal,
a poc a poc el nóm
de Sepharad.
(«P. LIV», pàg. 415)

La quotidianitat també el reintegra en l'elementalitat última de Sinera. Així, a *Llibre de Sinera* (1963), la petita comunitat és enaltida, amb esperit d'esdevenidor. I, íntimament unit a la terra, el poeta acaba arrelant-se en aquest microcosmos com un arbre antropomòrfic (13), sense, però, renunciar mai al seu càntic:

Però en la sequedat arrela el pi,
crescut des d'ella cap al lliure vent

(13) Sobre el simbolisme de l'arbre antropomòrfic, vid. Gilbert Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire. Introduction à l'archétypologie générale* (París, Dunod, 10-1984), pàgs. 395-396.

que ordeno i dic amb unes poques lletres
d'una breu i molt noble i eterna paraula:
m'alço vell tronc damunt la vella mar,
ombrejo i guardo el pas del meu camí,
reposa en mi la llum i encalmo ja la nit,
torno la dura veu en nu roquer del cant.
(«P. XL», pàg. 456)

Edip, enamorat de la Terra-Mare, ha triomfat sota la disfressa del poeta-*Dafne*, arbre de futur.

De Plató a Aristòtil, de la idea a la matèria, del desig a la fruïció del que es posseeix ací i ara en un projecte de futur integral, com l'arbre antropomòrfic del darrer poema, aquest és el missatge espriuà que, com a guia hermètic, ens inicia en el seu llarg pelegrinatge per la vida, a través de la poesia, gran obra d'*Hermes* harmonitzadora, en ésser dipòsit del símbol; del món visible i del món invisible, la substància de la qual, la paraula, s'omple de múltiples significacions que afegeixen una dimensió «superreal» (14).

I si no hi ha dubte de quelcom és que pocs autors exigeixen tant una anàlisi interpretativo-simbòlica de la seva poesia com Salvador Espriu (15), l'obra del qual és plena de símbols, que el situen en el *moviment estètic postsimbolista* propi del *mirall de Pigmalió (16)*, que reflecteix la seva ànima i les seves més íntimes aspiracions a l'obra de la qual s'enamora, com el mític escultor de Xipre enamorat de Galatea, l'estàtua que havia fet i a qui Afrodita va atorgar ànima i vida.

(14) Símbol entès en el sentit utilitzat per l'hermenèutica simbòlica.
Vid. Maria Isabel Pijoan i Picas, *Salvador Espriu i Bartomeu Rosselló-Pòrcel, en llunyanies de foc i de llum*, op. cit., pàgs. 25-30.

(15) Vid. Maria Isabel Pijoan i Picas, *Salvador Espriu o els itineraris de la poesia*, op. cit., pàg. 14.

(16) Si apliquem a la crítica literària la «teoria dels miralls» que considera l'obra d'art -pictòrica- una superfície plana esdevinguda mirall, que reflecteix una realitat determinada segons una classificació concreta que, entre altres, fa referència al mirall de Pigmalió.
Vid. Gibert Durand, *Beaux-arts et archétypes* (París, PUF, 1989), pàgs. 43-51.

RESSENYA CULTURAL

«NÀUFRAGS» PEL SEU AUTOR (*)

En primer lloc volia agrair les paraules encoratjadores de na Josefina Salord i, per una altra banda, volia fer referència a unes paraules que va dir el pintor Sigmar Polke, paraules que il·lustren d'alguna manera el que jo intent fer en literatura: «... tot artista, faci el que faci, ha de fer servir les seves pròpies arrels i les seves pròpies veritats quan es planteja una obra. Tot artista ha de preguntar-se ¿d'on venc? ¿quines són les meves arrels?».

Les meves arrels són a Menorca. **Són** ...Menorca. Una illa. Una illa que ha estat habitada i/o administrada per fenicis, grecs, cartaginesos, romans, vàndals, bizantins, musulmans, catalans, castellans, anglesos, jueus, francesos, espanyols... Una illa, un món sencer, com va dir en Jaume Mascaró. Un món sencer amb una frontera indiscutible: la mar. Una frontera que condiciona la mateixa percepció dels qui hi viuen a dintre. Derek Walcott ho va escriure d'aquesta manera: «Haver estimat un horitzó és insularitat; / la teva visió, com a través d'una persiana, limita la teva experiència».

Quan vaig començar a escriure **Nàufrags** (Columna Edicions, Col·lecció Clàssica, 1993, Barcelona) m'interessava que l'acció agafés un període de temps llarg, que comencés a principi de segle i que acabés als nostres dies. Volia reflectir una transició, el pas d'un món «vell» a un món «nou», el pas d'un món més primitiu i de subsistència a un món més sofisticat i despietat, amb les pèrdues i aportacions que tot canvi comporta. Un temps esmitjat per l'arribada del turisme i que va fer que, com em va dir en Miquel Barceló, Menorca, les Illes, passessin del segle XIX al segle XX de forma violenta, sense quasi cap mena de transició. Aquesta crisi és interessant per la quantitat de canvi que comporta i per la confrontació de dos mons: un que naixia i l'altre que acabaria per morir, però que encara tenia un gran arrelament cultural i continuava viu en la memòria col·lectiva, en el mateix paisatge, en la mateixa geografia. La geografia és Menorca, una illa. S'ha escrit molt de les Illes, però quasi sempre des de fora les Illes. Ser de les Illes no ens fa especials; limita la nostra percepció, crea a la vegada, un món nou.

Però no ens enganyem, **Nàufrags** només és literatura, ficció.

Hi ha una tribu africana —del Sudan, concretament— els components de la qual tenen el costum d'asseure's al voltant del foc i de contar-se històries. D'entrada, però, s'estableix un diàleg entre el narrador i el seu auditori:

—Us explicaré un conte.

Els assistents, infal·liblement, contesten:

—Namun! (què vol dir: és clar que sí!).

El diàleg continua:

—No tot és veritat.

—Namun!

—Però no tot és mentida.

—Namun!

Només llavors el narrador pot contar a la seva manera i el públic calla.

A la literatura moderna, en la narració no oral, aquest acord, aquest permís per contar una història no es produeix; però l'esperit del ritual del cercle encara continua: les històries que conta el llibre són veritat, però també són mentida; són realitat, però també són ficció.

Fa uns mesos vam anar al Liceu a veure una òpera de Wagner: **L'holandès errant.** Segons la vella llegenda divulgada per Heine, l'holandès errant està condemnat a vagar eternament en el seu vaixell fins que trobi una dona capaç de

(*) Presentació de la novel·la *Náufrags* de Joan Pons a l'Ajuntament de Ferreries el 19 de novembre de 1993.

professar-li una fidelitat absoluta i de deixar totes les seves seguretats burgeses, familiars, socials i afectives. Per descobrir aquesta dona i casar-s'hi, es permet a l'holandès d'atansar-se a terra cada set anys. Wagner, per la seva banda, construí l'òpera des de la perspectiva de Senta, la noia que lliurarà la seva vida al desconegut holandès per a redimir-lo de la maledicció que pateix. Es tracta d'un primer esbós del tema de la redempció per l'amor que serà fonamental en l'obra wagneriana futura. Una llegenda que, després de Wagner, pertany ja a la cultura germànica culta i popular.

Senta, la dona que s'enamora de l'holandès, canta una balada mentre sosté el retrat del desconegut.

Aquesta balada i aquesta òpera em van fer recordar la nostra llegenda de **Sa novia d'Algendar.** La novia es veu condemnada a vagar de port en port, de lloc en lloc, de desgràcia en desgràcia fins retornar, com el vell Odisseu, a la seva illa, a Menorca; i reconèixer-se en les velles cases d'Algendar, allà on ella s'havia de casar molts anys enrere. El mite circular la condemnarà a vagar eternament anant de convit en convit, de casa en casa, tot demanant almoina i fent servir el pal d'una filosa com a garrossa.

El dolor profund, la idea de l'home que vaga eternament, com un nàufrag de terra ferma és la metàfora de la història de Menorca, de l'univers ple de tradicions i riquesa cultural que ha aconseguit construir l'illa dins el marc de la cultura mediterrània; de la matcixa manera que la història de l'holandès errant ho és de la cultura centro-europea i, totes dues, de l'home en general.

L'òpera de **L'holandès errant** va tenir un gran èxit al teatre del Liceu i va ser entesa per un públic no romàntic ni alemany molts anys després de ser escrita.

El mite local, popular, havia esdevingut un Mite Universal.

Menorca té molts de mites i llegendes, la mateixa història de Menorca és llegendària; històries de pirates i de corsaris de tanta força com la de **L'holandès errant.** Només cal oblidar-se de localismes i de càrregues socials i culturals, saber agafar l'essència de les coses per fer-les entenedores per un públic de qualsevol cultura perquè es convertesquin en mites universals. JOAN PONS.

PRESENTACIÓ DE LA NOVEL·LA *NÀUFRAGS* PREMI ATENEU DE MAÓ (*)

Vaig conèixer Joan Pons l'any 1992, quan l'emprenedor i jove escriptor guanyà amb tot merexement la primera edició del «Premi de Narració Curta Sa Nostra-Diari Menorca» amb el seu relat *La terra dels nàufrags*. No fou, però, una trobada personalitzada —l'autor era a Barcelona i va ser la germana l'encarregada de recollir a s'Arraval el guardó— sinó un encontre en la distància gràcies a la màgia de la literatura. Pot haver-hi, certament, un mètode més adient i profund per a conèixer un home? Del seu treball —el primer que

(*) Presentació a l'Ateneu de Maó del llibre de Joan Pons *Nàufrags* realitzada el dissabte dia 20 de novembre de 1993.

Joan Pons.

llegia— va captivar-me amb puixança el seu últim paràgraf, en el qual, amb un magnífic ús literari de la imatge, Joan Pons contraposava antitèticament dos mons: un d'ells agonitzava; era, sense cap mena de dubte, el de les antigues formes de vida. L'altre, d'una rabiosa actualitat, rep el nom potser desconegut de *turisme*.

Cal actualitzar, doncs, aquí i ara, les formoses paraules del ferrerienc: «Érem amics ton pare i jo. Vaig desenterrar-lo amb les meves pròpies mans i encara sento tota l'olor de la terra entre les meves ungles. Aquesta és la terra dels nàufrags perquè ton pare volia que en diguéssim així i les dèries dels morts són sagrades pels vius. Tota la franja costera que encercla l'illa és la terra dels nàufrags, la franja que està colgada sota els ciments de tots aquests hotels i apartaments que tants diners ens han fet guanyar a tots. Ton pare va tenir sort. Molts ofegats estan colgats sota els ciments» (PONS, 1992, pàg. 15).

Després de la primavera i el gaudiment de l'estiu, quan arribà a l'illa la melangia de la tardor i els éssers humans s'enclaustraren dins les intimitats de les llars, vaig rebre el sempre perillós encàrrec d'ésser membre del jurat qualificador dels Premis Ateneu de Maó, corresponents a la XXXI edició, convocatòria de 1992, sota el nom de «Joan Ramis i Ramis» i dedicada a la creació literària. Vaig acceptar la comanda per algunes raons de pes: els amics i magnífics professionals Josefina Salord, Dídac Dubón, Ponç Pons i Miquel Àngel Limón constituïen la resta del jurat i per a un anomenat professor de literatura (pot ensenyar-se la literatura o ha de sentir-se i experimentar-se i viure-se?) sempre resulta atractiu capbussar-se dins la virginitat d'una novel·la encara no editada.

No vaig penedir-me del meu *sí*. La tasca inevitablement agra d'haver d'escollir un títol, deixant dins l'oblit de l'anonimat altres treballs potser també mereixents de l'èxit, s'endolcia gràcies a la superioritat de *Nàufrags*, l'obra guanyadora. L'acta de concessió recollia aquesta realitat amb les paraules següents: «El jurat estima que *Nàufrags* és una novel·la de lectura captivadora: la Ferreries d'aquest segle és convertida en mateària mítica, mitjançant una gran elaboració literària i un ús molt ric del llenguatge i de la tradició popular de l'illa de Menorca» (...) «el jurat (...) i per unanimitat, acorda atorgar el Premi Ateneu (...) a l'obra titulada *Nàufrags*.

Joan Pons reapareixia, doncs, però certament no com a un nàufrag.

Què pot trobar-se, així, dins les pàgines del llibre editat amb cura per «Columna»?

Pot trobar-se, en primer lloc, una estructura intel·ligent; la que fou pròpia del que s'anomenà objectivisme narratiu, ja utilitzat amb extrema habilitat per John Dos Passos en la seva obra *Manhattan Transfer* i per Camilo José Cela en *La Colmena*. El text de Pons és, doncs, una mena de calidoscopi: el jutge Borràs, el doctor Obrador, na Maria Sbert, en Pere Bagur, l'hereu, el frare, els treballadors del Bosc Inflamat, l'apicultor i tants d'altres són certament creacions literàries amb la seva pròpia història. Però són, també, peces importants, petites pedres que, juntament amb altres, conformen un gran mosaic: la imatge d'aquesta terra que ara trepitjam, la Menorca dels anys vint i, potser, la dels anys posteriors. No es plantegen les aventures d'un «jo» romàntic; no és ni serà la descripció i narració d'unes individualitats, sinó l'aquarel·la d'una col·lectivitat, elaborada amb la tècnica pictòrica del puntillisme on cada personatge constituirà un punt, important, si és considerat per separat, sí, però que no assolirà la seva real magnitud fins que el

lector, des d'una perspectiva adient, pugui contemplar-lo dins el seu context. Cal no oblidar el títol de l'obra, reduït a un substantiu en plural, i és precisament el nombre d'aquell el que importa.

Ens ha arribat amb *Nàufrags* el relat quasi total, en el qual les referències reals i la creativitat d'un Joan Pons lúcid i fantasiós es mesclen amb la llegenda i ens obsequien amb una obra on pot trobar-se la vida d'una comunitat: la que va ser, la que hagués pogut ésser i la que fou dins la imaginació dels membres de l'esmentada comunitat.

Pot trobar-se, després, el sentit parabòlic i metafòric d'innumerables fragments; les imatges que solament suggereixen (un altre encert de la novel·la!) una subtil crítica a la societat moderna; una societat que soterra tradicions i l'essència que molt sovint configurà la història del nostre poble, enfront de noves i encara no provades a bastament formes de supervivència. Al·legòricament Marcel Bodel no serà l'únic nàufrag del llibre. Tots els protagonistes de carn i os, tractats amb cura i una amorositat prodigioses, són i seran, també, nàufrags d'algun tipus i potser, fins i tot nosaltres, els lectors, que hem presenciat, impassibles, molt sovint, des d'aquest indret, com es trepitjaven algunes de les nostres més estimades senyes d'identitat.

Pot trobar-se —i cal finalitzar la meva intervenció— un últim i ja esmentat valor: la dignificació i l'ennobliment de la riquesa folklòrica menorquina inserida ara, gràcies, a l'escriptor Joan Pons, dins la literatura catalana en majúscules.

Nàufrags és, sí, la descripció d'un temps a Menorca i de tot temps; l'anàlisi d'uns nàufrags de l'existència; la crítica mesurada de noves formes de vida que obliden tradicions i costums; el «dia a dia» d'un poble: el nostre.

Novel·la completa, encisadora, captivadora, de lectura ininterrompuda, on el llenguatge aconsegueix dur aquesta nostra terra mítica a l'Olimp de la literatura catalana d'avui.

Joan Pons no és un nàufrag. Tots sentim el temor d'un foli en blanc o de la blavor de la pantalla d'un ordinador. Un món que cal omplir amb un univers. Joan Pons inicià el viatge amb el coratge dels bons mariners i, quan escriví el darrer mot, arribà al port on les enveges localistes dels homes que no gosen partir, ja no poden copsar-lo; on el temps es converteix en un *tempo;* on la fantasia es transforma en art i la intimitat en immortalitat. Pons ha acariciat, ha amoixat la seva particular Ítaca que té forma de llibre i de títol, un títol potser ja imprescindible de la literatura catalana d'aquest segle. Enhorabona, Joan! JOAN LLUÍS HERNÀNDEZ I GOMILA (*).

BIBLIOGRAFIA

CELA, CAMILO JOSÉ (1982): *La Colmena*. Noguer, Barcelona-Madrid.

DOS PASSOS, JOHN (1984): *Manhattan Transfer*. Seix-Barral, Barcelona.

PONS, JOAN (1992): «La terra dels nàufrags» dins *16 relatos cortos*. Sa Nostra i Diari Menorca. Maó.

PONS, JOAN (1993): *Nàufrags*. Columna, Barcelona.

(*) Llicenciat en filologia. Professor de l'Institut Joan Ramis de Maó.

HISTÒRIES MÍTIQUES DE NAUFRAGIS EXISTENCIALS I COL·LECTIUS (*)

«I més s'estimen la infinita mar deserta,
i els vents que s'escometen pels volubles camins»

Carles Riba

Estem d'enhorabona les persones que estimam la literatura, les que volem que sigui l'espai altre i autònom de vida que ens retorni, en reflexos de mirall profund, la vida o l'atzarosa navegació que ens ha tocat de recórrer entre la realitat i el desig, entre l'oblit i la memòria. Estem d'enhorabona perquè *Nàufrags* de Joan Pons ens convida a una fascinant navegació per la mar de les paraules fetes història, laberint harmònic d'històries on s'amagen i es revelen els múltiples registres de la vida, la individual i la col·lectiva, trenades, al capdavall, en una xarxa única. Única i complexa, fent de la complexitat riquesa i sentit a partir, paradoxalment, d'una senzillesa que converteix la lectura de *Nàufrags* en un plaer que no admet dilacions. Joan Pons recupera, ens recupera, la veritable màgia de les històries contades; es converteix ell mateix en hereu d'aquests contadors d'històries de la seva vila que ens captiva amb la bellesa d'unes imatges, gairebé cinematogràfiques, resoltes, sense adonar-nos-en, en la profunditat del símbol més suggeridor; juga amb les llegendes i cançons de la nostra tradició sense cap concessió folklòrica ans tot al contrari: redescobrint-ne la bellesa i la universalitat on nien els significats més actuals.

La fascinació que desvetlla aquesta primera novel·la de Joan Pons —un futur «clàssic de les nostres lletres», d'acord amb el judici editorial del llibre— confirma amb escreix les expectatives creades, dos anys enrera, amb la publicació de *No cregui el que diuen de mi*. Contradient el títol i subscrivint les paraules de presentació de Jaume Mascaró a Barcelona, vam creure el que altres —crítics reconeguts i lectors exigents— van dir de Joan Pons: que havia arribat un jove que tenia d'ofici *escriure*. *Nàufrags* respon, en efecte, l'interrogant esperançat que Enric Bou obria a *El País:* l'escriptor ferrerienc ha continuat i ha convertit en novel·la el que n'era assaig. La novel·la futura entrevista per Xulio Ricardo Trigo al setmanari *El Temps*, la tenim ara a les nostres mans: el món personal del llibre primer no només ha pres forma novel·lística sinó que ha configurat amb solidesa un univers i un estil propis, que són el segell dels veritables creadors.

Endinsar-se en la lectura de *Nàufrags* és, per tant, obrir la porta d'un món que ja ens pertanyia: el de «la vila (...) entremig de quatre turons»; amb mar, barranc i muntanya ben a prop; amb el jutge Borràs i les Pelegrines i Virgínia López i Jaume Corbató; amb grip, caps de fibló i incendis, on el petit esdevé gran i la mentida, veritat... Un món físic, situat en

(*) Presentació de la novel·la *Nàufrags* de Joan Pons a l'Ajuntament de Ferreries el 19 de novembre de 1993.

la nostra geografia insular i, tanmateix, també i sobretot en aquella altra geografia endins —humana, tan humana— on tothom sabria trobar, per exemple, la seva/nostra Terra Roja. Ferreries, sense deixar de ser-ho, s'havia convertit ja, en *No cregui el que diuen de mi*, en la vila mítica, essencialitzada: despullada de localismes per la mirada sotjadora que descobreix la crueltat de la bellesa, l'infinit del gra d'arena. Mitificació, al capdavall, posada al servei d'un coneixement més profund i complex de la realitat, amb tot el conjunt de lleis literàries que convoca més enllà o més ençà d'un realisme limitador que de vegades acaba negant justament la realitat que el seu nom promet.

I la realitat que Joan Pons recrea a *Nàufrags* exigia, sens dubte, potenciar el tractament mitificador per poder encabir en la novel·la-illa el tema, ambiciós, del que ell mateix anomena «el trànsit del món vell al món nou». *Nàufrags* és, en aquest darrer sentit, una novel·la profundament elegíaca per tal com, a la primera part, construeix amb delectança un món que s'enfonsarà ràpidament a les dues darreres parts, en un desequilibri estructural que, al meu parer, en traduiria un altre de més significatiu: la vida descarnada, tràgica i arran de terra a la vegada, de la primera part, situada a uns anys vint immersos en «l'era de les desgràcies» de tostemps, reclama, en efecte, un espai vital/novel·lístic ampli per poder abastar i aprofundir el que, en el seu primitivisme, és puresa o nuesa, mentre que l'entrada en «el nou temps», anunciada pel «caos fètid» de l'abocador, sota el signe del turisme, de «l'hotel a la platja (...) sobre la terra dels nàufrags» pot i ha de resoldre's en l'espai breu del canvi sobtat i desposseïdor.

El temps de la novel·la és, doncs, el «Temps de les Edats», un temps que només pot ser plantejat en termes mítics si vol donar cabuda a l'espai cronològic, històric, del nostre segle, aquest en què s'han produït transformacions radicals que han capgirat relacions tradicionals de vida col·lectiva i que han alterat, malmetent-la, la pell secular de la nostra terra. Aquesta mitificació del temps històric arrossega, òbviament, els personatges no només perquè els atorga una dimensió simbòlica sinó també i sobretot perquè el seu temps vital desafia la cronologia per poder encaixar amb uns fets històrics travessats per trajectòries personals úniques. Els seixanta anys que separen el casament de Galdana Bagur —amb què s'obre i clou circularment la novel·la— de l'any del grip estableixen només el referent i el marc històric però no sempre afecten l'edat dels personatges que concentren, així, vivències i sentits col·lectius d'abast més ampli.

Espai, temps i personatges van construint la xarxa argumental al voltant de dos nuclis confluents: d'una banda, les dobles noces, en el passat i en el present, de dues nuvies d'Algendar per a qui la cançó popular expressa i actualitza el missatge misteriós de navegació erràtica; de l'altra, la recerca d'arrels del Foraster, Jean Bodel, per a qui l'illa, la terra dels nàufrags, li pot revelar el misteri del Pare, únic supervivent per poc temps del Général Chanzy, enfonsat novel·lísticament el 1920 davant la cala de Sant Pere on aleshores vivia una colònia de carboners i contrabandistes que, ara, han esdevingut dinamiters i constructors de la nova indústria del turisme.

No vull, perquè sé que no m'ho perdonarien, arrabassar-los cap plaer de lec-

tura: de descoberta i de construcció de la història i del sentit de *Nàufrags*. Em permetran, però, que destaqui tres, al meu parer, grans línies de força de la novel·la. En primer lloc, la seva arquitectura, tan lligada al tema que Maite Salord —a la ressenya publicada a la *Revista de Menorca*— havia ja subratllat a *No cregui el que diuen de mi*: «la complexitat dels fets, que fa que la realitat es convertesqui en una cosa enganyosa». Quan llegesquin la novel·la assistiran, bocabadats, a la història del «frare libanès» oferta en un joc de miralls fascinador que ni la «veritat» final pot anul·lar, com si ella mateixa es convertís en un altre, i darrer, reflex que, en comptes d'empetitir la realitat, l'engrandís; que, en comptes d'explicar-la, l'embullés en la teranyina inextricable de sentits amb què construïm i desfem la vida. D'aquí les paraules que Galdana Bagur llança al Foraster:

«-La veritat? Quina veritat, Jean Bodel? La seva o la teva? La nostra? O la d'ells? No hi ha veritats absolutes. Ho havies pensat mai això?»

D'aquí també que no haguem de creure el que diu la gent, nàufrags com som de la pròpia identitat estavellant-se una i altra vegada en els propis esculls i en aquells altres que els altres drecen al davant nostre, mesurant-se i mesurant-nos.

Cal aturar-se, en segon lloc, en el bigarrat món dels personatges que, en la seva diversitat, assoleixen tots, sense excepció, autonomia pròpia, esdevinguts protagonistes únics de la pròpia història. Voldria destacar-ne, tanmateix, tres: el jutge Borràs, Manuel Llabrés i Nil Bagur. El primer perquè travessa l'obra actuant com a veritable caixa de ressonància de la vida col·lectiva: per açò tal vegada, a la seva vellesa, furgarà, com li diu Jean Bodel, en el passat del seu poble, emmagatzemat a l'arxiu municipal, tot cercant una paraula per a cada cosa. La shakespeareana imatge dels sepulturers a punt d'enterrar-lo posa significativament fi a la novel·la i, amb ella, al món que el jutge Borràs ha encarnat. Manuel Llabrés i Nil Bagur són, per contra, personatges profundament tràgics i poètics. Nàufrag d'amor el primer i, a la fi, fracassat en els seus intents d'adaptar-se «als nous temps», acaba esdevenint una mena de Prometeu rosegat pel voltor devorador del buit al qual desesperançadament es lliura. El galopar frenètic del cavall negre de la Terra Roja enmig de la natura, arran de mar, a les festes patronals, als carrers de Maó és la imatge simbòlica que més bé expressa el seu desassossec existencial a la recerca sempre de l'àncora que li és negada. Nil Bagur, el germà de Galdana, és, amb ella, el personatge més mític de la novel·la. Veritable vident de la realitat profunda de l'illa, viu tant el somni del seu fons llegendari —representat per «la noia vestida de blanc» que dorm dins un taüt a «les negres aigües» esperant la pedra salvadora que la retornarà a la vida— com l'angoixa de l'enfonsament col·lectiu en la negror dels nous temps d'abocadors i d'hotels. D'aquí que la seva mort, a diferència del suïcidi de Manel Llabrés, sigui una autoimmolació que agafa la forma d'una prova iniciàtica no superada. Nil, justament per la seva capacitat visionària, es nega a entrar en un món que nega la bellesa del somni.

La tercera línia de força de la novel·la queda ja apuntada en els personatges que he destacat: *Nàufrags*, novel·la de vida col·lectiva, conté també els elements que

permeten de fer-ne una lectura existencial. La cita de l'*Odissea* d'Homer amb què s'obre la novel·la la situa, ja d'entrada, en la gran temàtica universal de la vida com a navegació a la recerca d'un centre-illa que sempre és, a la vegada, partida i retorn. D'aquesta difícil i atzarosa navegació que fa de tota conquesta, reconquesta; de tot coneixement, reconeixement, Joan Pons es detura en els esculls, boires i focs enganadors que comporten els petits i grans naufragis existencials i també col·lectius. La visió tràgica és, tanmateix, posada al servei de la vida perquè *Nàufrags* de Joan Pons se'ns apareix com un lluminós far que ens alerta dels perills de naufragis propers i ens convida, per tant, a ser coratjosos «nauxers d'aventura». Lluminós far, encara i sobretot, perquè guanya nous espais de paraula creadora i reveladora per a la nostra literatura catalana, dins la geografia mítica de la qual Ferreries ja hi ocupa un espai central. Gràcies, Joan Pons. Els qui estimam la literatura i, no cal dir-ho, la nostra illa, la nostra terra de nàufrags, estem d'enhorabona. JOSEFINA SALORD RIPOLL.

MARIA ÀNGELS GORNÉS (*)

Som aquí per escoltar na Maria Àngels Gornés. Només qui no la conegui quedarà sorprès de la seva veu, de la seva sensibilitat interpretativa, de la seva gran força lírica. Però als qui ja la coneixem no ens vindrà de nou fruir de les seves qualitats, i, tanmateix, els menorquins i les menorquines no sempre hem sabut apreciar-les prou i, per tant, agrair-les-hi. Si avui vespre som aquí, en part potser és degut al fet que, just ara fa un mes, i dins aquesta mateixa sala de l'Ateneu, les personalitats de l'Institut d'Estudis Catalans van quedar gratament impressionades per la mostra de cançons que na Maria Àngels els va oferir. Avui, doncs, li hem d'agrair que hagi tornat amb més temps per davant i que ens dugui amb la seva veu la veu d'alguns poetes que Menorca té i que massa menorquins encara desconeixen.

Deixeu-me dir que si la poesia menorquina no hagués trobat na Maria Àngels, bé se l'hauria haguda d'inventar. La poesia vol comunicar-se; el pocta o la poetessa vol arribar a la gent; «un poema és eficaç —deia el malaguanyat Jaime Gil de Biedma— si la gent és capaç de repetir-lo encara que no entengui què diu». I doncs, si açò és ver -i ho és!-, no basta el llibre o el paper imprès per aconseguir aquests objectius; el poema troba en la interpretació que en fa na Maria Àngels, si més no, un complement i un reforç magnífics. És clar que avui en dia fa falta també que la cultura catalana compti, com qualsevol cultura nacional forta, amb un espai comunicacional format a partir dels poderosos mitjans audiovisuals i que, en tant que no el puguem construir, aquest espai, difícilment tindrem futur segur com a poble. Si el tinguéssim, probablement na Maria Àngels seria avui molt més coneguda i estimada arreu dels Països Catalans —i amb ella, també Menorca i els seus poetes. Però el fet d'aquesta mancança, no ha de servir d'excusa per restar mans fentes, mans

(*) Presentació del recital de M.A. Gornés a l'Ateneu de Maó celebrat el novembre de 1993.

plegades... No ens deixem endur nosaltres pel corrent de vulgaritat, que arreu domina, però que no és, tot i la seva força, irresistible. S'ha de resistir; és un deure moral plantar-hi cara, quan allò més terrible de tot és que cada vegada hi ha més gent que ni tan sols pateix per l'absència d'ideals. Ho recordava el setembre de l'any passat a Barcelona Ieugeni Ievtuxenko: «La poesia és delicadesa en la comprensió de la vida. La poesia és l'educació de la delicadesa en la percepció del món. Aquesta delicadesa és impossible sense ideals. Però el segle XX és un assassí dels seus propis ideals, és un devorador dels seus propis idealistes». Ievtuxenko insistia en una reflexió profunda, que es demanava: «Carlyle va dir en la seva *Història de la Revolució Francesa:* 'Les revolucions les preparen els utòpics, les realitzen els fanàtics i al capdavall són els poca-vergonyes els qui en treuen profit'. Si açò fos ver, seria terrible. Però, què hi podem fer? Per què llavors aixecar-se contra la injustícia si la justícia, en prendre el poder, esdevindrà altra vegada injustícia? Trobar resposta a aquesta pregunta maleïda, trencar el cercle viciós d'il·lusions i crims, només ho pot fer la delicadesa de comprensió de la vida. I aquesta delicadesa s'educa precisament en la poesia. (...) Perquè aquell en l'ànima del qual visqui Lorca, assassinat per la intolerància, ell mateix mai no en serà, d'intolerant. Aquell en l'ànima del qual visqui Pasternak, asfixiat pels buròcrates, ell mateix mai no en serà, de buròcrata; i mentre que en el món hi hagi si més no una mare que canti al seu fillet una cançó de bressol, la poesia no morirà a la delicadesa de la comprensió de la vida». Açó deia ara fa un any el gran poeta rus i estic en la confiança que per assolir l'alta missió assignada a la poesia la veu de Maria Àngels Gornés és com la flor romanial de les rondalles, exerceix de torsimany o intèrpret excel·lent i esdevé, com les Arrèfores de la mitologia grega, 'portadora de les coses que no es poden dir', vehicle de l'inefable. No crec exagerar gaire si dic que na Maria Àngels és més poetessa, o tant, que els mateixos poetes que interpreta. Don així per bona la idea de José Agustín Goytisolo que «el poeta no es el que siente o se conmueve, sino el que hace, con palabras, sentir y conmoverse a los demás».

Tal vegada hauria de referir-me en aquest moment als autors que na Maria Àngels ha musicat i que interpretarà avui vespre: el vell Àngel Ruiz i Pablo, sentimental i retòric; el jove poeta plàstic o pintor líric, Francesc Florit; Damià Borràs, esponerós, vital...; el profund Pere Gomila, ric de mons interiors farcits de paraules insondables; en Pere Xerxa, pescador de rimes, massa amic meu perquè jo en pugui parlar objectivament... I sobretot, Gumersind Gomila, el poeta de Maó, ciutat on va néixer el 1906 i on va viure la seva infància fins que, molt jove encara, se'n va anar a Perpinyà; no es pot dir que hi emigràs, perquè al Rosselló va sentir-se a pler, integrat en el moviment que a la Catalunya Nord lluitava per mantenir la flama de la llengua i la cultura catalana. Mai no va oblidar les seves arrels menorquines Gumersind Gomila; ell no oblidarà en sa vida que allò local és precisament l'universal fet abastable. Prou localitzada està a Maó, la seva ciutat alegre i blanca, la seva vivència d'infant de casa pobra, vivència poetitzada en el poema «La Llar», que na Maria Àngels ha escollit per tancar el re-

Maria Àngels Gomés.

cital d'avui. Amb quina senzillesa d'expressió, però amb quina intensitat enganxa Gumersind Gomila la dignitat dels pobres, l'aristocràcia de la gent humil, lliure d'ambicions, solidàriament humana, neta de malvestats, enriquida, tenint ben poc, per la noblesa de ser persones honestes!

«A la ciutat alegre de Maó,
la meva ciutat blanca,
veuràs a cada casa dos forats
damunt de la façana,
on el paleta penja la bastida,
amor de cordes clares.

És el lloc on, cada any, les orenetes
van a refer llurs nius i llur estada.
Cada casa en té dos,
i la dels rics
en tenen tres i quatre.

Dos en tenia, dos, la nostra,
ni baixeta ni alta...».

El 1965 publica un article a la *Revista de Menorca* titulat «La personalitat menorquina», on confessa: «Sóc partidari del determinisme pel que toca a les regions catalanes, cosa que, desgraciadament, s'ha posat de moda. L'origen és ingenu i ha pres forma quasi inconscientment. Creure que per millor conservar una gerra cal fer-la bocins i tornar a aferrar els trossos, és voler fomentar una mena de separatisme comarcal que no li veig el què. El procediment no és normal. Ja sabem que cada país, cada lloc, té les seva característiques que el diferencien dels altres, especialment en l'ordre psicològic; però, en principi, els pobles d'una mateixa ètnia es formen i viuen enganxats entre ells, tant per la història i la cultura, com per els costums i el folklore. Prendre, per exemple, el folklore com una prova de diferenciació entre les regions, quan molt sovint és més aviat una prova d'unió i de comunió, és una cosa que deforma la veritat i altera la història popular».

D'aquesta manera tan clara, el poeta maonès —per a qui des d'ara reivindicam, si més no, el nom d'un carrer- defensava la unitat de la llengua catalana i de la cultura que n'ha generat i de la qual els menorquins d'avui ens n'hem de sentir hereus.

Ja sé, Maria Àngels, que els temps que ens ha tocat de viure ara no són bons per a la lírica; que resulten males de fer avui i aquí —com va interpretar per al món clàssic Roberto Calasso— *Les noces de Cadmos i Harmonia*. (*Cadmos:* el món fenici, de la navegació, dels negocis, del comerç...; *Harmonia:* el món grec, l'escriptura, la cultura, l'art, la creació, la poesia...) En els temps que corren Cadmos i Harmonia es donen l'esquena; la seva salut precària els té escanyolits. Els temps que corren són, més tost, temps de destrucció, temps de silenci. Només de tant en tant persones com tu ens vénen a deixondir, a recordar —com ho feia també Paco Ibáñez— que si la poesia despareixia és que la vida hauria desaparegut.

Aquesta nit serena de primavera d'hivern m'agradaria poder-te oferir en nom de tots un parell d'estels del firmament, que t'il·iluminin, que ajudin la teva veu melodiosa a no defallir. I si algú em reu que acab de pronunciar paraules «cursis», jo contestaré com ho va fer una gran revolucionària, una gran dona, Rosa Luxemburg, la qual un segle enrera, quan la Segona Internacional (1874), va captar que l'alternativa a l'estat general d'injustícia al món no podia ser tan sols política, sinó que al mateix temps, si no amb anterioritat, calia anar construint

una cultura alternativa, on l'amor, la llibertat i la creació artística hi fossin hegemòniques. Rosa Luxemburg anhelava una societat en què: «...si em passa pel cap d'agafar un parell d'estels i regalar-los a algú com a botons de puny, cap pedant tengui el dret d'aixecar el dit per acusar-me de provocar el caos en els atlas d'astronomia».

I ara prou. La veu de Maria Àngels Gornés té la Paraula. JOAN F. LÓPEZ CASASNOVAS (*).

MEMORIAL DE TABARKA

(una història de pirates i aventures)

Memorial de Tabarka, la novel·la d'en Ponç Pons, de recent publicació (Ed. Cruïlla, maig de 1993) és, abans que res, un llibre de bon llegir: el relat us captiva des de la primera pàgina. La novel·la no es deixa de mans, es llegeix d'una tirada. A més, està molt ben escrita. És, doncs, un text pedagògicament valuós per a desvetllar sobretot en el jovent el gust de la lectura i ajudar-lo a descobrir l'encant de la bona prosa. I, atès l'argument del relat, també pot servir d'introducció a la novel·la clàssica d'aventures, en què destaquen autors de la talla de Joseph Conrad i R.F.L. Stevenson, per posar només dos exemples, veritables mestres de la narrativa universal.

Contribueix a fer la narració més entenedora i atractiva, especialment per a un públic infantil i adolescent, l'estil directe, el llenguatge viu i planer —amb remarcable aprofitament de girs dialectals—, les freqüents escenes d'acció, els diàlegs ràpids i dinàmics, i també la simpatia que suscita la figura d'Ismael, el protagonista: un petit orfe, desemparat i fugitu, que trobarà en el galiot *Il Corso* i entre els seus mariners una família i una llar.

D'altra banda, em sembla un encert el fet d'haver situat a Tabarka, l'illa dels pirates, tota una comunitat de mercedaris. Les figures pintoresques i humaníssimes dels frares, tot i que no tenen cap paper decisiu en el relat —potser en altres novel·les de la mateixa sèrie, actualment en preparació, l'autor els atorgarà un major protagonisme— enriqueixen, sens dubte, el conjunt i ajuden a recrear el moment històric en què l'acció se situa.

No sé si hauran estimulat la fantasia de l'autor, la seva traça fabuladora, les contarelles que, com a bon pare, deu haver contat més d'un cop als seus fills petits; en tot cas vull creure que a l'hora de viure i narrar les aventures d'un nen, l'haurà ajudat l'infant que ell mateix duu a dintre, i que hi haurà retrobat la il·lusió, l'embranzida, la insubornable esperança que sap infondre en el seu relat. Però ho ha fet sense negligir ni desaprofitar el seny i l'experiència dels anys madurs, que són una forma de saviesa.

La novel·la és prou rica de contingut per interessar lectors de totes les edats. Ens fa veure, per exemple, com l'home

---

(*) Professor de Llengua i Literatura castellana. I.B. Josep M. Quadrado de Ciutadella.

que se sent apassionadament responsable d'altres homes és capaç de superar-se ell mateix. És el cas d'Enzo, el metge embrutit per l'alcohol, que, quan s'adona que la salvació dels companys pot dependir d'ell, deixa definitivament de beure. Gunhar, mal ferit i exhaust, es considera del tot perdut, però, en sentir una veu infantil que li crida: Pare!, troba noves energies per continuar lluitant. I així, aquest relat de tempestes i combats en alta mar i d'aferrissada lluita per la llibertat en terra d'exili, sense perdre gens ni mica l'apassionant interès d'una bona història de pirates, esdevé, al mateix temps, una transparent metàfora de la vida i els destins humans. ANTONI MOLL CAMPS (*).

ENCICLOPÈDIA DE MENORCA: INVERTEBRATS NO ARTRÒPODES (**)

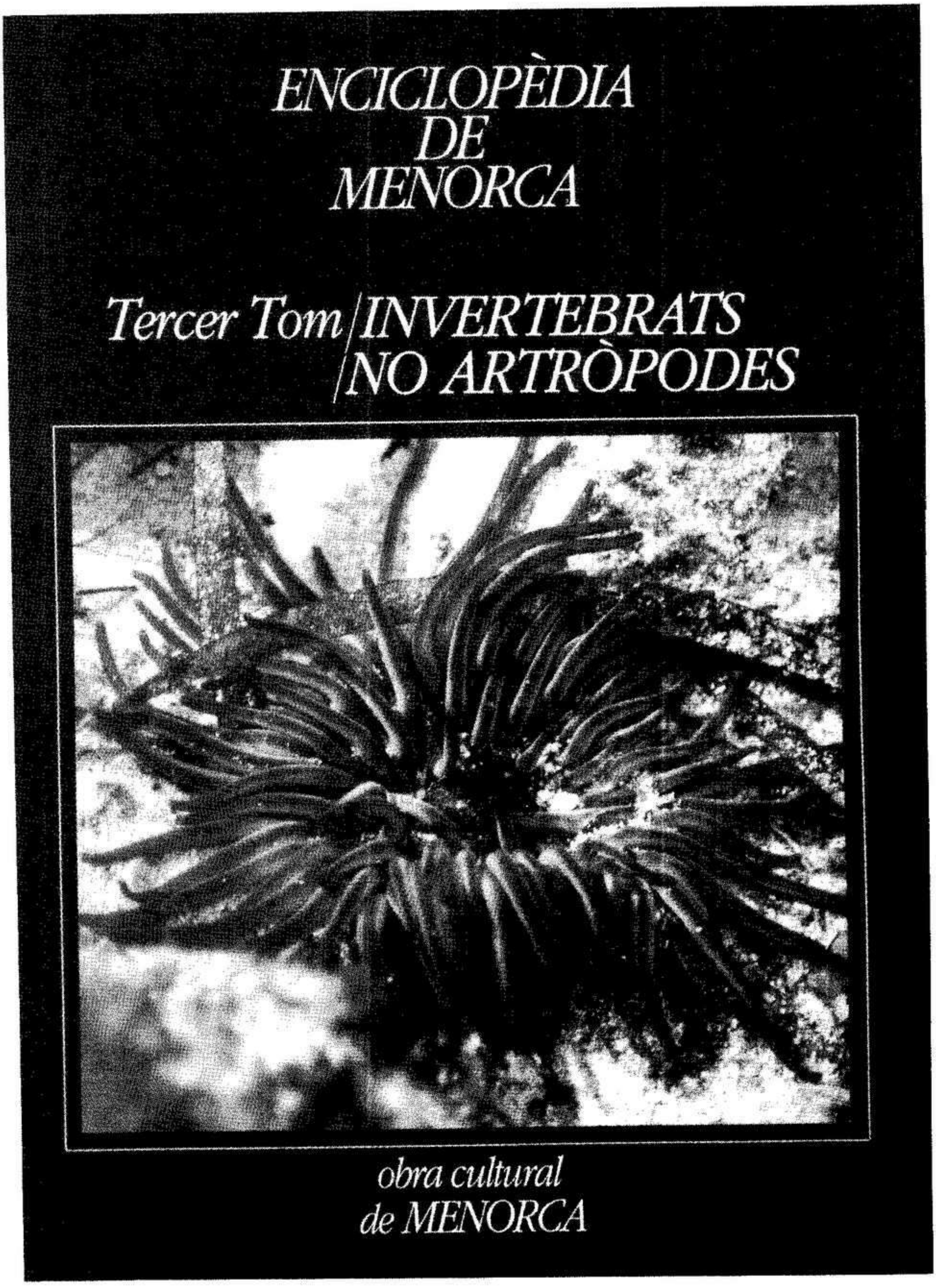
Em permetran que comenci la meva intervenció recordant la persona de Francesc Cardona i Orfila, que fou una figura cabdal de la ciència menorquina del segle XIX. Aquest personatge, el primer centenari de la mort del qual commemorarem precisament l'any passat, fou un capellà menorquí que conreà amb dedicació i èxit diverses branques de les ciències naturals, sense descurar per açò una activa tasca sacerdotal com a orador sagrat.

No és aquest el moment, ni disposam de prou temps, per fer justícia a les múltiples activitats a què es lliurà el capellà naturalista —cosa que d'altra banda ha fet admirablement Barber Barceló en l'estudi biogràfic que li dedicà, però sí que volem destacar un aspecte de les seves activitats. Es tracta de la circumstància que Cardona i Orfila, el llarg de la seva vida, recollí una molt completa col·lecció de closques de mol·lusc, tant de la nostra illa com d'arreu del món, aquestes darreres gràcies a l'intercanvi amb nombrosos corresponsals d'altres països. La col·lecció. conservada avui a l'Ateneu de la nostra ciutat, fou considerada en el seu temps la segona en importància de l'Estat espanyol, només superada per la col·lecció del Museu de Ciències Naturals de Madrid.

Arribats en aquest punt, potser es demanaran quina relació té aquesta història amb el motiu que ens ha reunit aquí: la presentació del volum de l'*Enciclopèdia de Menorca* dedicat a l'estudi dels invertebrats no artròpodes, del qual és autor Bernat Mateo i Álvarez. La resposta és ben simple: un dels capítols més amples i més detallats d'aquest nou volum es dedica als mol·luscs, i les fotografies que l'il·lustren reprodueixen exemplars recollits per l'autor de moltes d'aquelles espècies que tant interessaren Cardona Orfila i que amb tanta dedicació arreplegà al llarg de la seva vida. De fet, aquest capítol és el primer intent de sistematit-

(*) Antoni Moll Camps és escriptor.

(**) Parlament pronunciat el 11 de juliol de 1993 amb motiu de la presentació del tom de l'*Enciclopèdia de Menorca* dedicat a l'estudi dels invertebrats no artròpodes.

Portada del nou tom de l'Enciclopèdia de Menorca.

zar tots els coneixements sobre els representants d'aquest grup d'animals a la nostra illa que s'ha fet des de l'època de Cardona i Orfila, encara que no podem oblidar que durant aquests cent anys no han faltat estudis puntuals sobre algunes de les seves famílies i espècies.

Però encara hi ha una altra motiu per recordar Cardona i Orfila. Aquest volum que presentam avui, ho puc dir perquè no en som l'autor, és una obra molt important per al coneixement de la fauna menorquina. I és important, entre d'altres coses, pel cabal de coneixements que conté, el qual, en part, ha estat possible de recollir gràcies a l'obra precursora de Cardona i Orfila.

Amb açò no pretenc treure cap mèrit a l'autor del present volum, sinó tot el contrari. S'ha dit moltes vegades que tot bon científic que arriba molt amunt en el seus coneixements ho fa perquè sustenta la seva obra damunt les espatlles dels gegants que el precediren; els grans treballs ho són per la feina dels seus autors, i perquè aquests han estat capaços de bastir la seva obra damunt les bases sòlides que erigiren els autors del passat.

Per açò cal recordar avui que no tan sols aquest tom, sinó tota la nostra Enciclopèdia, és fruit de la feina desinteressada i tenaç dels seus autors, però també és deutora de totes les generacions d'estudiosos menorquins, i de fora de Menorca, que al llarg dels segles passats i fins avui en dia mateix han anat estudiant amb rigor i entusiasme les distintes parcel·les de la realitat menorquina. Serveixin aquestes paraules com a reconeixement de la seva tasca i com a recordatori que la ciència és una mena de teixit intergeneracional; i que malgrat que les teories dels segles anteriors —com tots sabem— tornen obsoletes amb el temps per explicar els nous fets que es van descobrint, d'alguna manera dels trets més fonamentals de les velles teories s'inclouen en les noves que vénen a substituir-les.

Tornant, però, al nostre tema, el volum dels invertebrats no artròpodes de l'*Enciclopèdia de Menorca,* cal destacar que a les seves pàgines es troben esmentades gairebé vuit-centes espècies. I quan deim esmentades volem dir que l'autor ha recollit personalment i amb paciència notable les vuit-centes espècies que descriu, en diferents indrets de l'interior de l'illa i de les seves costes, i posteriorment ha procedit a la seva determinació. No estam, per tant, davant una feina de gabinet, on l'autor es limita a reproduir els noms i les descripcions de les espècies que considera més probable de trobar a la nostra illa. Es tracta, pel contrari, d'una feina de camp on l'autor ha pres com a punt de partida les observacions dels científics anteriors, n'ha comprovat moltes quan li han semblat dubtoses, i hi ha afegit el resultat de les seves nombroses recerques en tots aquells casos que no comptava amb observacions precedents. En aquest aspecte hem de destacar que per a gairebé les 800 espècies dóna el nom de les localitats on l'espècie és més abundant, o, simplement on es pot trobar, si és escassa, així com l'hàbitat on acostuma a viure. I aquesta informació quasi sempre és fruit de les seves observacions personals, realitzades amb dedicació total al llarg, de no dies o mesos, sinó d'anys.

Bernat Mateo, per tant, no s'ha limitat a pujar a les espatlles del gegant, sinó que, una volta assolida aquesta posició privilegiada, ha enlairat el seu treball en-

cara més amunt cap a noves cotes. Fins elles hauran de pujar les noves generacions i el mateix autor en treballs futurs —que estam segurs que no descansarà en la seva dèria investigadora. Des d'aquest nivell podran accedir a un coneixement encara més complet de la nostra realitat. Aquest és, sens dubte, el propòsit de l'autor i el de la nostra *Enciclopèdia*, contribuir a obrir nous camins per a futures investigacions.

Un altre tema que vull comentar, i serà el darrer, és el recull de noms populars que ha fet l'autor d'aquest volum. Concretament, al llarg de les pàgines del tom trobaran més de 170 noms populars d'altres tantes espècies, l'existència dels quals ens indica que al llarg dels segles anteriors aquests animals eren prou coneguts com per rebre un nom propi en una quarta part dels casos considerats. El fet ens pot sorprendre si tenim en compte que avui en dia el mateix nom genèric d'aquests animals, els invertebrats no artròpodes, ens resulta poc o gens familiar.

Açò és conseqüència, sens dubte, dels importants canvis produïts en la nostra manera de viure durant la darrera centúria, que ens allunya cada vegada més de la natura. En els segles anteriors els nostres avantpassats depenien en major mesura de la naturalesa per a subsistir, o al menys hi estaven en un contacte més directe, encara no mediatitzat per l'ambient artificial que la tecnologia ha bastit, per bé i per mal, al nostre entorn.

D'aquí que als segles anteriors, molts d'aquests animals tinguessin un paper prou important, ja fos en la vida de la gent del camp o la de la mar, que menàs a distingir-los amb un nom local propi. Avui no els veim mai o, amb molta sort, els trobam cuinats —els que en poden menjar— al plat d'un restaurant.

Recuperar aquests noms és important, i no tan sols des del punt de vista lingüístic. La seva mateixa existència ens pot oferir altres informacions d'interès. Pensem només que hi ha espècies veïnes, és a dir que els seus espècimens són molt semblants, que es distingeixen amb noms propis diferents. La diferenciació feta pel coneixement popular no té res a veure amb la classificació feta per la sistemàtica dels zoòlegs, la qual, evidentment, ignora. Ha de ser forçosament una diferenciació que respon sense dubte a una necessitat, bé de tipus utilitarista o bé de tipus cultural. Esbrinar-ho és una tasca no tan sols per al lingüista sinó per a l'antropòleg.

No seguirem per aquest camí, prou interessant, però que ens duria massa lluny. En principi només volíem deixar constància d'aquest fet que també hem d'afegir al compte positiu de la feina de Bernat Mateo. És la seva una abundosa collita de momenclatura popular, feta a través de converses amb pagesos i pescadors, que ens ajudarà a fixar aquest vocabulari, que si bé serà difícil de retornar al parlar viu, ja que la seva sort va unida amb la d'un món avui desaparegut, no s'ha de perdre mai de la nostra memòria.

J.M. VIDAL HERNÁNDEZ (*).

(*) J.M. Vidal Hernández és director de l'*Enciclopèdia de Menorca*.

VIDA DE L'ATENEU

(SEGON SEMESTRE DE 1993)

L'acte central de l'Ateneu en el segon semestre de 1993 sens-dubte fou la inauguració del curs acadèmic, realitzada el 22 d'octubre, amb la lliçó de Miquel Roca sota el títol «En l'inici d'una nova etapa».

També es desenvoluparen dos cicles de conferències, un sobre la situació econòmica espanyola i internacional; i l'altre, sobre l'actualitat social i política. En el primer cas, tingueren les intervencions, entre d'altres, de Francesc Sintes Obrador, Felicià Fuster i Alfred Pastor. I en el segon, dels periodistes Pau Camps i Vicent Partal.

Ferem també un curs de dietètica i nutrició, i assistírem a la presentació de dues novetats editorials: la novel.la «Nàufrags» de Joan Pons Pons i el recull d'articles periodístics «Episodios insulares», de Pere J. Bosch.

En el camp de les exposicions, tinguerem la commemorativa del 50è. aniversari de la creació del Grup Filatèlic i Numismàtic de l'Ateneu, i altres relacionades amb la pintura i la fotografia.

Joan Miralles i Miquel Strubell presentaren el 19 de desembre el llibre blanc sobre la unitat del català. I el grup d'acció local del programa «Leader» convocaren unes jornades d'estudi sobre el desenvolupament rural a la Mediterrània, en les quals intervingueren els catedràtics Ramón Tamames i Josep Maria Sumpsi.

Al centenari el naixement de Joan Miró l'Ateneu hi dedicà dues conferències, amb la participació de Francesc Obrador i Maria J. Coromines.

Cedírem el nostre local per tal que el PSOE de Menorca hi fes un cicle sobre «Los desafíos actuales del socialismo democrático», en el qual hi prengueren part Matilde Fernández i Raimon Obiols.

En total, idò, es feren en el període que consideram 29 actes culturals. MIQUEL ÀNGEL LIMÓN PONS.

ACTIVITATS REALITZADES PER L'INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS DURANT EL SEGON SEMESTRE DE 1993

PUBLICACIONS

Durant el segon semestre de 1993, l'Institut Menorquí d'Estudis ha editat o ha col·laborat en la publicació de les obres següents:

Art de la cuina. Transcripció del receptari de cuina menorquina de Fra Francesc Roger, del segle XVIII; edició a cura d'Andreu Vidal Mascaró. Núm. 12 de la col·lecció Capcer, patrocinat per Caixa de Balears «Sa Nostra».

Catàleg d'Arquitectura Contemporània a Menorca IV. Alaior, es Mercadal, es Migjorn Gran i Ferreries, de Joan-Enric Vilardell. Amb la col·laboració del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears, Ajuntament de Ferreries i Ajuntament des Migjorn Gran.

L'Escola de Nàutica i el port de Maó al segle XIX, editat com a catàleg de l'exposició del mateix títol, amb el suport de Caixa de Balears «Sa Nostra». Autors: Cristina Andreu Adame i Antoni Puertas Puyol.

Faules menorquines d'un ocell molt estrany, de Lothar Pabst, amb il·lustracions del mateix autor.

Miscel·lània Jordi Carbonell. Volum 6, editat per Publicacions de l'Abadia de Montserrat amb la col·laboració de l'IME i altres entitats vinculades a la cultura catalana.

CURSOS

V Escola d'Estiu de Salut Pública, realitzada del 20 al 24 de setembre al Llatzeret de Maó, amb un total de tretze cursos simultanis sobre diferents aspectes de l'epidemiologia i la salut pública, i quatre activitats acadèmiques monogràfiques. Hi participaren 25 especialistes, entre professors i ponents, amb una assistència de 245 alumnes. Organització: Institut Menorquí d'Estudis i Àrea de Salut de Menorca d'Insalud. Entitats col·laboradores: Centro Universitario de Salud Pública, Escuela Andaluza de Salud Pública, Escuela Nacional de Sanidad, Institut d'Estudis de la Salut i Institut Valencià d'Estudis en Salut Pública.

IX Trobades Científiques de la Mediterrània: Tècniques físiques de caracterització i anàlisi.

Organitzades per la Societat Catalana de Física i la Secció de Ciència i Técnica de l'IME, amb el suport de diverses institucions i entitats de Catalunya i Balears. Van tenir lloc els dies 22, 23 i 24 de setembre a la Biblioteca Pública de Maó, i es presentaren 31 comunicacions específiques a càrrec de 45 participants.

IV Trobada d'Historiadors i Arqueòlegs de Menorca: Menorca i món mediterrani. Relacions econòmiques, socials, polítiques i culturals. Desenvolupades del 30 de setembre al 2 d'octubre a la Biblioteca Pública de Maó, amb un total de 25 comunicacions. Organització a càrrec de la Secció d'Història i Arqueologia de l'IME.

Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans

L'Institut d'Estudis Catalans realitzà a Menorca, amb la col·laboració de l'IME, les jornades filològiques que cada any tenen lloc en un àmbit diferent de la geografia de parla catalana. Els actes, diverses ponències sobre qüestions lingüístiques i a l'entorn de la cultura catalana, se celebraren el dia 8 d'octubre a l'Ateneu de Maó i el dia 9 a la Casa de Cultura de Ciutadella. Hi participaren reconeguts lingüistes membres de l'IEC (Antoni M. Badia Margarit, Jordi Carbonell i Joan Miralles) i especialistes menorquins (Francesc Florit, Joan F. López Casasnovas, Ignasi Mascaró, Pere Melis, Andreu Murillo, Josefina Salord). Les jornades es clogueren amb un recital de la cantautora menorquina M. Àngels Gornés.

II Seminari Xarxa d'Investigació Arxipèlag

Reunió realitzada a l'Ateneu de Maó, del 25 al 29 de novembre, amb la col·laboració de la Xarxa d'Investigadors Arxipèlag i coordinada per Joan Rita, membre de la Secció de Ciències Naturals de l'IME. L'objectiu del seminari era coordinar els estudis d'aquesta xarxa de científics representants d'illes nominades com a reserva de biosfera o en tràmit de ser-ho. Hi assistiren representants de: Hiiumaa (Estònia), Illes Iroise

(Francia), Bigajos (Guinea Bissau), Tabarca (Alacant), Lanzarote (Canarias) i Menorca.

CONFERÈNCIES

El dia 18 de desembre, a l'Ateneu de Maó, Miquel Strubell i Trueta, director de l'Institut de Sociolingüística de la Generalitat de Catalunya, presentà el *Llibre blanc sobre la unitat de la llengua catalana*, en un acte organitzat per la Secció de Llengua i Literatura de l'IME.

En el mateix acte Joan Miralles i Montserrat, catedràtic de llengua catalana de la UIB, presentà el volum IV del *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Lingüística Social.*

EXPOSICIONS

L'Institut Menorquí d'Estudis participà amb un estand a la II Fira d'Oci, realitzada de l'1 al 31 d'agost al Claustre del Carme de Maó.

Amb el suport de Caixa de Balears «Sa Nostra», l'IME organitzà l'exposició **L'Escola de Nàutica i el port de Maó al segle XIX,** del 3 de setembre al 5 d'octubre, a la Sala de Cultura de Sa Nostra de Maó. Comissaris de l'exposició: Cristina Andreu i Antoni Puertas, amb la col·laboració de Francesc Isbert.

PREMIS

El Premi d'Investigació sobre es Mercadal i Fornells, convocat per l'Ajuntament des Mercadal amb la col·laboració de l'IME, s'ha atorgat l'any 1993 al projecte *Estructura demogràfica des Mercadal (1801-1850),* de Miquel Àngel Casasnovas i M. Pilar Florit Navarro.

ESTUDIS ACABATS

S'han finalitzat dos estudis becats per l'IME: *L'Escola de Nàutica i el port de Maó al segle XIX,* concedit a Antoni Puertas Puyol, i *Tipificació i classificació de les comunitats ictiològiques de les aigües continentals de Menorca,* duit a terme per Lluís Cardona Pascual i Guillermo Guerao.

ACTA DE CONCESSIÓ DEL PREMI D'INVESTIGACIÓ SOBRE ES MERCADAL I FORNELLS 1993

A la Vila des Mercadal, el dia 11 de juny de 1993, quan són les dotze hores i quinze minuts, al Saló de Sessions de l'Ajuntament des Mercadal, es reuneixen:

la Sra. Margarida Orfila Pons, professora titular d'Arqueologia clàssica de la Universitat de Granada;

el Sr. Andreu Murillo i Tudurí, llicenciat en Història;

el Sr. Miquel Àngel Limón Pons, llicenciat en Ciències de la Informació;

i la Sra. Margarita Borràs Villalonga, regidora de Cultura de l'Ajuntament des Mercadal,

amb l'objecte de formar el jurat per l'atorgament del Premi d'Investigació sobre es Mercadal i Fornells del present any.

Es ret compte dels dos projectes presentats, prèviament llegits i estudiats pels membres del jurat, i que són:

— «Estructura demogràfica des Mercadal (1801-1850)», presentat pel Sr.

Miquel À. Casasnovas Camps i per M. Pilar Florit Navarro.

— «Aportacions sobre l'origen i l'evolució de la ciutat romana de Sanitja as Mercadal», presentat pel Sr. Joan C. de Nicolás Mascaró.

Després de la deliberació del jurat, s'extreuen les següents conclusions:

1a.- Es manifesta que el treball «Aportacions sobre l'origen i l'evolució de la ciutat romana de Sanitja as Mercadal», del Sr. Joan C. de Nicolás, presenta una certa mancança quant a la bibliografia de la part històrica, la qual cosa dóna a entendre que es presenta sols un estudi de material; així mateix, no es dedica una gran part del projecte al tema de l'origen de Sanitja, sinó que es perfila més la part de l'evolució.

En resum, i atesa la bibliografia que conté, els membres del jurat consideren que el projecte del Sr. De Nicolás no és en si un projecte on es presentin noves aportacions, sinó que es pot considerar, més bé, una síntesi de les aportacions ja conegudes i publicades.

2a.- El projecte presentat pel Sr. Miquel À. Casasnovas Camps i per M. Pilar Florit Navarro, i anomenat «Estructura demogràfica des Mercadal (1801-1850)», a pesar de presentar algunes deficiències formals, es pot considerar una obra novedosa la qual, malgrat el curt període que tracta, pot donar noves aportacions d'un segle desconegut en la història de Menorca, com és el segle XIX; és considera una temàtica innovadora, on les fonts utilitzades són concretes i adequades.

En base a les raons exposades i valorant l'interès del projecte «Estructura demogràfica des Mercadal (1801-1850)», per a un coneixement específic de l'entitat demogràfica del municipi, i pel fet de poder proporcionar una visió més àmplia d'una part de l'evolució històrica des Mercadal, el jurat acorda d'una part concedir el Premi d'Investigació al projecte presentat per Miquel À. Casasnovas Camps i M. Pilar Florit Navarro.

El jurat, en nom de l'Ajuntament des Mercadal i de l'Institut Menorquí d'Estudis, manifesta l'agraïment per l'interès demostrat en el Premi d'Investigació i anima els investigadors perquè continuïn la seva tasca. DRA. MARGARIDA ORFILA, SR. ANDREU MURILLO, SRA. MARGARITA BORRÀS I SR. MIQUEL À. LIMÓN.

REVISTA DE MENORCA

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

PRESENTACIÓ DELS ORIGINALS

Els originals es presentaran per duplicat, mecanografiats per una sola cara i a doble espai, en fulls DIN A-4, de 30 línies de 70 pulsacions.

La seva extensió no sobrepassarà les 30 pàgines, incloent-hi figures, fotografies, taules, notes i bibliografia, que aniran en fulls a part al final de l'original. En qualsevol cas, el Consell de Redacció considerarà cada treball en particular i decidirà el que trobi convenient en relació a l'extensió i il·lustracions d'un original.

Al primer full de cada treball hi haurà:

1. Títol.
2. Nom de l'autor o dels autors en la forma amb què vulguin signar.
3. La institució o centre al qual pertanyen o titulació acadèmica i la seva adreça particular (inclòs el número de telèfon).

Els originals es presentaran en català o castellà. Les cursives es representaran per un subratllat senzill i les negretes per un subratllat ondulat.

BIBLIOGRAFIA

S'afegirà en full a part, ordenada alfabèticament pels llinatges dels autors, referint-se només als articles o llibres citats en el text.

Les referències es faran amb el següent ordre:

1. Llinatge/s, nom de l'autor (en majúscules).
2. Any de la publicació, entre parèntesis.
3. Títol de l'obra o article.
4. Nom de la publicació periòdica, tom o volum, número o fascicle, lloc d'impressió (si s'escau) i pàgines; o: nom de l'editor del llibre o publicació no periòdica, lloc d'impressió i pàgines en rodones.

Les referències bibliogràfiques aniran intercalades en el text i es faran entre parèntesis, indicant el nom de l'autor, l'any de publicació i pàgina o pàgines, separats per una coma (per ex. RAMIS, 1818, pp. 10-12).

IL·LUSTRACIONS

Es fixa un màxim de cinc il·lustracions per original, ampliable a criteri del Consell de Redacció. Les taules o il·lustracions aniran en fulls independents. Els dibuixos o gràfics es presentaran en tinta xinesa negra, preferentment damunt paper vegetal o damunt un altre suport sempre que

tenguin la qualitat adequada. Les fotografies, preferentment en blanc-i-negre, tindran el contrast i la nitidesa adequats per a la seva publicació. Tota casta d'il·lustració entrarà en el text amb el nom de figura i l'autor haurà d'indicar en l'original, als marges, on vol que siguin intercalades les diferents taules i figures.

NOTES A PEU DE PÀGINA

Les notes a peu de pàgina s'evitaran al màxim. En tot cas, en l'original, aniran en full independent com els peus de figura.

PROVES D'IMPREMTA I SEPARATES

S'enviaran proves d'impremta a corregir pels autors a l'adreça indicada, però no s'acceptaran modificacions respecte del text original que no siguin de caràcter ortogràfic o tècnic. Les proves d'impremta s'hauran de retornar a l'editor en un termini de temps màxim de deu dies; en cas contrari, la Redacció podrà decidir entre ajornar la publicació del treball o corregir-lo, declinant tota responsabilitat sobre aquells errors que es pogessin cometre.

Un cop publicat el treball, l'autor o els autors de cada article rebran gratuïtament 25 separates. Si en desitgen un nombre superior, els autors ho indicaran per escrit en tornar les proves d'impremta corregides i l'excés anirà al seu càrrec.